

ЎЕНЛОЙ АСҚАРОВА

**МЕҲРИБОНЛИК УЙЛАРИ
ТАРБИЯЛАНУВЧИЛАРИНИ
ИЖТИМОЙ ҲАЁТГА
ТАЙЁРЛАШ ТИЗИМИ**

77.000.0
А 86.

tasvirlanmagan holda topshirilishi shart

ilgarigi berilmalar miqdori _____

	Аскаробо. Ҳ.	
№ 86	Меҳробоев	
Ҳайка	Ҳарбий кув.	
Давра	Ҳарбий кув.	Ҳарбий кув.
	Ҳарбий кув.	Ҳарбий кув.
	Ҳарбий кув.	Ҳарбий кув.
	Ҳарбий кув.	Ҳарбий кув.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРАЛИГИ
НАМАНГАН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

Ўғилой АСҚАРОВА

**МЕҲРИБОНЛИК УЙЛАРИ
ТАРБИЯЛАНУВЧИЛАРИНИ
ИЖТИМОЙ ҲАЁТГА
ТАЙЁРЛАШ ТИЗИМИ**

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
«Фан» нашриёти
Тошкент – 2010

УДК 37 (575.1)

ББК 74.200.6

А 86

Ушбу монографияда Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ижтимоий ҳаётга тайёрлашнинг ижтимоий-педагогик моҳияти, Ўзбекистонда Меҳрибонлик уйлари ташкил этилиши ва ривожланиши тарихи, Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ижтимоий ҳаётга тайёрлаш борасидаги хорижий тажрибалар мазмуни, Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ижтимоий ҳаётга тайёрлашнинг янги анъаналари, самарали омиллари, шунингдек, Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ижтимоий ҳаётга тайёрлашнинг асосий йўналишлари тўғрисида сўз юритилади.

Монография мутахассис-педагоглар, мустақил тадқиқотчилар ва ижтимоий соҳа ходимлари учун мўлжалланган.

М а с ъ у л м у ҳ а р р и р:

педагогика фанлари доктори, профессор **Д.И.Рўзиева**

Т а қ р и з ч и л а р:

педагогика фанлари доктори, профессор **Ж.Ю.Ҳасанбоев**

педагогика фанлари доктори **Н.Ғ.Эгамбердиев**

ISBN 978-9943-19-088-7

© Ўзбекистон Республикаси ФА
“Фан” нашриёти, 2010 йил.

СЎЗБОШИ

Мустақиллик йилларида фуқароларни ижтимоий ҳимоялашга алоҳида эътибор қаратилиб келинмоқда. Мазкур соҳани давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири сифатида эътироф этилиши эса жамиятда бозор ишлаб чиқаришига асосланган ижтимоий муносабатлар қарор топаётган ва ижтимоий муносабат мазмунида рақобат етакчи ўрин эгаллаётган мавжуд шароитда фуқароларни моддий ва маънавий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш имкониятини яратди. Ўтиш даврида моддий жиҳатдан кам таъминланган аҳоли қатламини ижтимоий жиҳатдан муҳофазалаш бошқарувда демократик ва инсонпарварлик тамойилларига амал қилувчи давлат олдида турган муҳим вазифалардан бири эканлигига Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов асарларида ҳам алоҳида урғу берилган¹.

Барча даврларда ҳам маълум жамиятда ота-онасиз қолган ёки улар билан алоқани йўқотган ёшлар (болалар, ўсмирлар, ўспиринлар) мавжуд бўлишган. Уларга нисбатан ижтимоий эътибор турли жамият, давлатларда турлича бўлган. Ислом дини таълимотида эса бу каби шахсларга нисбатан инсонпарварлик гояларига таянган ҳолда муносабатда бўлиш энг олий сифат тарзида баҳоланган. Ўзбек халқи тараққиёти тарихида ҳам ушбу гояларга оғишмай амал қилиб келинган. Бу ҳолат айниқса уруш ҳаракатлари олиб борилаётган вазиятларда яққол намоён бўлган. Иккинчи жаҳон уруши йилларида ота-онасиз қолган ёки улар билан алоқани йўқотган минглаб болаларнинг ўзбек оилаларига қабул қилиниши, ўга оғир шароитда уларни озиқ-овқат, кийим-кечак ва тураржойлар билан таъминлаш борасида кўрсатилган ғамхўрлик юксак инсонпарварликнинг ёрқин намунасиدير.

Бир қатор мамлакатларда XVII аср охири – XVIII аср бошларида, асосан, черковлар қошида ота-онасиз қолган ёки қаровсиз болаларни қабул қилиш, уларни вақтинчалик бўлса-да, озиқ-овқат, кийим-бош ва турар-

¹ Ислом Каримов. Биздан озода ва обода Ватан қолсин. 2-том. Тошкент: Ўзбекистон, 1996. - 380 бет; Ислом Каримов. Юксак маънавият – энгилмас куч. Тошкент: Маънавият, 2008. - 176 бет; Ислом Каримов. Ўзбекистон буюк келажак сари. Тошкент: Ўзбекистон, 1998. - 686 бет.

Nizomiy nomidagi
TDPU termiz filiali
kutubxonasi

YAKUB NUSXASI
370

жой билан таъминлаш ишлари йўлга қўйила бошлади. Кейинчалик хайрия ташкилотлари бундай вазифаларни ўз зиммаларига олишган. Айни вақтда ҳам ота-онасиз қолган ёки улар билан алоқани йўқотган болаларни ижтимоий муҳофаза қилиш мақсадида хайрия ташкилот (жамият, уюшма)лари томонидан кенг қўламли ишлар амалга оширилмоқда. Ана шундай ташкилотлардан бири Буюк Британияда фаолият юритувчи “Болаларни қутқариш” ташкилоти бўлиб, мазкур ташкилот ота-онасиз қолган ёки улар билан алоқани йўқотган болаларни таълим муассасаларига жалб этиш, уларга таълим бериш вазифаларинигина қилиб қолмай, шу билан бирга уларнинг руҳиятини ўрганиш асосида ижтимоий ҳаётга тайёрлаш масалаларини ҳам тадқиқ қилиб келмоқда.

Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ижтимоий ҳаётга тайёрлашнинг пухта асосланган механизмини яратиш, кенг жамоатчилик эътиборини мазкур масалага тортиш, бу борада самарали саналган омилларни аниқлаш, янги имкониятларни излаб топиш муаммоларини ҳал этишга бўлган эҳтиёжнинг мавжудлиги тадқиқотнинг долзарблигини асослайди.

Тарбияланувчиларни жамиятнинг етук аъзолари сифатида ижтимоий ҳаётга самарали тайёрлаш, улар томонидан муайян касб ёки ҳунар сирларини ўзлаштирилишига эришиш, кескин рақобатларга бардош бера оладиган даражада руҳан камол топишлари учун зарур педагогик шароитларни яратиш, мавжуд имкониятлардан оқилона фойдаланиш чора-тадбирларини белгилаш тадқиқот муаммоси сифатида танланган муаммонинг ечимлари бўла олади.

МЕҲРИБОНЛИК УЙЛАРИ ТАРБИЯЛАНУВЧИЛАРИНИ ИЖТИМОЙ ҲАЁТГА ТАЙЁРЛАШНИНГ НАЗАРИЙ- МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ

Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ижтимоий ҳаётга тайёрлашнинг умумий мазмуни

Меҳрибонлик уйларининг тарбияланувчилари (ота-онасиз қолган ёки улар билан алоқани йўқотган ёшлар) жамият ва давлат томонидан алоҳида ижтимоий муҳофазаланишга муҳтож субъектлар саналадилар. Уларнинг “маънавий оламини юксалтириш, уларни миллий ва умуминсоний қадриятлар руҳида тарбиялаш масаласи биз учун энг долзарб вазифа бўлиб қолмоқда”¹. Мавжуд шароитда давлат томонидан уларни ижтимоий жиҳатдан муҳофазалаш йўлида кенг қўламли амалий ҳаракатлар ташкил этилмоқда. Бироқ Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларига таълим-тарбия бериш, уларнинг ҳаётий эҳтиёжларини қондиришга давлат томонидангина ғамхўрлик қилиниши етарли эмас. Уларнинг тақдири учун жамиятнинг ҳар бир аъзоси масъул бўла олиши зарур. Шундай экан, Меҳрибонлик уйларининг тарбияланувчиларини ижтимоий ҳаётга тайёрлашда давлат билан бирга кенг жамоатчиликнинг иштирокини таъминлашга эришиш замонавий педагогика олдида турган долзарб вазифалардан бири саналади.

“Ҳар қандай давлатда, ҳар қандай жамиятда ҳам ота-она қарамоғисиз қолган болалар бўлган, ҳозир ҳам мавжуд ва кейин ҳам бўлади. Бундай ҳолатларда давлат бу болаларнинг ривожланиши ва тарбияланиши масъулиятини ўз зиммасига олади.

Ота-онасини йўқотган бола – бу ҳақиқатан ҳам, фожиа. Ўз ота-онасига эга бўлиш – бу ҳар бир боланинг энг кучли эҳтиёжларидан биридир. Ота-онасиз болалар ўз-ўзидан “етим” деган мақомни оладилар. “Етим” ва “ижтимоий етим” деган тушунчалар бир-биридан фарқланади.

¹ “Баркамол авлод йили” давлат дастури. Тошкент: Ўзбекистон, 2010. 7-бет.

Етим болалар – бу 18 ёшгача ота-онасининг бири ёки иккови вафот этган болалардир. Ижтимоий етим болалар эса биологик ота-оналари бор у, бироқ улар турли сабабларга кўра уларнинг тарбиялари билан шуғулланмайдилар. Бу ҳолатда ҳам унга ғамхўрлик қилишни давлат ўз зиммасига олади. Ижтимоий етимлик муаммоси аксарият ривожланган ва ривожланаётган давлатларга хос муаммо ҳисобланади¹.

“Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да “етим” атамаси арабча сўз бўлиб, ўзбек тилида “ота-онасиз, яккаю ёлғиз” маъноларини англатиши кўрсатилган. “Етим” тушунчаси отадан, онадан ёки ҳар икковидан ажралган шахсларга нисбатан қўлланилади².

Э.Тўхтамуродов ўз тадқиқотида “етим” тушунчасини қуйидагича шарҳлайди: “Болалик чоғидан ота-онаси ўлиб кетиб, боқадиган одамидан, ажралиб, бировларнинг қўлига қарам бўлган болалар. Мазкур тушунча мазмунан, гарчи, таъкидланган болалар тоифасини белгилай олса-да, бироқ, таъриф илмий нуқтаи назардан услуб жиҳатидан тўғри ифодаланмаган. Зеро, “ўлиб кетган”, “боқадиган одам”, “бировларнинг қўлига қарам” каби иборалар бадий асарларда, шунингдек, оддий сўзлашув жараёнида фаол қўлланилса, илмий манбаларда бундай шаклларда баён этилмайди³.

Юқорида билдирилган фикрларга таянган ҳолда “етим” тушунчасини қуйидагича ифодалаш мумкин: отаси, онаси ёки ҳар икковининг вафоти туфайли, боқувчисини йўқотган ҳамда ўзгаларнинг моддий ва маънавий ёрдамига муҳтож бўлган вояга етмаганлар.

Мавжуд манбаларда “етимлик” етимлар ҳолати, ижтимоий ҳодиса сифатида тадқин этилади. Чунончи, “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”⁴да “етимлик”нинг “етимларга хос бўлган ҳаёт, етим ҳолати” эканлиги айтилса, Н.Эгамбердиева⁵, З.Ҳошимов, М.Мўминова⁶лар эса мазкур тушунчани “жамиятда ота-онасидан жудо бўлган болаларнинг борлиги билан изоҳланадиган ижтимоий ҳодиса”, дея таъқин этади. Э.Тўхтамуродов томонидан олиб борилган тадқиқотда етимлик ижтимоий ҳодиса сифатида эътироф этилиб, унга хос бўлган хусуси-

¹ Эгамбердиева Н. Ижтимоий педагогика / Олий таълим муассасалари учун дарслик. Тошкент: А.Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2009. 140-бет.

² Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. Иккинчи жилд. Е – М / А.Мадавдиев таҳрири остида. Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. 17-бет.

³ Тўхтамуродов Э. Болалар уйларида тарбияланувчиларни оилавий ҳаётга тайёрлашнинг ижтимоий ва педагогик асослари: Пед.фана.ном. ... дисс. Тошкент: 1995. 25-бет.

⁴ Уша манба

⁵ Эгамбердиева Н. Ижтимоий педагогика. 229-бет.

⁶ Ҳошимов З., Мўминова М. Бола бўлса, бешик топилар // Жаннатмакон. 2008. 3-сон. 130-134-бетлар.

ятлар баён қилинади. Хусусан: назоратсизлик; киши учун ижтимоий-маънавий тўсиқ; маънавий мажруҳлик; ижтимоий ҳимоядан ҳолилик; иқтисодий ночорлик ҳамда жамият эътиборини доим қаратиши шарт бўлган ҳодиса¹.

Манбаларда билдирилган фикрларга таянган ҳолда “етимлик”нинг моҳиятини қуйидагича ёритиш мумкин: етимлик – ота-онанинг ёки улардан бирининг вафоти туфайли, шунингдек, ота-онаси ёки улардан бири тирик бўлгани ҳолда фарзандининг тарбияси учун масъул бўлмаслик, унга васийлик ва ғамхўрлик қилмаслик ҳолатини ифодаловчи биологик, ижтимоий ҳодиса бўлиб, шахснинг руҳий ва маънавий жиҳатдан тўлақонли камол топишига тўсқинлик қилади.

Ижтимоий етимликнинг келиб чиқиш сабабларини ўрганар экан, Э.Тўхтамуродов қуйидагиларни қайд этади:

- инсон ҳаётининг мазмунини ташкил қилувчи оила ва унинг аъзоларига, оила турмуш тарзига, оила равнақига бўлган нотўғри муносабат;

- ота-боболар яратган, халқ қўлаб келган анъана, урф-одат, расм-русумларга нописандлик билан қараш;

- ҳаётда гуноҳ, хиёнат, меҳрсизликка амал қилган бағритош инсонларни етарли даражада тартибга чақирилиб, чора-тадбирлар қўрилмаётгани ва бошқалар².

Н.Эгамбердиева эса “етимликнинг барча сабабларини санаб ўтиш мушкул, чунки бу турли фан соҳалари (тиббиёт, психология, социология, педагогика ва бошқалар)нинг олимлари шуғулланаётган кўп жиҳатли муаммолардан бири” эканлигини таъкидлайди ҳамда ота-она қарамоғида бўлмасликнинг қуйидаги асосий сабабларини кўрсатиб ўтади:

1) ота-оналарнинг (одатда, оналарнинг) вояга етмаган боласидан воз кечиши, асосан, гўдаклик давридаги боладан воз кечиши;

2) унинг ота-онасидан ота-оналик ҳуқуқи олиб қўйилгандан сўнг оиладан мажбуран ажратиб олиш;

3) турли сабаблар билан ота-оналарнинг вафоти³.

Манбалар билан танишиш ва ижтимоий ҳаётни ўрганиш натижасида болаларнинг ижтимоий етимга айланишлари қуйидаги сабаблар билан боғлиқлиги маълум бўлади (1-расм).

¹ Тўхтамуродов Э. Болалар уйларида тарбияланувчиларни оилавий ҳаётга тайёрлашнинг ижтимоий ва педагогик асослари: Пед.фан.номз. ... дисс. Тошкент, 1995. 27-28-бетлар.

² Уша манба. 17-бет.

³ Эгамбердиева Н. Ижтимоий педагогика. 140-141-бетлар.

1-расм. Ижтимоий етимларнинг пайдо бўлиш сабаблари.

Ижтимоий етимлар ҳақида сўз юритилганда халқ орасида “тирик етим” деган ибора ҳам қўлланилади. Тирик етимликнинг моҳиятини умумий тарзда, қисқача ундай ифодалаш мумкин: ота-оналарнинг ҳар иккиси ёки улардан бири ўз фарзандини боқиб вояга етказиш ва уни тарбиялашдан бош тортади. Манбалардан бири¹да етим ва ота-оналар қаровисиз қолган болаларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, уларни давлат муҳофазасига олиш, ҳар томонлама камол топишлари учун зарур шарт-шароитларни яратиб бериш борасида кенг қўламли ҳаракатлар амалга ошириладиган мавжуд шароитда айрим салбий ижтимоий ҳолатлар ҳам кўзга ташланаётганлиги қайд этилади ҳамда бу каби салбий ижтимоий ҳолатлар сирасида қуйидаларни эътироф этиш мумкин:

- айрим оналарнинг ўз фарзанд (чақалоқ)ларидан воз кечишлари;
- вояга етмаганлар, айниқса, ўсмирлар ўртасида ўз оиласидан қочиб кетиш ҳолатларининг содир этилаётганлиги;
- болалар ва ўсмирларнинг носоғлом муҳит ёки жиноятчи гуруҳлар таъсирига тушиб қолишлари;

¹ Вторые периодические доклады государств-участников, подлежащие представлению в 2001 году, Узбекистан, CRC/C/104/Add.6, 30 августа 2005. http://www1.umn.edu/humanrts/russian/crc/Rreport_uzbekistan2005.htm1.

- носоглом ва ахлоқсиз турмуш кечирадиган ота-оналар томонидан фарзандларига нисбатан ғамхўрлик кўрсатилмаслиги;

- ахлоқсиз хатти-ҳаракатлари туфайли айрим ота-оналарнинг ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум этилишлари ва бошқалар.

Манбаларда Меҳрибонлик уйларига жалб этилаётган болалар тоифасини белгилашга нисбатан ҳаракатлар олиб бориладиганини кўриш мумкин. Жумладан, “Социальная педагогика” (“Ижтимоий педагогика”) номли маърузалар курси¹да эътироф этилишича, ота-оналар қарамоғисиз қолганлиги боис Меҳрибонлик уйларига жалб этилаётган болалар тоифасини қуйидагича гуруҳлаш мумкин (2-расм):

2-расм. Ижтимоий етимларнинг тоифалари.

Юқорида билдирилган фикрларга қўшилган ҳолда ижтимоий етимликни келтириб чиқарувчи яна кўплаб омиллар мавжудлигини айтиб ўтиш мақсадга мувофиқдир. Мавжуд манбаларни ўрганиш, Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларининг ижтимоий келиб чиқиши, улар мансуб бўлган оилаларда қарор топган муҳит, оила аъзоларининг ўзаро муносабатлари, ҳаётини интилиш ва мақсадларини таҳлил қилиш натижасида жамиятда ижтимоий етимликни келтириб чиқарувчи омиллар қуйидагилардан иборат эканлигига ишонч ҳосил қилинди:

¹ Социальная педагогика. Курс лекций / Учебное пособие для студ. высш.учеб.заведений. Под общ. ред. М.А.Галагузовой. М.: Гуманит. изд. центр Владос, 2001. С. 141.

- энг эзгу умуминсоний ва миллий маънавий-ахлоқий қарашларга бўлган муносабатнинг тубдан ўзгарганлиги;

- Ғарб ва Шарқ маданияти синтези бўлган “оралиқ маданият”нинг шаклланиши;

- ижтимоий субъектларнинг маънавий-ахлоқий эътиқодга эга эмасликлари;

- таълим муассасаларида миллий маънавий-ахлоқий қадриятларни тарғиб этишда расмиятчиликка йўл қўйилаётганлиги, таълим олувчиларни уларнинг моҳияти, мазмуни билан таништириш ўрнига шаклга асосий эътибор қаратилаётганлиги;

- педагог ходимларнинг миллий маънавий-ахлоқий қадриятлар (урф-одатлар, анъана, маросимлар)нинг туб асоси, улар негизида муайян хатти-ҳаракатларнинг акс этиш сабабларини чуқур билмасликлари;

- оилада эр ва хотиннинг, аёл ва эркаклар вазифаларининг ўзгараётганлиги, улар тутган ўринлар алмашаётганлиги, ўғил болаларда оилавий ҳаётни йўлга қўйишда етакчилик қилиш, асосий масъулиятни ўз зиммасига олиш, қизларда эса ҳаё, ибод, андишалик ва фаросатлилик сифатлари тарбияланишига жиддий эътибор берилмаётганлиги;

- ота-оналарнинг соғлом турмуш кечиришлари (спиртли маҳсулотлар ва наркотик моддаларни истеъмол қилишлари, тартибсиз жинсий ҳаёт кечиришлари);

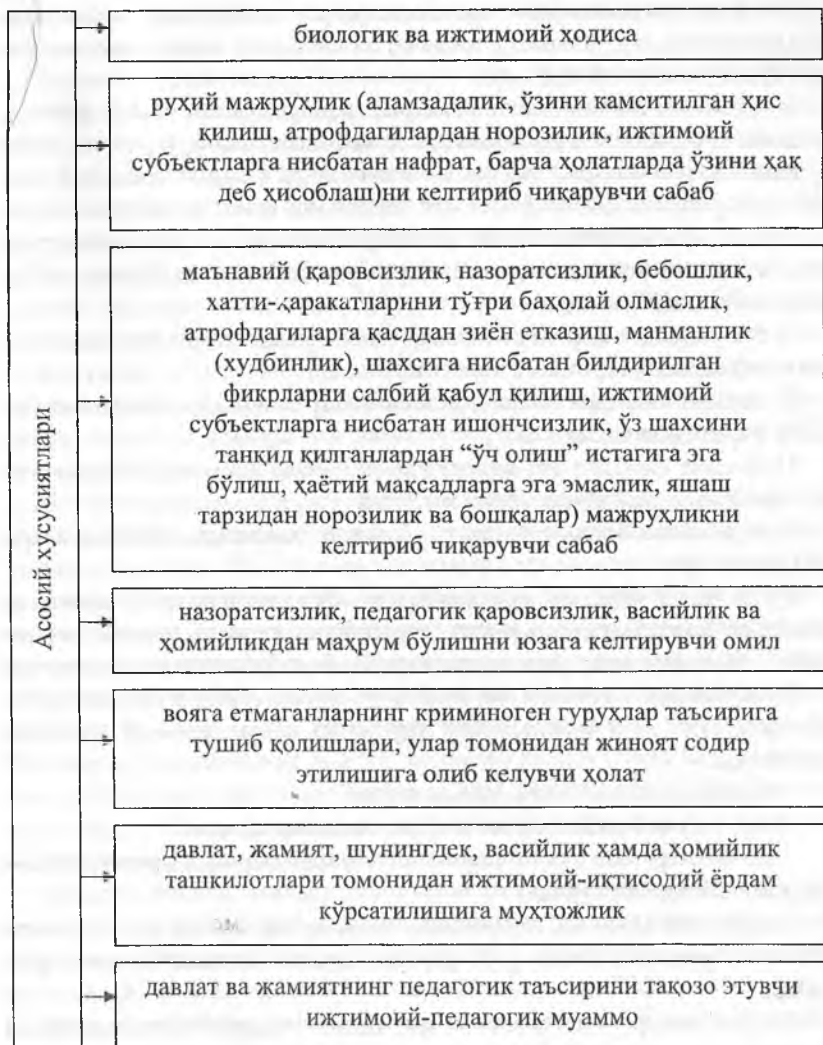
- ёшларда оилавий муносабатлар, оилавий ҳаётга масъулиятсиз ёндашувнинг қарор топаётганлиги;

- оммавий ахборот воситалари томонидан “эркин муҳаббат”, “масъулиятсиз эркинлик”, “қисқа муддатларда бойиб кетиш”, “жуда оддий вази-ятларда ҳам дўстга, оила аъзоларига, яқинларга ҳиёнат қилиш” гояларини ўзида акс эттирувчи гоъвий жиҳатдан саёз, юксак бадийликка эга бўлмаган, маҳоратли ижро орқали етказиб берилмаган “асарлар” сонининг тобора кўпайиб бораётганлиги;

- ёшларни фикрлашга, ижодкорликка, яратувчилик ва бунёдкорликка рағбатлантирувчи ижтимоий даъватлар, тарғибот ишларининг қутилган натижаларни бера олмаётганликлари;

- ўсмир ва ўспиринларнинг онгсиз равишда Интернет, мобиль алоқа воситаларининг салбий таъсир доирасига тушиб қолаётганликлари, ёшлар ўртасида ахлоқий тасвирлар, гоъларни тарғиб этувчи тасвир, мусиқа, қўшиқ ва клипларнинг кенг тарқалаётганлиги.

Етимликнинг ижтимоий, маънавий, руҳий ва иқтисодий оқибатлари, жамиятнинг етимларга бўлган муносабатини таҳлил қилиш натижасида унга хос бўлган хусусиятларни санаб ўтиш имконияти юзага келади (3-расм).

3-расм. Ижтимоий етимликнинг асосий хусусиятлари.

Э.Тухтамуродов Болалар уйлари (ҳозирда Меҳрибонлик уйлари) тарбияланувчиларини маънавий-ахлоқий сифатларга эгалликларига кўра икки гуруҳ¹га ажратади. Яъни:

¹ Тухтамуродов Э. Болалар уйларида тарбияланувчиларни оилавий ҳаётга тайёрлашнинг ижтимоий ва педагогик асослари: Пед. фан. номз. ... дисс. Тошкент, 1995. 18-19-бетлар.

1. Ахлоқий-маънавий хусусиятларида ижобийлик етакчилик қиладиган болалар (ижодкор, ижрочи, мулоҳазакор, меҳнатқаш, олижаноб, хушмуомала ва бошқалар).

2. Руҳиятида салбий ҳолатлар юқори даражада бўлган болалар (қайсар, индамас, кўрс, жамоага қўшилмайдиган ва бошқа болалар).

Манбаларни назарий таҳлил қилиш натижаси турли халқларда ота-оналар қаровисиз қолган (етим ёки ижтимоий етим) болаларга инсон-парварлик муносабатида бўлиш анъанасининг жуда қадим замонлардан шакланганлигини тасдиқлади. Бундай муносабат турли кўринишларда намоён бўлган. Жумладан:

1) ота-онасидан ажралган болалар яқин қариндошлари томонидан васийликка олиниб, тарбиялаб вояга етказилган;

2) моддий жиҳатдан таъминланган оилалар томонидан ота-онасиз болалар фарзандликка олинган;

3) балогат ёшидаги ота-онасиз қолган (“етим”) болаларга моддий ва маънавий жиҳатдан кўмак бериб келинган;

4) ота-онасиз болалар ўзига тўқ оилалар томонидан иш билан таъминланганлар;

5) бу каби болалар иқтидорларига кўра масжид ва мадрасалар қошидаги мактабларда халфалик (ёрдамчилик)ка жалб этилиб, меҳнат ҳақи эвазига ётоқхона, озиқ-овқат ва кийим-бош билан таъминланганлар.

Республикада васийлик ва ҳомийлик органларининг тавсияларига мувофиқ етим ва ота-оналарнинг қаровисиз қолган болалар қуйидаги ҳолатларда:

- ота-оналар вафот этганларидан кейин;

- улар ҳуқуқий лаёқатга нолойиқ деб топилганларида;

- ота-оналар узоқ вақт бедарак кетганлари, фарзандларини тарбиялашдан бош тортганларида;

- тарбия ва даволаш, шунингдек, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш муассасаларидан ота-оналар ўз фарзандларини олишдан бош тортганларида;

- ота-оналар ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум этилганларида

Меҳрибонлик уйларига юборилдилар.

“Бугунги кунда республикада 28 та Меҳрибонлик уйлари, 85 та ихтисослаштирилган мактаб-интернат, 23 та санатория типидagi мактаб-интернатларда 30000 дан ортиқ болалар ва ўсмирлар тарбияланадилар.

Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларининг 13 фоизи ота-онасиз ва 54 фоизи отасиз ёки онасиз саналсалар, улардан 23 фоизи кам таъминланган оилаларнинг фарзандларидир. 10 фоиз тарбияланувчиларнинг

ота-оналари турли кўринишлардаги жиноятларни содир этган шахслар саналадилар.

Таҳлилий ўрганишлар натижаларининг кўрсатишича, республикада 9,4 фоиз оилаларда васийлик кўмагига муҳтож етим-болалар тарбияланмоқда. Айни вақтда Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларининг 82,6 фоизи умумий ўрта таълим мактабларида таълим олаётган, 8,0 фоизи мактабгача таълим муассасаларида тарбияланаётган бўлсалар, 11,5 фоиз тарбияланувчи эса оила шароитида камол топмоқда.

40,1 фоиз “қаровсиз болалар” қариндошлари ва яқинлари томонидан зарурий ёрдамни олишмоқда. Қаровсиз болаларнинг “кўча болалари” деб номланувчи алоҳида тоифаси ота-оналарининг гамхўрликлари ва кўмакларидан мутлақо маҳрум саналадилар. Чунки, уларнинг ота-оналари у ёки бу сабабга кўра ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум этилганлар. Расмий ҳужжатларда келтирилган маълумотларга кўра, уларнинг сони 2002 йилда 81, 2003 йилда эса 107 нафарни ташкил этган.

Мустақиллик йилларида республикада ижтимоий етимлар сони ортиб боришининг олдини олиш мақсадида кенг кўламли амалий ҳаракатлар ташкил этилмоқда. Ички ишлар органлари қошида вояга етмаганлар билан ишлаш бўлимлари мавжуд бўлиб, уларнинг саъй-ҳаракатлари туфайли ижтимоий етимлар сони ортиб боришининг олдини олишда ижобий натижалар қўлга киритилмоқда. Педагогик қаровсизлик, дайдилик туфайли “ижтимоий етим” мақомига эга бўлаётган болалар ҳамда ўсмирларни аниқлаш, ўз оилаларига қайтариш Вояга етмаганлар билан ишлаш бўлимлари фаолиятининг асосий йўналишларидан бири ҳисобланади. Ана шу бўлимлар томонидан “биргина 2003 йилнинг ўзида 92 нафар ана шу тоифадаги болалар ақлий, ахлоқий ва жисмоний жиҳатдан тўлақонли камол топишлари учун зарур бўлган оила муҳитига қайтарилганлар”¹.

Мутлақо бегона оилалар томонидан ижтимоий етим мақомига эга болалар ва ўсмирларни ўз қарамоғига олиш ўзбек халқига хос асрий қадриятлардан бири бўлиб, айни вақтда ҳам ана шу анъана давом этиб келмоқда. Масалани назарий ўрганиш натижаласида 2003 йилнинг ўзида Сурхондарё вилоятида 46 нафар оила томонидан етим болалар фарзандликка олинганлиги аниқланди.

Тарбияланувчилар сони 974 (2003 йил) нафардан ортиқ бўлган Меҳрибонлик уйлари фаолиятини йўлга қўйишда Республика Халқ таълими вазирлиги билан бирга Соғлиқни сақлаш вазирлиги ҳам бевосита

¹ Вторые периодические доклады государств-участников, подлежащие представлению в 2001 году. Узбекистан, CRC/C/104/Add.6, 30 августа 2005. http://www1.umn.edu/humanrts/russian/crc/Rreport_uzbekistan2005.html.

иштирок этади. Мазкур иштирок Республика Соғлиқни сақлаш вазирлиги томонидан 1997 йил 10 июлда қабул қилинган “Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларига кўрсатиладиган тарбиявий ва тиббий ёрдамни ҳолати ва уларни ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарорнинг ижросини бажаришга йўналтирилган амалий ҳаракатларда яққол намоён бўлади. Тарбияланувчиларнинг саломатликларини муҳофаза қилиш учун Соғлиқни сақлаш вазирлигининг Педиатрия илмий тадқиқот институти масъул саналади. Мазкур институтнинг етакчи мутахассислари республикада фаолият олиб бораётган 13 та Меҳрибонлик уйларида бўлишиб, тарбияланувчиларнинг саломатликларини назоратдан ўтказадилар, уларнинг соғлиқларини сақлаш ва тиклаш йўлида доимий мониторинг олиб борадилар.

2003 йилнинг 21 апрелида чиқарилган Республика Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг буйруғига кўра, Тошкент шаҳрида жойлашган Меҳрибонлик уйлари олий таълим муассасаларига бириктирилди. Шу йилнинг 16 майида эса Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги томонидан Меҳрибонлик уйлари Қорақалпоғистон Республикасида фаолият юритаётган олий таълим муассасаларига бириктириш тўғрисидаги буйруқ имзоланди. Бундан тарбияланувчиларга олий маълумот олиш учун зарур шарт-шароитни яратиш, уларнинг келгусида малакали мутахассис бўлиб етишишларини таъминлаш ва касбий фаолиятлари орқали ижтимоий-моддий таъминотга эга бўлишларига кўмаклашиш мақсади кўзланди¹.

Шахс ижтимоий муҳитда ва унинг таъсирида шаклланади. Мазмуни ва моҳиятига кўра ижтимоий муҳит шахснинг шаклланишига ижобий ҳамда салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Кўрсатилаётган таъсирнинг ижобий ва салбий бўлиши субъектлар ўртасидаги муносабатларнинг ўзаро ҳамжиҳатлик, ёрдам, шунингдек, психологик яқинлик ҳамда ҳаётий мақсадлар ва эътиқодлар бирлиги ёки, аксинча, бир-бирини туншунмаслик, бир-бирини қабул қила олмаслик, бир-бирини инкор этиш, бир-бирига тоқат қилмаслик (толерантлик ҳиссига эга эмаслик), шахсий қарашларнинг бир-бирига мослиги ёки зидлиги, ҳаётий мақсад ва эътиқодлар ўртасидаги зиддиятларга боғлиқдир.

Сўнгги йилларда инсонни ижтимоийлаштириш (бу ерда шахс эмас, айнан инсон назарда тутилмоқда, бинобарин, шахс ижтимоий муносабатлар жараёнида шаклланади, яъни ижтимоийлашган инсонгина шахс сифатида намоён бўлади) ва бу йўлда салбий ижтимоий таъсирларни бартараф этиш масалаларини ўрганишга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Инсонни ижтимоийлаштириш жараёнини ташкил этиш ва инсон иж-

¹ Уша манба.

тимойлашувини таъминлаш учун, энг аввало, мазкур жараён моҳиятини тўла англаб олиш лозим. Шу боис, қуйидаги “ижтимоийлаштириш” ва “ижтимоийлашув” тушунчаларининг луғавий маъносини ёритиш мақсадга мувофиқ деб топилди.

Манбаларда юқорида кўрсатилган ҳар икки тушунчанинг ўзагини луғавий нуқтаи назардан “ижтимоий” тушунчаси ташкил этиши ва ушбу тушунча латинча “socialis” сўзидан олинган бўлиб, “умумий”, “жамоавий” деган маъноларни билдириши таъкидланади. Мазкур тушунчалар мантиқий нуқтаи назардан шарҳланганда “инсонларнинг биргаликдаги ҳаёти, улар ўртасидаги муносабатлар ва ўзаро ҳаракатларининг турли шакллари билан боғлиқ барча жиҳатлари” мазмунини англатади¹.

Шунга кўра, ижтимоийлаштириш инсонни таълим ва тарбия жараёнида ижтимоий муносабатлар субъектлари (атрофдагилар – оила аъзолари, тенгдошлар, микро ва макро муҳит аъзолари, жамоатчилик) билан бирга жамиятда ҳаёт кечиришга тайёрлаш, унда маълум ижтимоий тажрибаларни ҳосил қилиш демакдир. Инсонни ижтимоийлаштириш узоқ муддатли, узлуксиз давом этувчи, кўп қиррали ва мураккаб жараён бўлиб, унинг бутун ҳаётини қамраб олади ва бу жараёнда унда муайян билимлар, ижтимоий ахлоқ мезонларига риоя қилиш кўникмалари, миллий ва умуминсоний қадриятларга ҳурмат муносабати шакллантирилади. М.А.Галагузова, Л.В.Коломийченко, М.А.Ковальчук²ларнинг қайд этишларича, инсоннинг ижтимоийлашуви, гарчи унинг бутун ҳаёти давомида рўй берса-да, бироқ, бу жараёнда энг қулай давр болалик ва ёшлик йиллари ҳисобланади. Зеро, айнан мана шу даврларда инсон ижтимоий меъёрларни ўзлаштиради, уларга амал қилиш кўникмаларига эга бўлади, ижтимоий муносабатларга киришиш ва уларни муваффақиятли ташкил этиш тажрибасини ўзлаштиради.

Билдирилган фикрларга таянган ҳолда айтиш мумкинки, инсоннинг ижтимоийлашуви у томонидан маълум илмий билимлар ва ижтимоий ахлоқ мезонларини ўзлаштирилиши, уларга амал қилиш кўникмалари ҳамда муайян ижтимоий тажрибага эга бўлиш, яъни инсонни ижтимоийлаштиришга йўналтирилган ижтимоий педагогик фаолиятда эришилган натижа саналади.

Айни ўринда қайд этиш лозимки, бир гуруҳ тадқиқотчилар (мас., М.А.Галагузова) инсонни ижтимоийлаштириш жараёнида ижтимоий педагогиканинг ўрни ва ролини юқори баҳолаш билан бирга ушбу фан пе-

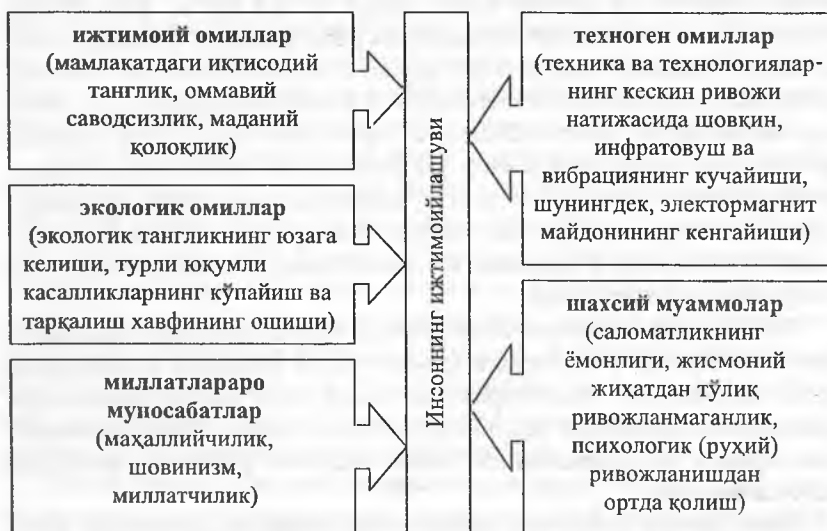
¹ Социальная педагогика. Курс лекций /Учебное пособие для студ. высш.учеб.заведений. Под общ. ред. М.А.Галагузовой М.: Гуманит. изд.центр Владос, 2001. С. 53.

² Ўша манба.

дагогика ва социология фанларининг асослари, ана шу икки йўналишда амалга оширилган тадқиқотлар ғояларига таянган ҳолда самарали ўқитилиши ва ижтимоий педагогик фаолиятни ташкил этиш мумкинлигига алоҳида урғу берадилар. Бизнинг назаримизда, илм-фан, техника ва технологиянинг шиддатли ривожини, бунинг натижасида ижтимоий субъектларда юзага келаётган психологик зўриқиш ва уни бартараф этишга бўлган кучли эҳтиёж ўз-ўзидан инсонни ижтимоийлаштириш жараёнида нафақат социологик ва педагогик, балки психологик таълимотларга таяниш, ушбу фанлар ўртасида интеграцияни қарор топтириш асосидагина самарали ташкил этилиши мумкин.

Инсонни ижтимоийлаштириш жараёнида салбий мазмундаги психологик, тиббий, ҳуқуқий ҳамда моддий хусусият касб этувчи ташқи ва ички таъсирларга қарши иммунитетни шакллантириш, уларга нисбатан бардошли қилиб тарбиялаш мақсадга мувофиқдир.

Бутунги кунда жаҳон миқёсида олиб қараганда инсоннинг жисмоний ва руҳий камолоти, шу жумладан, ижтимоийлашувига куйидаги омилларнинг сезиларли даражада салбий таъсири кузатиламоқда (4-расм).

4-расм. Инсоннинг ижтимоийлашувига таъсир кўрсатувчи салбий омиллар.

Инсоннинг салбий таъсирларга бардошли бўлиши ва уларга қарши иммунитетга эгаллигини таъминлаш, бир сўз билан айтганда уни ижтимоийлаштиришда ўйин, меҳнат ва таълим фаолиятларидан самарали фой-

даланиш, шунингдек, биологик омилар (ирсият), ижтимоий омилар (микро (лотинча “mikros” – “кичик”), мезо (лотинча “mesos” – “ўрта”) ва макро (лотинча “makros” – “катта”) омилар)ни инобатга олиш муҳим аҳамиятга эга.

Инсонни ижтимоийлаштиришда муҳит алоҳида ўрин тутиб, унда ижтимоий соғлом муносабатларнинг ташкил этилишига эътибор қаратиш мақсадга мувофиқдир. Бунда ижтимоий институтлар – оила, таълим муассасалари ва жамоатчилик (маҳалла, инсон мансуб бўлган гуруҳлар) муносабатларида ўзаро ҳамжиҳатлик, психологик ҳамкорлик ва ёрдамнинг устувор бўлишига эришиш инсонни ижтимоийлаштиришга йўналтирилган педагогик фаолият муваффақиятини кафолатлайди.

Барча даврларда ҳам маълум жамиятда ота-онасиз қолган ёки улар билан алоқани йўқотган ёшлар (болалар, ўсмирлар, ўспиринлар) мавжуд бўлишган. Уларга нисбатан ижтимоий эътибор турли жамият, давлатларда турлича бўлган. Ислом дини таълимотида эса бу каби шахсларга нисбатан инсонпарварлик ғояларига таянган ҳолда муносабатда бўлиш энг олий сифат тарзида баҳоланган. Ўзбек халқи тараққиёти тарихида ҳам ушбу ғояларга оғишмай амал қилиб келинган. Бу ҳолат, айниқса уруш ҳаракатлари олиб борилаётган вазиятларда яққол намоён бўлган. Иккинчи жаҳон уруши йилларида ота-онасиз қолган ёки улар билан алоқани йўқотган миңлаб болаларнинг ўзбек оилаларига қабул қилиниши, ўта огир шароитда уларни озиқ-овқат, кийим-кечак ва тураржой билан таъминлаш борасида кўрсатилган ғамхўрлик юксак инсонпарварликнинг ёрқин намунаси дир.

Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини жамиятнинг етук аъзолари сифатида ижтимоий ҳаётга тайёрлаш муҳим ижтимоий мақсадлардан бири бўлиб, мазкур жараёнда қуйидаги йўналишлар устувор ўрин тутди:

- таълим бериш (тарбияланувчилар онгида илмий билимларни ҳосил қилиш);

- миллий ва умуминсоний қадриятлар, миллий истиқлол ғояси асосида ижтимоий-ғоявий эътиқод ва иммунитетни шакллантириш, дунёқарашни бойитиш;

- маънавий-ахлоқий сифатлар (меҳнатсеварлик, одамийлик, тиришқоқлик, камтарлик, атрофдагиларга меҳр-муҳаббатли, раҳм-шафқатли, шунингдек, иймон-эътиқод, қатъий ирода ва мустаҳкам характер)ни тарбиялаш;

- касбга йўналтириш (муайян касб-ҳунарлар сирлари, касбий фаолиятларнинг асосларини ўргатиш);

- ижтимоий муносабатларни ташкил этиш (субъектлар ўртасидаги ўзаро алоқа алмашув, жамоа аъзолари билан ҳамкорликда фаолият юритиш, ўзи мансуб бўлган гуруҳлар (микро, мезо ва микро гуруҳлар)нинг аъзолари билан руҳий бирликка эришиш)га тайёрлаш;

- шахсий ҳамда атрофдагиларнинг саломатлигини муҳофазалаш малакалари (жисмоний тарбия ва спорт билан доимий равишда, изчил, уздуксиз шугулланишларига эришиш, соғлом турмуш тарзи (спиртли ичимлик ва наркотик моддаларни истеъмол қилмаслик, тамаки маҳсулотларини чекмаслик, нотўғри ва тартибсиз жинсий ҳаёт кечирмаслик) кўникмаларини ҳосил қилиш;

- ҳуқуқий маданият унсурлари (ижтимоий ахлоқ меъёрларига амал қилиш, ҳуқуқбузарликларни содир этмаслик, қонунбузарлик, жиноятчилик ва ижтимоий адолатсизликка нисбатан муросасиз бўлиш)ни шакллантириш;

- атроф-муҳит ва табиатга масъулиятли муносабатни қарор топтириш;

- психологик хизматни ташкил этиш (психологик толиқиш ва зўриқишни бартараф этиш, руҳий тетиклик, келажакка ишонч ҳиссига эга бўлиш, шунингдек, жамоада соғлом муҳитни қарор топтириш (меҳрибонлик уйлари раҳбарлари, педагоглари ва тарбияланувчиларнинг бир-бирларини тушунишлари, бир-бирларини қўллаб-қувватлашлари, доимо ўзаро ёрдамга тайёр туришларига эришиш));

- оилавий ҳаётга тайёрлаш.

Мазкур йўналишларда педагогик фаолиятни ташкил этиш махсус дастур ва аниқ режаларни ишлаб чиқишни тақозо этади. Уларни ишлаб чиқишда меҳрибонлик уйлариининг ички имкониятлари, педагогларнинг иш тажрибалари ва маҳоратлари, шунингдек, уларнинг, айниқса, раҳбар ходимларнинг ташаббускорлиги, бошқарув маданиятига эгаликлари алоҳида аҳамиятга эга. Шунингдек, меҳрибонлик уйлариининг ижтимоий ташкилотлар, жумладан, бошқа турдаги таълим ва соғлиқни сақлаш муассасалари, ижтимоий муҳофаза органлари, ёшлар, ҳомий, шунингдек, халқаро ҳомий ташкилотлар билан ўзаро ҳамкорликка эришиш, тарбияланувчиларни ҳар томонлама ижтимоий ҳаётга тайёрлаш жараёнида уларнинг имкониятларидан самарали фойдалана олиш ҳам кутилган натижаларни қўлга киритиш имконини беради.

Юқорида кўрсатилган йўналишлар бўйича педагогик фаолиятни ташкил этишга малакали, кўп йиллик иш тажрибасига эга педагогларни жалб қилиш ҳам эришилган ютуқларни бойитади, меҳрибонлик уйларида юзга келиш эҳтимоли бўлган ёки мавжуд зиддиятларни бартараф этишда тўғри йўл саналади.

Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ижтимоий ҳаётга самарали тайёрлаш, кескин рақобатларга бардош бера оладиган даражада руҳан камол топишлари учун зарур педагогик шароитларни яратиш ва мавжуд имкониятлардан оқилона фойдаланиш чора-тадбирларини белгилаш мақсадга мувофиқ. Шундагина уларнинг мустақил ҳаётда ижтимоий муносабатларнинг фаол субъектлари бўлишлари таъминланади ҳамда ҳаётларининг мазмунли кечишига эришилади.

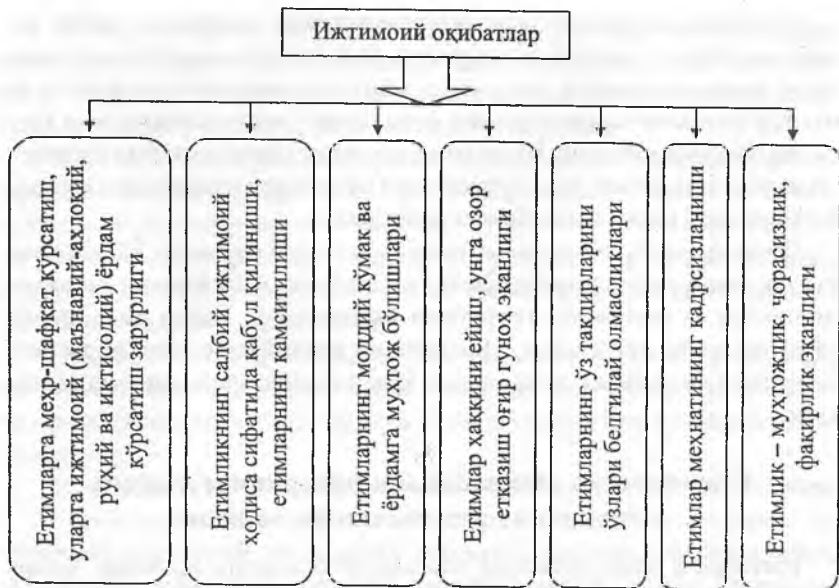
Шундай қилиб, инсонни ижтимоийлаштириш мураккаб, кўпқиррали ва узоқ давом этувчи жараён бўлиб, бу жараёнда у илмий билимлар, ахлоқ мезонлари ва ижтимоий тажрибани ўзлаштиради, уларга амал қилиш кўникмаларига эга бўлади. Инсонни ижтимоийлаштириш жараёнига биологик ва ижтимоий омилларнинг кучли таъсирларини инobatга олиш лозим.

Ўзбекистонда Меҳрибонлик уйларининг ташкил этилиши ва ривожланиши тарихи

Ижтимоий муносабатларда ота-онасиз болаларга нисбатан “етим”, “тирик етим”, “чин етим” каби иборалар қўлланилган. Отаси ёки онасидан маҳрум бўлган, бироқ иккисидан бири ҳаёт бўлган oilаларда улғаяётган болалар “етим” деб юритилган бўлсалар, ота-онаси ёки улардан бирининг ўз фарзандларидан воз кечиши, болалари тарбияси ва униб-ўсишлари учун масъулиятни зиммасига олмаслиги – уларнинг “тирик етим” бўлишлари учун асос саналади. “Чин етим” тушунчаси эса ҳам отаси, ҳам онасидан ажралган, уларнинг моддий ва маънавий қўллаб-қувватлашларидан маҳрум бўлган болаларга нисбатан қўлланилган.

Кўпгина халқларда бўлгани каби Марказий Осиё халқларида ҳам бола етим бўлиб қолса, уларни қариндошлари ёки ҳамқишлоқлари, маҳалладошлари ўз қарамоғларига олиб тарбиялаганлар. Бу каби болалар мақоми жиҳатидан “асранди бола” деб юритилган.

Ўзбек халқининг етимларга муносабати асрлар давомида у томонидан яратилган оғзаки ижодиёт ва ёзма манбаларда ўз ифодасини топган. Халқ оғзаки ижодиёти ва ёзма манбаларда ота-оналарнинг меҳридан маҳрум бўлган болаларнинг таъсирчан бўлишлари, ота-онаси ҳаёт бўлган тенгдошлари олдда ўқшишлари, жамият аъзоларининг уларга нисбатан муносабатлари турлича бўлиб келганлиги ифода этилган. Ўзбек халқ мақолларида етимлар ва етимликнинг ижтимоий мавқеи, жамиятда тутган ўрни, атрофдагиларнинг уларга нисбатан муносабатлари, шунингдек, етимликнинг ижтимоий оқибатлари ифодаланган (5-расм).

5-расм. Етимликнинг ижтимоий оқибатлари.

Қуйида ўзбек халқ мақолларида ёритилган етимлар ва етимликнинг ижтимоий моҳияти борасидаги қарашлардан намуналар келтирилади:

I. Етимларга меҳр-шафқат кўрсатиш, уларга ижтимоий (маънавий-ахлоқий, руҳий ва иқтисодий) ёрдам кўрсатиш зарурлиги.

Етимни йиғлатма.

Етимнинг кўнгли ярим.

Етимнинг оғзи ошга текканда бурни қонар

Ҳолвани ҳоким ер,

Қалтакни етим ер.

II. Етимликнинг салбий ижтимоий ҳодиса сифатида қабул қилиниши, етимларнинг камситилиши.

Етим ўғлон ит бўлар,

Ёқаси тўла бит бўлар.

Етим қизга елпигич чикора.

Етим қиздан етим хотин яхши.

Етим кўзи асрасанг,

Оғзи-бурнинг мой бўлар.

Етим бола асрасанг,

Огзи-бурнинг қон этар.
Етимнинг кийганин бой ўгли йиртар.
Зоғарангдан тўйди етим,
Зарра-зарра қўйди етим¹.

III. Етимларнинг моддий кўмак ва ёрдамга муҳтож бўлишлари.
Етим ўз киндигини ўзи кесар.
Етим бой бўлмас,
Бой бўлса ҳам, бойвачча бўлмас.
Етимнинг бир тўйгани – чала бой бўлгани.
От ориқликда, қиз етимликда кўримсиз.

IV. Етимлар ҳаққини ейиш, унга озор етказиш оғир гуноҳ эканлиги.
Етим-етим демангиз,
Етим ҳаққин емангиз.
Етимнинг нақи етти дарёни қуритар.
Сағирнинг ҳақи – тангрининг ўқи.

V. Етимларнинг ўз тақдирларини ўзлари белгилай олмасликлари.
Етим қизнинг етмиш онаси бор.
Етим қизнинг янгаси кўп.
Етимнинг отаси – етти.
Етимнинг отаси кўп,
Жонига фойдаси йўқ.

VI. Етимлар меҳнатининг қадрсизланиши.
Етим ўз ишини ўзи қилар,
Киши миннатини эшитар.
Етимнинг егани – елим,
Ичгани – йиринг.
Етимнинг егани – заҳар,
Кийгани – кафан.
Етимнинг ҳайити янги куйлак кийганда.

VII. Етимлик – муҳтожлик, чорасизлик, фақирлик эканлиги.
Етим қўзи сутга тўймас.
Етимнинг жони – етти.

¹ Ўзбек халқ мақоллари / Тузувчилар: Б.Саримсоқов, А.Мусоқулов, М.Мадраҳимова. Тошкент: Фан, 1981. 92-320-бетлар.

Етимнинг ризқи ерда.

Етимнинг қорни – етти.

Етимча – етти қулча¹.

Ислом дини ғояларига кўра сағир (яъни етим)ларга меҳр-шафқатли бўлиш, уларга гамхўрлик қилиш катта савоб, аксинча, уларни хорлаш, камситиш, шунингдек, етимлар ҳаққини ейиш гуноҳ саналади. Мазкур ғоялар ислом таълимотининг муқаддас манбаларидан бир бўлган Ҳадисларда ҳам ўз ифодасини топган. Жумладан, “Абу Хурайрага Расулуллоҳ ривоят қилдилар: “Бева хотинлар ва мискинлар рўзгорига (ёрдам қилиш учун) ҳаракат қилувчи киши Аллоҳ Таоло йўлида жиҳод қилувчилар ва кундузи рўзадор, кечаси ибодат билан машғул бўладиган кишилар савобига эгадир”². Абдурахмон ибн Абзо (розиёллоҳу анху) айтдилар: Ҳазрати Довуд (алайҳиссалом): “Етим болага ўз отасидек марҳаматли бўл!”³.

“Аллоҳ Таолога энг сеvimли бўлган уй етимлар тарбия топган уйдир”⁴.

“Мурра ал-Фахрий ибн Амр (разиёллоҳу анху) Расулиллоҳ (Саллаллоҳу алайҳи вассаллам)дан ривоят қилдилар: Расулиллоҳ: “Етим боланинг тарбиятини ўз устига олган киши жаннатда мен билан шундай яқин бўлади”, деб ўрта бармоқлари билан иккинчи бармоқлари (ибҳомлари)ни кўрсатдилар”⁵.

“Ҳасан Басрийдан ривоя қилинади. У киши айтдилар: Абдуллоҳ ибн Умар (разиёллоҳу анху) таом ейдиган вақтларида бир етим бола келиб, у жаноб билан биргаликда овқатланарди. Қуналарнинг бирида Абдуллоҳга таом келтирилди, лекин етим йўқ эди. Абдуллоҳнинг ўзлари таомни еб бўлганларидан кейин бола келиб қолди. Боланинг таомини олиб келинглари, деб фармон берилгач, таом тугаб қолгани учун узр айтилшганидан кейин Абдуллоҳ талқон билан асални келтириб бола олдига қўйдилар-да: “Мана буни тановул қила қол! Аллоҳ номи билан қасамёд қиламанки, сен зиён қиладиган бўлмадинг”, дедилар. Ҳасан Басрий айтдилар: “Валлоҳи, ибн Умар ҳам зиён қилмадилар”⁶.

“Асмо бин Умайд (розиёллоҳу анху): “Қўлимда бир етим бола бор”, – деб ибн Миринга айтди. Шунда ибн Сирин: “Ўз болангга қандай қарайдиган бўлсанг, қўлингдаги етимга ҳам шундай қарагин. Ўз боланг-

¹ O'zbek xalq maqollari / Tuzuvchilar: T.Mirzayev, A.Musoqulov, B.Sarimsoqov. Mas'ul muharrir: Sh.Turdimov. Toshkent: Sharq, 2005. 483-485-betlar.

² Ал-Бухорий, Имом Исмоил. Ал-адаб ал-муфрад (Адаб дурдоналари). Тошкент: Узбекистон, 1990. 55-бет.

³ Ўша жойда.

⁴ Ўша жойда.

⁵ Ўша жойда.

⁶ Ўша манба. 56-бет.

ни нима учун урадиган бўлсанг, у етим болани ҳам шунинг учун ур!”, – дедилар¹.

Маждиддин Хавофийнинг “Равзат ул-зулд” номли ҳикоятлар тўпламида “Сағирни тангри боқади” номли ҳикоят келтирилади. Унинг мазмуни қуйидагича: Бир одам халифа Муътасимга илтимоснома ёзиб юборди. Унда: “Лашкардан фалон исми киши урушда шаҳид бўлди, ундан анча мол-мулк ва сағир боласи қолди. Мерос сағирга ортиқлик қилади, шунинг учун унинг бир қисмини хазинага олиб бориб топширсам, лашкарнинг маишатиغا сарф қилсалар”, деб ёзилган эди.

Халифа ўша илтимоснома юборган одамни чақиртириб, буёқди: “Шаҳид бўлган одамнинг бор мол-мулкани хазинага топшир, сағирни эса тангрининг ўзи парвариш қилади”².

Қуръони каримнинг “Нисо” сурасида қуйидагилар баён этилади: “Етимларни то балоғат ёшига етгунларича имтиҳон қилиб (текшириб) туринглар. Агар уларнинг эс-ҳуши жойида эканини кўрсангиз, молларини ўзларига топширинглар. У молларни исроф қилиб ва эгалари катта бўлмасдан шошилиб еб қўйманглар. (Етимни оталикка олган) парҳез қилсин. Борди-ю, камбағал бўлса, яхшилик билан (яъни қилган хизматига яраша) олиб есин. Молларни ўзларига қайтарганингизда эса гувоҳ келтиринглар. Оллоҳнинг ўзи етарли ҳисоб қилгувчидир” (6-оят). “Мерос тақсимида узоқ қариндошлар, етим ва мискиналар ҳам ҳозир бўлсалар, уларни ҳам шу меросдан баҳраманда қилиб, яхши сўз айтинглар” (8-оят). “Етимларнинг молларини зулам йўли билан ейдиган кимсаларга ҳеч шак-шубҳасиз қоринларига олов еган бўлурлар. Ва, албатта, дўзахга киражақлар”³.

Шарқ мутафаккирларининг ижодларида ҳам гариб ва етимларнинг қўнглига озор етказмаслик, уларга меҳр-шафқат кўрсатиш, имкон қадар уларни моддий ва маънавий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш мақсадга мувофиқ эканлиги таъкидланиб, атрофдагилар уларга нисбатан муҳаббатли, гамхўр бўлишга чақирилади. Қуйида уларнинг айримлари ҳусусида тўхталиб ўтилади.

Юсуф Хос Ҳожиб (XI аср) ҳам ўз асарларида етимлик ва етимларга муносабат масаласини ёритар экан, “қашшоқ, тул, етимларга меҳрибон қўнғил”⁴ бўлиш энг юксак инсоний сифатлардан бири эканлигини таъкид-

¹ Ўша жойда.

² Аждодлар ўғити / Тўпловчи ва изоҳлар муаллифи Б.Аҳмедов. Тошкент: Чўлпон, 1991. 82-бет.

³ Қуръони карим / Ўзбекчадан изоҳли таржима ва изоҳлар муаллифи А.Мансур. Тошкент: Ё.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1998.

⁴ Хос Ҳожиб, Юсуф. Қутадуғу билиг. (Саодатга йўловчи билим) / Транскрипция ва ҳозирги ўзбек тилига тавсиф. Нашрга тайёрловчи: Қ.Каримов. Тошкент: Фан, 1972. 401-бет.

лайди. Бу тоифа кишиларга мушкул вазиятларда ёрдам кўрсатиш, уларнинг кўнглини кўтариш олижаноблик эканлигини уқтиради¹. Аллома қашшоқ, тул ва етимларга меҳр-шафқат кўрсатиш, меҳрибонлик қилиш “чин адолат”²нинг ёрқин кўриниши эканлигини айтади.

Сўфийлик тариқатининг намояндаларидан бири – аллома Аҳмад Яссавий фаолиятида гариб, фақир кишилар ва етимларга меҳрибонлик қилиш, уларга ёрдам қўлини чўзиш алоҳида ўрин тутган. Аллома фаолиятининг мазкур жиҳати қуйидаги сатрларда ўз ифодасини топган:

Ғариб, фақир кишилар, етимларни(нг) кўнглин овлаб,
Кўнгли қаттиқ халойиқдан қочдим мано³.
Ғариб, фақир кишилар ва етимларни қилгил шодмон⁴.

Чин маънода “халқ шоири” бўла олган улут мутафаккир Алишер Навоий ёш авлод тарбиясини ташкил этишда жонбозлик кўрсатган шахслардан бири саналади. Мутафаккирнинг жамоат арбоби сифатида мадрасаларни бунёд этишдаги хизматлари эътироф этилар экан, мазкур мадрасалар ёнида егим болалар учун ҳам мактаблар очганигини айтиб ўтиш жоиз. Аллома бу тоифа болаларнинг таълим олишлари учун фақат шароит яратибгина қолмай, шу билан бирга уларни ўз ҳисобидан кийим-кечак, озиқ-овқат ва ўқув манбалари (китоблар ва ёзув қуроллари) билан ҳам таъминлаган⁵.

XVII асрда яшаб, ижод қилган машҳур шоир Турди ўз замонасининг беклари ва уларнинг фаолиятига баҳо берар экан, халққа жабру жафо етказишлари, ҳатто етимлар ҳаққини ейишдан номус қилмасликлари, бу борада “бўрилар улардан инсофли” эканлигига урғу беради. Яъни:

Беклар ўлди, ҳаромзодалари ноинсофи,
Бемаҳосил, гала номард қалин наддофи,
Егани ҳаққи етим, мадрасалар авқофи,
Буларнинг олдида бордур бўрининг инсофи,
Бу аламдин кетайин бош олиб мулки Ироқ⁶.

¹ Ўша манба. 622-бет.

² Ўша манба. 785-бет.

³ Яссавий, Аҳмад. Ҳикматлар / Нашрга тайёрловчи, сўзбоши ва изоҳлар муаллифи И.Ҳаққулов. Тошкент: Ё.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1991. 41-бет.

⁴ Ўша манба. 45-бет.

⁵ Тўхтамуродов Э. Болалар уйларида тарбияланувчиларни оилавий ҳаётга тайёрлашнинг ижтимоий ва педагогик асослари: Пед. фанл. номз. ... дисс. Тошкент, 1995. 22-бет.

⁶ Узбек шеърнати антологияси. 3-том. Тошкент: Ё.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1961. 622-бет.

“Қўқон хони Худоёрхон етимларни бошини силаб, уларнинг тарбиясига алоҳида эътибор берган. Худоёрхон даврида етим-есирлар, ота-онасиз қолган болаларни саройга тўплаб, тарбиялаганлар. Баъзи ночор оилалар ҳам болаларини хон тарбиясига топширганлар. Чунки саройда уларни ўқитишган, уст-бош билан таъминлаб, касб ўргатишган.

Болалар саройда, расмий идоралар, отхоналар, ошхона ва чойхоналар, каптархоналар, боғлар, ҳаммомларда хизмат қилиб, хон ва беклар уюштирган овларда иштирок этганлар. Сагирларга яқтак, лозим, чопонлар, бўз матодан тикилган тўнлар, этиклар, дўппилар сингари сарполар берилган. Саройда хизмат қилганларга эса атлас ва шоҳидан либос кийимлар инъом этилган. Хон тарбиясидан баҳраманда бўлган етим-есирлар уфайғач, энг ишончли кишилар қўйилиши керак бўлган лавозимларга тайинланганлар. Хужжатларга назар солсак, хазиначилар, қўриқчилар, кичик лашкарбошилар исмида “сагир” қўшимчаси учрайди”¹.

XX аср бошларида ёшлигидан бой хўжаликларга ёлланиб ишловчи қарол “хизматкор” деб юритилган. Одатда, бой хўжаликларга ёлланиб ишлайдиган қаролларнинг кўпчилигини етимлар, ота-онасининг васийлиги ёки ҳомийлиги (моддий ва маънавий қўллаб-қувватлашлари)дан маҳрум бўлган болалар ишлар эдилар. Бундай ишларга етим болалар кўп ҳолларда муайян муддатларга ёлланар эдилар. Жумладан, чорвадор хўжаликларида бир йил, деҳқончилик хўжаликларида эса 8-10 йил муддатга ёллансалар, хўнарамандларга 5 йилдан 10 (ҳатто 15) йилгача муддатга шогира тушар эдилар. Агар етим пода боқса, унинг ҳақи 6-8 қўй, ёзлик ва қишлик кийим, қундалик овқат, деҳқончилик ишларида эса 4-5 ботмон ғалла (ёки 120-150 танга пул)дан иборат бўлар эди.

Шартлашилган муддат тамом бўлгач, етим ҳақини олиб, кетиш ёки янги муддатга ёлланиш имкониятига эга бўларди. Чорванинг йўқолиши ёки ўлиши, шунингдек, табиий офат натижасида етган зарарни тўлаш етим зиммасига юклатиларди. Натижада етим кўп йиллаб ёки умрбод бой хизматида қолиб кетарди.

XX асрнинг дастлабки ўн йилликларида собиқ Шўро давлатида етим ва қаровсиз қолган болалар тарбияланадиган махсус болалар уйлари, тарбияхона (интернат)лар ташкил этилди. Етимларга гамхўрлик жамият олдига турган муҳим вазифалардан бири сифатида эътироф этилди.

1918 йилда ХКСнинг декрети билан етимхоналар асосида Болалар уйлари ташкил қилинган. Кейинроқ, Ўзбекистон Шўро Республикасида бойлардан мусодара қилинган катта бино ва боғ-роғларнинг кўпчилиги болалар уйлари ихтиёрига берилди. Ташкил қилинган Болалар уйлари

¹ Мирзо, Баҳром. Қўқон салтанати. Тошкент: Шарқ машъали, 1992. 24-25-бетлар.

ота-онасиз ёки қаровсиз қолган болалар учун давлат томонидан очилган тарбия муассасаси бўлиб, улар асосан, икки хил эди:

- 1) мактабгача тарбия ёшидаги (3-7 ёшли) болалар уйлари;
- 2) мактаб ёшидаги (7-18 ёшли) болалар уйлари.

“1917 йилги Октябрь инқилоби натижасида большевикларнинг янги ҳокимияти томонидан хайрия фаолиятига чек қўйилган ва унинг моддий (шахсий мулк) ва маънавий (дин) манбалари йўқ қилинган. Ижтимоий муносабатларни ечишни эса давлат ўз зиммасига олган.

Бу вақтда барча жойларда, жумладан, Ўзбекистонда ижтимоий тарбия бўлимлари тузила бошлади. Вояга етмаганларни ижтимоий-ҳуқуқий ҳимояси бўйича муассасалар ташкил этилди. XX асрнинг 20-йилларида мактабга моддий ёрдам берувчи “Комсод” (“Ёрдам қўмитаси”) номи ташкилот фаолият юритган. Шунингдек, кам таъминланган оилаларни моддий таъминловчи “Камбағаллик фондлари” (жамғармалари – Ў.А.) ҳам мавжуд бўлган. Бу фондлар камбағал оилаларни энг кам миқдордаги озик-овқат маҳсулотлари билан таъминлаганлар¹.

В.Ф.Лубенцов томонидан бошқариладиган Карл Либхкнет номидаги меҳнат мактабининг тузилиши республика ҳаётида муҳим воқеа бўлди. Мактабнинг фаолияти ижтимоий педагогик тамойилларга асосланар эди. Ушбу таълим муассасаси Тошкент шаҳри яқинидаги 600 та етим болалар тарбия топган илк мактаблардан эди. Туркистон АСР ҳукумати 1918 йилда мактабга Никольское қишлоғи яқинидаги янги бинони беради. 1919-1920 йиллар қиши жуда оғир келди. Болалар иситилмаган хоналарда яшашар, на чироқ, на керосин бор эди. Қийинчиликларга қарамай, мактаб педагогик жамоаси ижод билан машғул бўлишни давом эттирди. Мактаб байрамларида ёш иқтидорли болалар турли томошаларда иштирок этишарди. Ўқувчилар аксарият вақтларини тоза ҳавода, спорт билан шуғулланиш ёки турли расмлар чизиш билан ўтказишарди. Ўқувчиларнинг ўзига хос хусусиятларини инobatга олиб, мактаб педагоглари таълим-тарбияни қаттиққўллик ва кучли интизом тамойиллари асосида олиб борар эдилар. Мактабнинг ўқув ва меҳнат фаолияти ёрқин ижтимоий йўналишга эга бўлган. Масалан, “Ниҳол” тўғараги энг камбағал аҳолига 6000 дона ниҳол ҳадя этди, 30 та деҳқонга қишлоқ хўжалиги кўргазмасида иштирок этишга кўмаклашди.

“Тозалик” тўғараги қишлоқдаги овқатланиш, сувдан фойдаланиш, маиший ва санитар-гигиеник шароитларни назорат қиларди. Ўқитувчиларнинг ўзлари турли фанлардан ўқув қўланмалари тузар эдилар. Жисмоний меҳнат ўқув ва синфдан ташқари машғулотлар билан ўрин

¹ Эгамбердиева Н. Ижтимоий педагогика. 23-бет.

алмаштириб ўтказиларди. Баҳор, ёз ва кузда машғулотлар дала ва боғларда ташкил этиларди. Улар буғдой, пахта, шоли, жўхори, сабзавотлар етиштириш билан бирга ипакчилик, асаларичилик билан ҳам шуғулланишарди. Бундай машғулотлар ўқувчиларда агротехник ва зоотехник кўникмалар шаклланишига олиб келган.

Болалар мустақиллиги ва масъулиятини ривожлантиришнинг яна бир методи – бу ўз-ўзини бошқариш тизими бўлиб, у жамоада муомала қилиш кўникмалари шаклланишига кўмак берган¹.

Мактаб жамоаси барча моддий қийинчиликларни бартараф этган ва 1921 йилда бу муассаса тажриба мактабига айлантирилган. Қисқа вақт мобайнида иқтидорли ва қизиқувчан педагоглар жамоасининг ташаббуси билан ушбу мактабга ўқитувчи кадрлар малакасини ошириш билан шуғулланувчи, шаҳар ва қишлоқ мактаблари учун методик қўлланмалар, дастурлар чиқарувчи республика илмий-методик маркази мақоми берилган².

Мактаб жамоаси илк марта “Қишлоқ ўқитувчисининг кутубхонаси” номи методик дарсликлар яратган. Шунингдек, 1925 йилда В.Лубенцовнинг “Бошланғич мактабда дарс бериш методлари” (ўзбек тилида) номи китоби, 1928 йилда В.Ф.Лубенцов ва Н.П.Архангельский таҳрири остида “Билим” номи ўзбек мактаблари бошланғич синф ўқувчилари учун илк хрестоматия чоп этилган. Бу мактаб тажрибаси ниҳоятда қизиқарли бўлиб, баъзи жиҳатларини замонавий ижтимоий вазиятда қўллаш мақсадида ўрганишни талаб қилади³.

Мактабгача тарбия ёшидаги болалар уйларида болалар боғчаси тартиби асосида иш кўрилган. Мактаб ёшидаги болаларни ўз ичига олувчи Болалар уйларида тарбияланувчиларнинг жамоат ишлаб чиқариш меҳнати мактабнинг ўқув ва тарбия мақсадларига бўйсундириган. Юқори синфларда ўқийдиган тарбияланувчилар ўқув-меҳнат устахоналари ёки ёрдамчи хўжаликларда ишлаб чиқариш тайёргараигидан ўтишган. Мактабда олишган билимларини чуқурлаштириш ва кенгайтириш, болаларни жисмоний ва эстетик жиҳатдан камол топтириш учун Болалар уйларида турли маданий, оммавий ишлар олиб борилган. Иккинчи жаҳон уруши йилларида мамлакат Қуроли Кучлари жангчиларининг болалари учун махсус Болалар уйлари ташкил этилиб, Украина, Белоруссия, Болтиқбўйи республикалари, шунингдек, Москва ва Ленинград (ҳозирги Санкт-Петербург) каби шаҳарлардан келтирилган минг-минглаб болалар

¹ Уша манба. 24-бет.

² Уша манба. 27-бет.

³ Эгамбердиева Н. Ижтимоий педагогика. 24-25-бетлар.

тарбияланган. Иккинчи жаҳон уруши йилларида Ўзбекистон Шўро Республикасидаги Болалар уйлари сони 40 та бўлиб, уларда 7166 нафар бола тарбияланган.

Уруш йилларида ўзбек халқи томонидан турли миллат ва элатларга мансуб бўлган болаларга нисбатан инсонпарварлик, дўстлик ва меҳрибонлик кўрсатилдики, оқибатда ота-онасидан вақтинча ёки бутунлай ажралган минглаб болалар Ўзбекистонда бошпана топдилар.

Архив ҳужжатларини ўрганиш натижаларининг кўрсатишича, 1942 йил 2 январда Тошкентда бўлиб ўтган Хотин-қизлар фаоллари йиғилишининг қатнашчилари томонидан мурожаат қабул қилинган. Унда “Ўзбекистонга келган болаларнинг бирортаси ҳам бошпанасиз ва оналик меҳру муҳаббатидан маҳрум бўлиб қолмаслиги керак”, деган даъват баён қилинган эди.

Мазкур мурожаат эълон қилингандан кейин бир неча кун ичида 643 оила, 69 та жамоа томонидан эвакуация қилинган юзлаб ўғил-қизлар ўз тарбиясига олиндилар. Шу йилнинг сентябрь ойигача 1015 нафар бола оилалар томонидан тарбиялаш учун олинди, 303 нафари эса фарзандликка қабул қилинди. Шундай оилалардан бири тошкентлик темирчи Шораҳмат ота ва Баҳринисо ая Маҳкамовларнинг оиласи эди. Бу оила турли миллатга мансуб 11 нафар болани фарзандликка олиб вояга етказди.

1942 йил 14 январда ЎзКП(б)нинг Наманган вилояти ташкилоти бюроси ва ЎзССР Олий Советининг Наманган вилояти комитети “эвакуация қилинган болалар ва етим болаларни жойлаштириш ҳамда тарбиялаш тўғрисида” Қарор қабул қилди.

Шу йилларда республикада 214 та Болалар уйлари бўлиб, унда 20 минг нафар бола тарбияланар эди. Шунга асосан, Наманган вилояти 1942 йил январь ойида Ғова қишлоғига жойлаштирилган “Комсомолец” болалар уйида – 145 нафар, “Дедушка Ильич” болалар уйида – 82 нафар, Наманган шаҳридаги “Тўлқин” жамоа хўжалигида жойлашган 16-болалар уйида – 102 нафар, “Ленин йўли” жамоа хўжалиги болалар уйида – 270 нафар, Поп тумани марказида жойлашган “Воровский” номли болалар уйида – 117 нафар, Янгикўрғон туманидаги “Красная Украина” болалар уйида – 176 нафар, Шаханд қишлоқ кенгаши ҳудудида жойлашган “Донбасс-3” мактаб-болалар уйида – 69 нафар, Наманган шаҳридаги кўзи ожиз болалар уйида – 125 нафар, жами 1252 нафар бола тарбияланди. Улар билан шугулланувчи назоратчилар гуруҳлари шаҳар ва туманларда ҳам ташкил этилди.

Шу тариқа, Ўзбекистонга Иккинчи жаҳон уруши йилларида турли миллат вакиллари бўлган 200 минг нафар бола эвакуация қилинди. Уларни

боқиш, тарбиялаш ва соғлиқларини муҳофаза қилиш бўйича ташаббуслар билан чиқилди.

Мазкур йилларда Фарғона вилоятида ҳам ўнга яқин болалар уйлари очилди (ҳозирги кунда вилоятда – Фарғона, Марғилон ва Қўқон шаҳарларида учта болалар уйлари мавжуд). Андижон вилоятида 1933 йилгача 6 та болалар уйи, 2 та ногиронлар уйи (Пахтаобод ва Марҳамат туманларида) мавжуд эди.

1943 йилда Наманган вилоятида 20 дан ортиқ болалар уйлари фаолият юритаётган бўлиб, уларда 2257 нафар бола тарбияланарди. Уйчи ва Янгиқўргон туманлари ва Наманган шаҳрида учта болалар уйлари ташкил этилди (ҳозирда вилоятда битта Меҳрибонлик уйи фаолият кўрсатмоқда).

1941-1945 йиллардаги уруш оқибатида юзага келган ижтимоий муносабатлар болаларнинг аҳволини оғирлаштирди. Давлат ва жамоатчиликнинг урушнинг “беғуноҳ” қурбонлари – болаларга муносабати ўзгарди. Давлат бу муаммоларни кўчириб келтирилган болалар учун мактаб-интернатлар яратиш ва болалар уйлари сонини кўпайтириш орқали ҳал қилишга ҳаракат қилди. Бу ҳаракат, айниқса, ҳарбий ҳаракатлар кечаётган “ўчоқ”лардан кўплаб болалар муассасалари кўчириб келтирилган Ўзбекистонда яққол намоён бўлди¹.

Кўчириб келтирилган болалар ва катталарни жойлаштириш ва қабул қилиш республика ҳаётининг уруш йилларидаги асосий фаолиятига айланди. 1941 йилда Тошкентда Зуев ва Пастки Қрим болалар уйларининг тарбияланувчилари жойлаштирилди. Поп туманидаги энг яхши мактаб “Болалар уйи”га айлантирилди. Бироқ, керакли жиҳозлар – кроват, кўрпатўшак, ёстиқ, кийим-кечак йўқ эди. Буларнинг барчасини маҳаллий аҳоли олиб келиб берди. Шунингдек, Тошкентдаги 1, 2, 3, 15, 18-сонли болалар уйлари, 14 ва 5-сонли мактаб-болалар уйлари, белоруссия болалар уйи, Гўдаклар уйи ҳам фаолият юритарди.

Архивларда Тошкентдаги Гўдаклар уйининг 1941-1942 йиллардаги қайднома китоблари сақланиб қолган. Унда кенгаш номига тушган “болаликка олиш” ҳақидаги аризалар учрайди. Гўдаклар уйида бундай аризалар 1941 йил январь-сентябрь ойларида 11 та, ноябрь ойида 32 та, декабрь ойида 79 та, 1942 йилнинг январь ойида эса 86 тага етган. Ўша йилларда Тошкент шаҳрида вояга етмаганларни қабул қилиш ва уларни болалар уйига жойлаштириш маркази ташкил қилинган эди².

1942 йилда бундай марказлар Тошкент, Фарғона, Урганч, Наманган,

¹ Эгамбердиева Н. Ижтимоий педагогика. 25-бет.

² Уша асар. 25-26-бетлар.

Андижон, Тўрткўл шаҳарларида ҳам тузиди. Тошкент вилоятининг Калинин туманидаги 2-сонли болалар уйи Одесса ва Луганск шаҳрининг иккита болалар уйи тарбияланувчиларини қабул қилди. Москва, Одесса ва Воронеждан кўчириб келтирилган 4 та ҳарбий-музиқа мактаби ҳам болалар уйларига жойлаштирилган эди. 1942 йил Янгийўл туманида янги болалар уйи ташкил қилинди. Шунингдек, Риштон, Вобкент, Қарши туманларида ҳам болалар уйлари фаолият юритарди.

Ўзбекистонга, жумладан, Самарқандга Европа давлатларидан 21-сонли Польша болалар уйи ва испан ёшлари кўчириб келтирилди.

“Фронт кундалиги” асари муаллифи, машҳур румин публицисти ва ёзувчиси Харламб Зинке ҳам уруш йилларида Ўзбекистонга 18 ёшида эвакуация қилинган эди. У Самарқандда колхозчи Абдурасул Жўраев оиласида яшаган¹.

1944 йил ноябрь ойидан Тошкентда кўчириш маркази фаолият юритган ва унда болалар уйи раҳбарларининг энг яхшилари навбатчилик қилишган. Болаларни кўчириш жараёни ҳам хавфсиз эмас эди, чунки болалар ҳафталаб йўлда бўлишар, улар орасида дизентерия ва тери касалликлари кенг тарқалар эди. Шунинг учун болалар икки ҳафта мобайнида врачлар назорати остида бўлишар ва фақат шундан кейингина турли болалар уйларига жўнатилар эдилар. Бу йилларда кўчириб келтирилган болаларни тарбияга олиш кенг тарқалди. Масалан, биринчилардан бўлиб ленинградлик қизалоқ – Фаина Усмон Юсупов ва унинг хотини Юля Степаненко томонидан тарбияга олинган.

Тошкентдаги 110-сонли мактабга кўчириб келтирилган тўрт нафар болани қабул қилиб, уларга алоҳида хона ажратишди. Эвакуация қилинган болаларни ўқитиш бўйича ҳам чоралар кўрила бошлаган.

Уруш йилларида болалар уйлари тармоғи ва улардаги тарбияланувчилар сони муттасил ошиб борган. 1945 йил охирига келиб республикада 267 та болалар уйи мавжуд бўлиб, уларда 30792 нафар бола тарбияланган².

Иккинчи жаҳон урушидан кейин “Болалар уйлари”да шарт-шароитларни яхшилаш, таълим-тарбия сифатини оширишга эътибор берилди. Мавжуд болалар уйларида тарбияланаётган, уруш йилларида Ўзбекистонга эвакуация қилинган болаларнинг аксарияти ота-оналари томонидан ўз юртларига олиб кетилди. Уларнинг айримлари эса Ўзбекистонда қолиб кетди.

Мустақиллик йилларида егим ва ота-оналар қаровисиз болаларнинг инсоний ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилиш даваат сиёсатининг муҳим

¹ Ўша манба. 26-27-бетлар.

² Ўша жойда.

ва асосий йўналишларидан бири бўлиб келмоқда. Ижтимоий-сиёсий мустақиллик қўлга киритилган илк йиллар (1993)да Ўзбекистон Республикаси томонидан “Бола ҳуқуқлари тўғрисида”ги Конвенция ратификация қилинди. Ратификациялаш (лотинча (“*ratus*” – ҳал қилинган, тасдиқланган, “*fasio*” – қилмоқ, бажармоқ) халқаро шартнома ёки конвенциянинг давлат олий ҳокимияти органи томонидан тасдиқланиши (айни мамлакатларда қонуний кучга киритилиши)дир¹.

Шунингдек, “етим ва ота-оналар қаровисиз қолган болалар масаласи Ўзбекистон Республикаси ҳукумати – Олий Мажлис йиғилишларида мунтазам равишда ўрганиб келинмоқда. Жумладан, Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий марказининг ташаббуси билан “Бола ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги ва “Етим болалар ва ота-оналар қаровисиз қолган болаларни ижтимоий ҳимоялаш тўғрисида”ги Қонунларнинг лойиҳалари тайёрланди ва Республика Олий Мажлиси томонидан қабул қилинди. Айна вақтда Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларининг тўлақонли шахс сифатида вояга етишлари, шунингдек, ақлий, жисмоний ва маънавий-ахлоқий жиҳатдан камол топишларини таъминлашга қаратилган ижтимоий фаолият юқорида кўрсатилган Қонунлар талаблари асосида тартибга солиб келинмоқда.

Тошкент давлат ҳуқуқшунослик институти, Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети, Республика Ички ишлар Академияси ҳамда бошқа олий таълим муассасалари ҳузурларида ташкил этилган юридик клиникалар ота-оналар қаровисиз қолган болаларнинг ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, уларни ижтимоий ҳаётга мослаштириш, жамиятда ўз ўринларини топа олишлари учун салбий ижтимоий таъсирлардан муҳофазалашга ёрдам кўрсатмоқда”².

Ўзбекистон Республикаси мустақилликни қўлга киритгандан кейин Меҳрибонлик уйлари фаолиятини йўлга қўйишда давлат раҳбарлиги билан бир қаторда жамият эътибори ҳам кучайди. Айна вақтда мазкур муассасаларда тарбияланаётган ёшларни ижтимоий ҳаётга муваффақиятли тайёрлашда жамоат ташкилотлари ҳамда ижтимоий субъектларнинг ҳам фаоллиги ошди. Бу фаоллик кўплаб оилалар томонидан Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчилари орасидан фарзандликка олиш истагининг билдирилётганлигида ҳам кўринади. Қуйида ана шундай саховатли оилалар

¹ Ўзбек тилининг изоҳли лугати. 5 жилдли. Учинчи жилд. Н – Тартибли / А.Мадавалеев таҳрири остида. Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2007. 356-бет.

² Вторые периодические доклады государств-участников, подлежащие представлению в 2001 году, Узбекистан, CRC/C/104/Add.6, 30 августа 2005. http://www1.umn.edu/humanrts/russian/crc/Rreport_uzbekistan2005.html.

ва уларнинг соҳиб (соҳиба)ларининг олижаноб ҳаракатлари тўғрисида сўз юритилади.

1992 йилда Наманган шаҳрида истиқомат қилувчи Зокир ака Иноятовлар оиласи “Соғлом авлод учун” халқаро жамғармасининг вилоят бўлими ва бошқа мутасадди ташкилотларнинг ёрдами билан Меҳрибонлик уйларида тарбияланаётган 5 нафар тарбияланувчини ўз қарамогларига олишди.

Косонсойлик Раъно опа Маҳмудова эса фарзанд кўрмаганлиги сабабли турмуш ўртоғи билан ажрашишга мажбур бўлган ва 1985 йилда “Болалар уйи”дан бир нафар тарбияланувчини фарзандликка олган эдилар. Мустақиллик йилларида ҳам опа ушбу хайрли ишларини давом эттирдилар. Айни вақтда Меҳрибонлик уйининг етти нафар тарбияланувчиси (беш нафар ўғил ва икки нафар қиз) Р.Маҳмудова бошчилигида ягона оила бўлиб вояга етишди. Бугунги кунда опанинг барча фарзандлари оилали, фарзандли бўлишди.

Наманган шаҳридаги “Зарафшон” маҳалласида яшовчи Маҳкам ака Баҳромовнинг оиласи эса маҳалла фуқаролар йиғинининг кўмаги билан Меҳрибонлик уйларида тарбияланаётган олти нафар тарбияланувчини фарзандликка олиб, уларнинг комил инсон бўлиб вояга етишларига ғамхўрлик қилмоқда.

Вилоятда бу каби саховатли оилаларни кўплаб учратиш мумкин. Норин тумани “Норин” жамоа хўжалигида яшовчи Сотқинжон Алибоева, Ғайбулла Темиров, Рустамжон Жабборовларнинг оилалари ҳам улар жумласидандир.

Фарғона водийси (Фарғона, Андижон ва Наманган вилоятлари)да мавжуд бўлган Меҳрибонлик уйларида тарбияланаётган тарбияланувчиларнинг бу масканга келиб қолиш сабаблари ўрганилиб, уларни қуйидагича гуруҳларга ажратиш мумкинлигига ишонч ҳосил қилинди:

- 1) ота-онасининг никоҳдан ажралишлари туфайли;
- 2) отасининг вафоти туфайли;
- 3) онасининг вафоти туфайли;
- 4) ота-онасининг ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум этилганлиги сабабли;
- 5) ота-онасининг жазони ўташ муассасаларида эканлиги сабабли;
- 6) ота-онаси фарзандидан воз кечганлиги сабабли;
- 7) оиладаги моддий етишмовчилик сабабли;
- 8) ота-онасининг имконияти чекланганлиги (ногиронлиги) сабабли.

Қуйидаги жадалда эса Фарғона, Андижон ва Наманган вилоятларида фаолият кўрсатаётган Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларининг юқорида кўрсатилган гуруҳларга мансубликлари сон кўрсаткичлари асосида ифодаланган (кейинги саҳифага қаранг).

Ўзбек халқи асрлар давомида турли сабабларга кўра ота-онасидан ажралган болаларга инсонпарварлик муносабатида бўлиб келган. Бу инсонпарварлик атрофдагилар, шу жумладан, маҳалладагиларнинг ота-онаси болаларни ўз қарамоғига олганликларида, уларга меҳр-муҳаббат ва раҳм-шафқат кўрсатишларида яққол ифодаланади. Тадқиқотни олиб бориш даврида аҳолининг турли қатламлари орасида суҳбатлар жараёнида ўзбек халқининг бу фазилати респондентлар томонидан алоҳида эътироф этилди. Қуйида ана шундай суҳбатлардан айримларини мисол сифатида келтирилади.

Суҳбат жараёнида андижонлик Эътибор Исмоилова шундай ҳикоя қилади: “Биз укам билан ҳовлида ёлғиз қолганмиз. Отам Исроил Исмоилов фуқаролик уруши йилларида вафот этган. Онам Кўпайсин Исроилова очликдан вафот этган. Мен бир ёшимда, укам Иброҳим эса уч ёшда етим қолдик. Маҳалла оқсоқоли бизни етаклаб, эликбошига олиб борди. Эликбоши укамни етимлар ҳужрасига топширди, мени ёлғиз турадиган Қизлархон аммага берди. Ҳужрага борганимизда ўзимизга ўхшаган катта-кичик турли болаларни кўрдик. Укам Иброҳим ҳужрада қолиб, саводини чиқарди ва ўша ерда ишлаб юрди. Унинг яшаш жойи шу ҳужра бўлиб қолди. Кейинчалик билсам, шу ҳужра етим болалар тарбияланадиган ва саводини чиқарадиган жой экан” (суҳбат 2000 йилнинг май ойида ўтказилган).

Андижон вилояти Избоскан туманида истиқомат қилувчи Тошхон момо Сиддиқова билан суҳбат чоғида маълум бўлдики, момо ота-онасини эслай олмайди. Уни аммаси Роҳат буви вояга етказган бўлса, икки укаси эса етимхона ҳужрасида тарбияланиб, савод чиқаришган.

Мазкур туманнинг Тўрткўл қишлоғида истиқомат қилувчи Жуманазар ака Тўланов ҳам оилада олти фарзанд бўлганликлари, ота-оналари вафот этганларида маҳалла аҳли, қариндош-уруғлар, қўни-қўшнилар яқиндан ёрдам берганларини, улар кўмагида оила қуриб, тўртта ука ҳамда бир синглисининг ҳаётда ўз ўрниларини топиб олишларига ёрдам кўрсатганликларини айтиб ўтдилар.

Наманган вилояти Норин туманидаги “Норин” жамоа ҳўжалигида истиқомат қилишган Жўра ота ва Бувиниса момолар фарзанд кўришмаган. Бироқ, ажралиш йўлини танлашмай, аксинча, ота-онасидан жудо бўлган болаларни ўз тарбияларига олишни маъқул кўришиб, икки ўғил ва бир қизни фарзандликка олишган. Асраб олган фарзандларнинг комил инсон бўлиб вояга етишлари учун ғамхўрлик қилишган. Отанинг ҳар икки ўғли – Эргаш ака ва Каримбой акалар вояга етганларидан сўнг олий маълумотли бўлишиб, нуфузли ташкилотларда фаолият юритишган.

Кейинчалик эса ўзлари фаолият юритган ташкилотларда катта жамоага раҳбарлик қилишган.

Бугунги кунда Ўзбекистондаги Меҳрибонлик уйларининг фаолиятларини йўлга қўйишда бир қатор давлат, нодавлат ҳамда нотижорат ташкилотларининг алоҳида ўрни мавжуд (6-расм).

6-расм. Меҳрибонлик уйларининг фаолиятларини юритишга қўмаклашадиган давлат, нодавлат ва нотижорат ташкилотлари.

Бугунги кунда Ўзбекистон миллий телерадиокомпанияси томонидан “Sen yolg‘iz emassan” (“Ты не одинок”) рукни остида туркум кўрсатув ва эшиттиришлар тайёрланмоқда. Уларда, асосан, болаларга уларнинг ҳуқуқ ва бурчлари тўғрисидаги маълумотлар бериб борилади. Шунингдек, етим ва ота-оналар қаровисиз қолган болалар ва уларнинг тақдирига кенг жамоатчилик эътиборини тортиш мақсадида махсус видео лавҳалар намоиш этилмоқда¹.

Шундай қилиб, Ўзбекистонда жуда қадимдан етим ва ижтимоий етимларга атрофдагилар томонидан мурувват кўрсатиш, уларнинг ҳолидан хабар олиш, ҳатто фарзандликка қабул қилиш анъанаси шаклланган. Дастлаб бу каби ҳаракатлар қариндош-уруғлар, қўни-қўшнилар, оиланинг

¹ Вторые периодические доклады государств-участников, подлежащие представлению в 2001 году, Узбекистан, CRC/C/104/Add.6, 30 августа 2005. http://www1.umn.edu/humanrts/russian/crc/Rreport_uzbekistan2005.html.

яқинлари томонидан амалга оширилган. Асрлар давомида масжидлар томонидан ҳам ижтимоий етимларга мурувват кўрсатиб келинган. Кейинчалик етимлар ва ижтимоий етимлар давлат муҳофазасига олина бошлади. XX асрнинг дастлабки йилларида, аниқроғи, 1918 йилда Ўзбекистон шароитида дастлабки “Етимхоналар” – “Болалар уйлари” ташкил этилди. Ўтган вақт мобайнида “Болалар уйлари” фаолиятини такомиллаштириш, тарбияланувчиларни моддий ва маънавий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш йўлида ижобий ишлар олиб борилди. Бироқ, шунга қарамай, тарбияланувчиларни ижтимоий ҳаётга тайёрлашда юқори самарадорлик таъминланмади. Бугунги кунда мустақил Ўзбекистон Республикасида Меҳрибонлик уйлари фаолиятини такомиллаштириш ҳамда тарбияланувчиларни ижтимоий ҳаётга самарали тайёрлаш йўлида кенг қўламли амалий ҳаракатлар йўлга қўйилмоқда. Мазкур ҳаракатларни йўлга қўйишда ва уларнинг самарадорлигини таъминлашда, шубҳасиз, хорижий мамлакатларнинг тажрибасини ўрганиш фойдадан ҳоли эмас.

Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ижтимоий ҳаётга тайёрлаш борасидаги хорижий тажрибалар моҳияти

Ҳар қандай жамият, ҳар қандай мамлакатда тарихий тараққиётнинг турли босқичларда у ёки бу сабаб ва шароитларга кўра ота-оналар қаровисиз қолган болалар мавжуд бўлиб келган. Шунга кўра, етимлик ижтимоий-тарихий ҳодиса саналади. Етим болалар учун мўлжалланган муассасаларнинг ривожланиш тарихини ўрганиш ҳар қандай мамлакатда рўй берадиган иқтисодий қийинчиликлар аҳоли турмуш даражасининг пасайиши ҳамда етимлар, қаровсиз ва жиноятга мойил болалар сонининг кўпайишига сабаб бўлишини кўриш мумкин. Айтилишича Россияда етим, қаровсиз болалар муаммоси ижтимоий-иқтисодий тангликнинг инъикоси сифатида долзарблик касб этмоқда.

“Ўрта асрлар Европасида черков ижтимоий субъектларни ҳар томонлама қўллаб-қувватловчи маскан ҳисобланган. Аҳоли черковларга фақат руҳий ёрдам олиш учунгина эмас, балки тиббий ва моддий кўмак сўраб мурожаат қилишган. Антик даврлардан буён Европада ибодатхоналарга иқтисодий қийинчиликларни бошдан кечираётган, тиббий ёрдам кўрсатилишига муҳтож кишилар кўмак сўраб мурожаат қилишган. Шунингдек, ота-онасиз қолган гўдаклар ва болалар ҳам ибодатхоналарнинг эшиклари олдига қўйиб кетилган.

Кейинчалик ҳам болалар уйлари руҳонийлар томонидан бошқарилган. Парижда 1640 йил руҳоний Ванценто Деполен томонидан асос

солинган тарбия уйлари жуда машхур бўлган. Тарбия уйи қирол Людовик XIV томонидан молиялаштирилган Меҳрибонлик билан шугулланувчи орденлар – хайрия йўлида қилган ишлари орқали кейинчалик машхур бўлиб кетган йирик черков ташкилотлари тузила бошлаган”¹.

Россия тарихида 988 йилда феодал давлат ташкил топди. Худди шу вақтдан бошлаб, “етим” болаларга давлат томонидан ғамхўрлик қилишга оид қарорлар қабул қилинди. Мазкур қарорлар асосида шу кунга қадар ота-она қаровисиз қолган болаларни тарбиялаш ишлари олиб борилмоқда. Манбаларда кўрсатилишича, “ноқонуний туғилган ёки турли сабабларга кўра воз кечилган гўдаклар” учун биринчи тарбия уйи 1706 йилда Новгородда, монастр қошида очилган. Кейинчалик бу каби тарбия уйлари бошқа Православ монастрлари ва черковлари қошида ташкил этила бошлади. Ушбу тарбия уйлариининг фаолият юритиши “олижаноб шахсларнинг ҳимматлари” ҳисобига таъминланарди.

1715 йилда Пётр I нинг фармонида кўра 10 га яқин тарбия уйлари (“етимларни овқатлантириш жойлари”) очилди. Пётр I вафотидан кейин эса улар ёпилди.

Екатрина II даврида тарбия уйлари қайтадан ташкил этилди. Қуролича ҳомийлигида маълум муддатгача болаларни турли кулфатлардан асрайдиган, сўнгра уларни “энг ахлоқли оилалар”га тарқатадиган “тарбия уйлари” ва “етимхоналар” фаолият кўрсатди.

1763 йилнинг 1 сентябрида “Москва тарбия уйини ташкил этиш тўғрисида”ги Манифест эълон қилинди. Қиролича Елизавета II Москвада бўлган вақтларида тарбия уйларида бўлар ва уларга йирик миқдордаги хайрияларни тақдим этарди. Тарбия уйларида хайрия қилувчилар орасида таниқли давлат арбоблари ва Православ черковининг ходимлари ҳам бўларди.

Тарбия уйлариининг болалари сони йилдан-йилга ортиб борган бўлса, улардаги мавжуд шароит ёмонлашди. Зерикарли ҳолатнинг мавжудлиги, озиқ-овқатнинг етишмаслиги, болаларга ғамхўрлик ҳамда тиббий ёрдам кўрсатилмаслиги фавқулотда тарбияланувчилар ўлимининг кўпайишига олиб келди.

“Манбаларга кўра, ота-онасиз қолган болалар учун илк тарбия уйлари Кесария шаҳрида епископ Василий Кесарийнинг ташаббуси билан пайдо бўлган. 787 йилда бундай муассаса Миландаги соборда ҳам пайдо бўлган. Узоқ вақт у Европада ягона ташкилот бўлиб қолаверган ва фақат XIV асрга келиб тарбия уйлари сони ўттизтагача кўпайган. Қизиғи шундаки, бу уйларда фақатгина болаларга ғамхўрлик қилмасдан, профилак-

¹ Эгамбердиева Н. Ижтимоий педагогика. 10-бет.

тика ишлари ҳам олиб борилган: оналарга ёрдам берилган, болаларни бошқа оилалар тарбиясига беришган, уларнинг тарбиясини назорат қилишган”¹.

Келтирилган фикрдан англанидек, ибодатхоналарнинг ижтимоий тарбия жараёнида иштироклари кенг кўламли бўлган. Таъбир жоиз бўлса, уларнинг бу борадаги фаолиятларини қуйидаги йўналишларга ажратиш мумкин:

1) болаларни тарбиялашда оналарга ғоявий-методик ёрдам кўрсатиш;
2) ота-онасиз қолган ёки уларнинг моддий ва руҳий кўмакларидан маҳрум бўлган болаларнинг ўзга оилалар томонидан фарзандликка қабул қилинишларини таъминлаш;

3) ўзга оилалар томонидан фарзандликка олинган болаларнинг тарбияси доимий равишда назорат қилиб бориш (демак, уларнинг камол топишлари, маънавий-ахлоқий сифатларга эга бўлишлари, меҳнат кўникмаларини ўзлаштиришлари, мустақил шахс сифатида шаклланишлари юзасидан мониторинг олиб бориш);

4) кўча болалари, жиноят қилишга мойил қаровсиз болалар уларга диний ғоялар тўғрисидаги билимларни бериш асосида маънавий-ахлоқий жиҳатдан қайта тарбиялаш;

5) бемор ва ногирон болаларга тиббий ёрдам кўрсатиш, уларни парваришлаш;

6) ночор оилалар, оч ва муҳтож болаларни озиқ-овқат ва кийим-кечаклар билан таъминлаш².

Бир қатор мамлакатларда XVII аср охири – XVIII асрнинг бошларида, асосан, черковлар қошида ота-онасиз қолган ёки қаровсиз болаларни қабул қилувчи, уларни вақтинчалик бўлса-да, озиқ-овқат, кийим-бош ва тураржой билан таъминлаш ишлари йўлга қўйила бошлади. Кейинчалик хайрия ташкилотлари бундай вазифаларни ўз зиммаларига олишган. Айни вақтда ҳам ота-онасиз қолган ёки улар билан алоқани йўқотган болаларни ижтимоий муҳофаза қилиш мақсадида хайрия ташкилот (жамият, уюшма)лари томонидан кенг кўламли ишлар амалга оширилмоқда. Ана шундай ташкилотлардан бири Буюк Британияда фаолият юритувчи “Болаларни қутқариш” ташкилоти бўлиб, мазкур ташкилот ота-онасиз қолган ёки улар билан алоқани йўқотган болаларни таълим муассасаларига жалб этиш, уларга таълим бериш вазифаларинигина қилиб қолмай, шу билан бирга уларнинг руҳиятини ўрганиш асосида ижтимоий ҳаётга тайёрлаш масалаларини ҳам тадқиқ қилиб келмоқда.

¹ Ўша асар. 10-бет.

² Ўша жойда.

XIX асрнинг биринчи ярмида ота-оналар қаровсиз қолган болаларга кўмаклашишга қаратилган ҳаракат давлат томонидан қўллаб-қувватланди ва сиёсатнинг муҳим таркибий қисмига айланди. Бироқ, шу билан бирга давлат ҳар қандай хайрия фаолиятини маълум даражада чеклашга ҳам интилди. Қиролича Мария даврида тарбия уйлари, болаларни қабул қилиш жойлари ва бошқаларни ташкил қилиш ҳаракати янги мақом – қиролича девонхонасининг IV бўлими статусини олди. 1802 йилда Қиролик инсонпарвар жамияти ташкил этилиб, бу жамият аҳолининг кам таъминланган болаларига ёрдам кўрсатиш ишларини олиб борди. 1829 йилда Ички ишлар вазирлиги томонидан “Қашшоқлар тўғрисида”ги Низом лойиҳаси қабул қилинди. Мазкур лойиҳага кўра губерния васийлик Кўмиталари ташкил қилинди ва улар томонидан 8 ёшгача бўлган ўғил болалар ва 14 ёшгача бўлган қизларни оилалар ҳамда тарбия уйларига тарқатиш йўлга қўйилди.

Болалар уйларини ташкил этишда В.Ф.Одоевский катта роль ўйнади. У 1830 йилда болалар уйларини ташкил этиш мақсадида кенг кўламли тарғибот ишларини олиб борди. 1937 йилда “Болалар уйларининг бош васий Кўмитаси”ни бошқарди ва “Болалар уйлари тўғрисида”ги Низомни ишлаб чиқди. В.Ф.Одоевскийнинг сўзларига кўра, болалар уйлари “фақатгина тураржой бўлиб қолмасдан, тарбияланувчиларнинг тарбияси учун жавобгар” муассаса бўлиб қолиши лозим эди. Бироқ, архив материалларининг гувоҳлик беришича, болалар уйларида аҳвол ниҳоятда ёмон бўлиб қолаверди. Масалан, бир йилда болалар уйларига 80-90 бола қабул қилинса, худди шунча тарбияланувчилар вафот этардилар. Болалар уйлари фаолиятида кўзга ташланадиган бу каби камчиликлар улар фаолиятининг тўхтатилишига олиб келди.

Олиб борилган тадқиқотларда кўрсатилишича, айрим халқлар тарихида XIX асрнинг иккинчи ярмига қадар ота-оналар қаровсиз, етим қолган болалар тарбияланувчи махсус муассасалар мавжуд бўлмаган. Мисол учун, Чувашия аҳолисида ота-онасиз қолган болаларни ўзга бир оила томонидан боқиб олиниши анъана бўлиб келган. Бунинг бир неча сабаблари бўлган. Жумладан:

1) Чувашия халқи ўртасида болалар ўлими юқори бўлганлиги боис оилаларда фарзанд туғилиши Яратганнинг инъоми сифатида қабул қилинган;

2) иқтисодий (қўшимча ишчи кучи ва ерга ишлов берувчи шахсга эга бўлиш) ва маданий-диний (авлодлар ўртасидаги ўзаро алоқани таъминлаш, Яратганнинг боласиз оилаларга кўрсатган марҳамати) омиларга кўра ота-онасиз болалар ўзгалар томонидан фарзандликка олинганлар;

3) Чувашия халқи асрлар давомида қуйидаги ғояга қатъий амал қилиб келган: боланинг тарбияси учун энг қулай муҳит – бу оила муҳити ҳисобланади; шахс фақат оила муҳитидагина ахлоқий, жисмоний, меҳнат ва ҳиссий сифатларни ўзлаштириши мумкин.

Россияда капитал ишлаб чиқариш муносабатларининг ривожланиши оқибатида аёлларнинг ёлланма меҳнатга жалб этилиши, иш шароитларининг ёмонлиги, уй-жой етишмовчилиги, аҳоли ўртасида, айниқса, ёз мавсумида турли юқумли касалликларнинг кенг тарқалиши ва ўз ватида тиббий ёрдам кўрсатилмаслиги етим болалар сонининг ортишига сабаб бўлди. Бу эса, ўз навбатида давлат томонидан ота-онасиз ва қаровсиз болаларни аниқлаш, улар учун тарбия уйлари ташкил этиш чора-тадбирларининг ишлаб чиқирилиши тақозо этди.

Чувашияда янги ижтимоий ва иқтисодий муносабатлар бошқа худудларга нисбатан секин ривожланди. Бу ерда ишлаб чиқариш муносабатлари аграр хусусиятга эга бўлганлиги сабабли, ҳосилдорлик бўлмаган йилларда аҳоли ўртасида оммавий қашшоқлик юзага келди. Натижада болалар ҳаёти ва соғлиги ҳам ёмонлашди. Давлат ва жамият болалар ҳаётини яхшилаш, улар ўртасида турли касаллик ва ўлим ҳодисаларининг юз беришига қарши курашиш йўлида амалий чораларни белгилашга мажбур бўлди. Россияда бу даврда болаларнинг ижтимоий муаммоларини ҳал қилиш билан шуғулланувчи муассасаларни ташкил этиш йўллари изланди ва болалар интернатлари, уйлари, махсус яслилар ва болалар боғчалари ташкил қилинди.

Ядринский, Чебоксарский ва Цивильский уездларининг бошлиқлари томонидан берилаган маълумотларга қараганда, 1889 йилда қишлоқлардан болалар уйларига ота-онасиз қаровсиз болаларни юбориш ҳодисаси кузатилмаган.

XIX аср ўрталарида Қозон диний Консисторияси томонидан тарқатилган буйруққа кўра, “янги монастрлар қошида хайрия ёки тарбия муассасалари”ни ташкил этиш айтилган эди. Ушбу асрнинг иккинчи ярмида уларнинг фаолиятини, асосан, хайрия ишлари ташкил этди.

Россияда 1891 йилдан тарбияланувчиларга диний тарбия бериш билан бирга, уларни сабзавотчилик, боғдорчилик, ҳунармандлик ва бошқа турдаги фаолиятларни олиб боришга ўргатувчи болалар уйлари ташкил этилди.

1898 йилда эса киролича Мария Федоровнанинг кўрсатмасига биноан чекка қишлоқларда тарбия уйлари ташкил этишни таъқиқлаш тўғрисидаги 1828 йилда қабул қилинган Қонун бекор қилинди. Бу эса Россиянинг чекка ўлкаларидан, қишлоқлардан қаровсиз болаларнинг пойтахтга “оқиб келишлари”нинг олдини олиб, турли шаҳар ва

қишлоқларда хайрия жамиятлари ташкил этилишини таъминлади. XIX асрнинг сўнгги ўн йилликларида Россиянинг чекка вилоят ва ўлкаларида, жумладан, Чувашияда болалар уйлари очилди. Дастлабки болалар уйлари фаолияти 1884 йилда Алатирда, 1891 йилда Ядринда, 1896 йилда Шихазана Цивилский уездида, 1900 йилда эса Цивильск ва Чебаксари шаҳарларида йўлга қўйилиб, уларда тарбияланувчиларда меҳнат қилиш, қишлоқ хўжалигини юритиш кўникмалари шакллантирилди. Бу каби муассасаларда 6 ёшга тўлган ва ундан катта ёшли болаларгина ота-оналар, турли тоифадаги шахслар, хайрия ва қишлоқ жамоаларининг сўровларига мувофиқ қабул қилинарди.

Тарбияланувчилар болалар уйларида қатъий кун тартибига амал қилардилар. Эрталабки йўқловдан кейин, албатта, ибодат қилинарди. Катта ёшли тарбияланувчилар машғулотлар билан шуғулланишаётган ёки устахоналарда ишлаётган вақтда кичик ёшли тарбияланувчилар турли ўйинлар ўйнардилар. Уларга ёшларига мувофиқ турли воқеалар ҳикоя қилиб берилар, атроф-муҳитга оид энг оддий тушунчалар бериб бориладди. Сухбатларнинг асосий мавзулари қайвонлар ва қушлар ҳаёти, қишлоқ хўжалик ўсимликлари, манзарали гуллар ва уларнинг табиатдаги ўрни ҳақида бўларди. Тарбияланувчилар, шунингдек, диний ва ахлоқий кўшиқларни ижро этишни ўрганадилар.

Болалар уйларида меҳнат тарбиясини ташкил этишда тарбияланувчиларнинг ёши инобатга олинмас эди. Улар турли ҳунармандчилик, қўл меҳнати ва маиший-хўжалик ишлари: тикиш, тўқиш, супуриш, дазмоллаш, ошхонада навбатчилик қилиш, хоналарни тозалаш, овқат тайёрлаш ва бошқаларни бажарардилар. Ёзда эса мева ва полиз экинларини парваришлардилар, ер майдонларига ишлов берардилар¹.

XIX асрнинг охирига келиб, тарбия уйлари фаолиятида “устоз-шогирд” аънанаси шаклланди. Айрим тарбия уйларида мақтаблар очилди ва тарбияланувчиларни иш билан таъминлаш мақсадида уларга ҳунармандчилик сирлари ўргатила бошлади. Бироқ, барча тарбия уйлари ҳам ота-она қаровисиз қолган болаларнинг ҳаммасини қабул қилиш имкониятига эга эмас эди.

Биринчи жаҳон ҳамда Фуқаролик урушлари ота-онасиз болалар сонининг ортишига сабаб бўлди. 1921 йилда уларнинг сони 4,5 миллионга етди. Оммавий болалар қаровсизлигини бартараф этиш учун тахминан 15 йил талаб этилди. Болалар қаровсизлиги муаммосини ҳал қилиш учун давлат ва жамият томонидан катта куч талаб қилинди.

¹ Парфенова О. История развития социального призрения детей-сирот в России XVIII – начала XX века на примере Чувашии. <http://www.rl-online.ru/articles/1-04/413.html>.

1919 йилда “Болаларни ҳимоя қилиш Кенгашини тузиш тўғрисида”ги декрет эълон қилинди. Мазкур кенгашга А.В.Луначарский раис этиб тайинланди. Кенгаш болаларни “овқатлантириш мумкин бўлган ҳудудлар”га эвакуация қилиш, умумий овқатланишни ташкиллаштириш, озиқ-овқат ва моддий жиҳатдан таъминлаш каби ишларни амалга оширарди. Жойларда Кенгаш фаолияти Бутуниттифоқ Фавқулотда ҳолатлар Комиссияси (Всесоюзная чрезвычайная комиссия – ВЧК) томонидан назорат қилиб борилди.

1920 йилда ҳудудлар бўйича Халқ Комиссариятининг таълим тўғрисидаги қарори тарқатилди. Унда махсус болалар милициясини тузиш, ота-оналар қаровисиз қолган болаларнинг текин овқатланишларини ташкиллаштириш, уларни даволаш, махсус бўлимда қаровсиз болаларнинг қабул қилинишини йўлга қўйиш зарурлиги кўрсатилган эди. 1921 йилда эса БМИК (ВЦИК) қошида болалар ҳаётини яхшилашга масъула Комиссия ташкил қилиниб, мазкур комиссияга С.Дзержинский раис этиб тайинланди. Комиссия таркибига таълим, соғлиқни сақлаш ва ишлаб чиқариш Халқ Комиссариятлари, ишчи-деҳқон инспекцияси ҳамда Фавқулотда ҳолатлар Комиссиясининг раислари киритилди.

Комиссия аҳолига мурожаат қилиб, қаровсиз болаларга ёрдам кўрсатишга чақирди. Болалар қаровсизлигига барҳам бериш йўлидаги фаолият давлат ва маҳаллий органлар, шунингдек, жамоат ҳамда хайрия ташкилотларининг маблағлари ҳисобига ташкил этилди.

Асосий иш шакли интернат типигаги муассасаларга жалб қилинган қаровсиз бола ва ўспиринларни аниқлаш бўлган мазкур комиссия қошида қабул қилиш-тарқатиш бўлимлари ташкил қилинди. Бу каби бўлимларда қаровсиз болаларнинг тўрт ой муддатда педагоглар ва врачлар кузатуви остида бўлишлари таъминланди. Кўрсатилган муддат ичида қаровсиз болаларнинг махсус муассасаларга доимий яшаш учун юбориш, иш билан таъминланишларини ташкил этиш ҳамда ота-оналар ёки қариндошларига юбориш масалаларидан бири ҳал қилинарди. “Педагогик энциклопедия”да кўрсатилишича, тарбия уйларида 1917 йилда 30 минг, 1919 йилда 125 минг, 1921-1922 йилларда эса 540 минг болалар тарбияландилар.

1921 йилда юз берган қургоқчилик ва бунинг оқибатида келиб чиққан оммавий очарчилик туфайли таълим бўйича Халқ Комиссарияти қошида Болалар Фавқулодда Комиссияси (БФК – ДЧК) ташкил этилди. Комиссия болалар ўртасида очарчиликка қарши курашди. Шу йилларда “Болаларнинг дўстлари” жамияти тузилди. Жамият болалар учун оромгоҳлар тунаш учун ётоқхона ҳамда ишлаш учун устахоналар ташкил қилди. Жамият ўз клублари, ошхоналари ва қабулхоналарига эга эди.

1925 йилда собиқ Иттифоқ Халқ Комиссарияти ва БКП МК томонидан “Болалар қаровсизлиги ва жинойтчилигини бартараф этиш тўғрисида”ги Қарор қабул қилинди. Мазкур қарор талабларини бажариш ҳамда тарбия уйларида қаровсиз болалар сони кўпайишининг олдини олиш мақсадида оилалар томонидан уларнинг фарзандликка олиш ҳаракати кенг оммалашди.

Болалар қаровсизлигининг “янги тўлқини” Иккинчи жаҳон уруши йилларида юзага келди. 1950 йилда собиқ Иттифоқ бўйича 636 минг тарбияланувчини ўз ичига олган 6543 та болалар уйлари фаолият кўрсатди. Орадан саккиз йил ўтгач, болалар уйларининг сони 4034 минггача, тарбияланувчилар сони эса 375 минг нафаргача камайди.

Бугунги кунда Россиянинг ўзидагина 1,5-2,5 миллион болалар таълим муассасаларига жалб этилмаётганлиги айтилмоқда. Болалар уйларида қаровсиз болаларни қабул қилиш, реабилитация марказлари, қабул қилиш-тарқатиш бўлимлари орқали ҳисобга олинган болалар билан қўшиб ҳисобланганда **3000000 тарбияланувчи мавжуд. Бир миллионга яқин қочоқ болалар эса таълим олиш имкониятига эга эмас**¹.

Бугунги кунда Россия Федератив Республикасида ота-она қаровсиз қолган (“етим”) болалар муаммоси энг катта ижтимоий муаммолардан бири бўлиб қолмоқда. Айни вақтда бу мамлакатда “етимлик”нинг учинчи тўлқини юзага келган. Бу борада биринчи тўлқин Биринчи жаҳон ҳамда фуқаролар уруши, иккинчи тўлқин – Иккинчи жаҳон уруши, учинчи тўлқин эса тузумлар ўзгариши – “ўтиш даври” да юзага келди.

1945 йилнинг май ойида Россияда 678 минг етим болалар бўлган бўлиб, уларнинг аксарияти ота-онасиз эдилар. Бугунги кунда эса расман қайд этилган 700 мингдан ортиқ етим болалардан кўпчилигининг ота-оналари ҳаёт².

Зырянск (Россия Федератив Республикаси) болалар уйида патронат тарбиясининг ривожланиш тарихи 2002 йилдан бошланган. Жаҳон ва, ҳатто, Россия тажрибасидан фарқи равишда патронат оилаларга ота-онасиз, етим болалар фақат мактабгача тарбия ва мактаб ёшидан эмас, асосан, 14-16 ёшдан берилади. 2002 йилнинг октябрь ойида Томск вилояти маъмурияти умумий таълим департаменти негизида патронат тарбиясини ташкил этиш юзасидан тажриба-синов майдонлари танланди. Грант (лойиҳа) маблағлари ҳисобига етим-болаларни оилаларга жойлаштириш ҳаракати йўлга қўйилди. Ўтган йиллар мобайнида болалар уйлари тар-

¹ Сиротство в истории России. <http://eparhia.onego.ru/sirota.htm>.

² Государственные дети – как научить их отвечать за свою судьбу? <http://edunews.eurekanet.ru/vesti/info/954.html>

бияланувчиларини ижтимоийлаштириш борасида амалга оширилаётган мазкур ҳаракат ўзининг ижобий натижаларини берди.

Буюк Британияда 2007 йилда хайрия ҳаракатлари амалга оширила бошлаганлигининг 410 йиллиги нишонланди. Ушбу мамлакатда хайрия фаолияти суд тизими ҳамда қонунчилик лойиҳалари асосида мунтазам равишда амалга оширилиб келинмоқда.

Тюдорлар оиласи қишлоқ ҳўжалиги инқирози ҳамда шаҳар аҳолиси сонининг кескин ошиши билан боғлиқ равишда келиб чиқиш эҳтимоли бўлган ижтимоий қўзғолоннинг олдини олиш учун 1597 йилда “Хайрия маблағларидан фойдаланиш тўғрисида”ги акт ишлаб чиқдилар. 1601 йилда мазкур ҳужжат қайта кўриб чиқилди. Худди шу даврда хайрия маблағларини ҳақиқатда қашшоқликда кун кечираётган шахсларни аниқлаш, шунингдек, ишлаш лаёқатига эга бўлган ҳолда меҳнат қилмайдиган кимсалар тўғрисидаги маълумотларни тўплаш мақсадида “Қашшоқлик тўғрисида”ги Қонун ҳам тайёрланди. Ушбу қонун ҳужжати 1948 йилга қадар расмий қонуналар тўпламида сақланиб келинди.

1601 йилда қайта кўриб чиқилган “Хайрия маблағларидан фойдаланиш тўғрисида”ги Қонунда бутунги кунда ҳам аҳамиятини йўқотмаган вазифалар белгилаб берилганлигини кўриш мумкин. Унга кўра, хайрия маблағлари қуйидагиларга сарфланган: кексалар, ёрдамга муҳтож ва қашшоқ кишиларга, касал ва кўмакка муҳтож аскар ҳамда денгизчиларни қўллаб-қувватлашга, таълим олишлари учун ўқувчилар, университетларнинг олимларига, кўприклар, портлар, тўғонлар, денгиз бўйларида жойлашган черковлар ва йўлларнинг таъмирланишига, етимларга таълим бериш ва уларни қўллаб-қувватлашга, хайрия ёрдамларини кўрсатишга ёки уларни кучайтиришга, ҳукумат уйлари ҳолатини сақлаш ва тартибга солишга, қашшоқ аёлларнинг турмушга чиқишларига, ёш савдогарлар ҳамда ҳунармандлар, шунингдек, иши юришмаётган ёшларга, асирга тушганлар ёки маҳбусларни қутқариб олишга, қашшоқ аҳоли турмуш тарзини яхшилашга, аскарларни қисмларга жўнатишга ва бошқа солиқларга.

Тюдорлар даврида ҳам хайрия маблағларидан мақсадсиз фойдаланиш, уларни ўзлаштириш ҳолатлари кўзга ташланган. 1601 йилда қайта кўриб чиқилган Қонунга мувофиқ хайрия маблағларини зарур мақсадга йўналтирилишини назорат қилувчи комиссарлар таркиби тайинланган. Бирок, мазкур орган раҳбарларининг доимий алмашишлари туфайли XVII аср охирига келиб, орган фаолияти тугатилган.

1736 йилда “Мортмейн Қонуни” (“мортмейн” – сўзма-сўз таржима қилинганда “ўлик қўл” маъносини англатади) қабул қилиниб, унга асосан меросхўрларнинг манфаатлари ҳимоя қилинди. Агарда мерос мерос

қолдирувчи ҳаётининг сўнгги йилларида қолдирилмаган бўлса, мерос қилиб қолдирилган ер ва бошқа маблағлар қонуний эмас деб топилди¹.

Германия давлати бошқа мамлакатлар билан қиёслаганда энг намунали ижтимоий таъминот тизимига эга ҳисобланади. Мазкур тизимнинг асоси Фон Бисмарк даврида қўйилган эди. Унга кўра бахтсиз ҳодисалар, турли касалликлар ҳамда кексайганда меҳнатга лаёқатсизлик учун кафолатли тўловлар амалга оширилган. 1919 йилдан бошлаб эса ишсизлик учун ҳам давлат томонидан тўловлар амалга ошириб келинмоқда. Замоनावий ижтимоий ёрдам тизимининг шаклланишида Эльберфельд тизимининг тамойиллари муҳим аҳамият касб этади. Мазкур тизим номи ижтимоий ёрдам амалга оширилган шаҳар номидан келиб чиққан бўлиб, XIX аср ўрталарида бутун мамлакатга ёйилган. Тизимнинг асосий тамойиллари куйидагилардан иборатдир:

- ижтимоий ёрдамнинг марказлаштирилиши ҳамда ҳар бир ҳудуднинг индивидуал масалаларни кўриб чиқишдаги мустақиллиги;

- ёрдамга муҳтож ҳар бир кишига ижтимоий ёрдамнинг индивидуал амалга оширилиши;

- қашшоқликни тан олиш ишида жамият ҳар бир қатламнинг бирдек фаол жалб этилиши.

Вақт ўтиши билан ижтимоий ёрдам кўрсатишнинг усуллари ва шакллари ўзгарган бўлса-да, бироқ асосий тамойиллар моҳияти ўзгаришсиз сақлаб қолинган.

“Ижтимоий жамият” тушунчаси илк марта Германия Федератив Республикасининг 1949 йил 23 майда қабул қилинган Конституциясида илк бор қўлланилган. Айни вақтда ижтимоий ёрдам Германияда ижтимоий муносабатларни ташкил этишда кўрсатиладиган ижтимоий кафолатларнинг муҳим қисми ҳисобланади. Ушбу давлатда бюджет маблағлари ҳисобига ижтимоий ёрдам оладиган ташкилотлар орқасида етим ва ижтимоий етим болалар тарбияланадиган мактаблар, интернатлар ҳамда муассасалар ҳам ўрин олган².

АҚШ ҳам аҳолини ижтимоий ҳимоялаш, шу жумладан, етим ва ижтимоий етимларни давлат қарамоғига олиш, уларга таълим ҳамда тарбия бериш борасидаги ижтимоий ҳимоянинг Миллий тизими доирасида амалга оширилади. Мазкур тизимга ўтган асрнинг 30-йилларида, яъни 1935 йилда Франклин Рузвельтнинг Президентлиги вақтида асос солинган. Тизим негизида амеркаликларни муваффақиятларга ундовчи, ўз оилаларининг фаровонлиги учун ҳар бир фуқаронинг шахсий масъулиятини оширишга

¹ www.pnnonline.org.

² Социальная работа / Под общей ред. В.И.Курбатова. Ростов на-Дону: Феникс, 2003. С. 39-41.

қаратилган ғоялар ўрин олган. Ижтимоий ҳимоянинг америкача тизими икки аниқ йўналишга асосланади: 1) ижтимоий кафолатли тўловлар тизими; 2) ижтимоий ёрдам тизими.

АҚШда жуда кўлаб ижтимоий ёрдам дастурлари ишлаб чиқилган ва уларнинг ғоялари амалиётга оғишмай татбиқ этиб келинмоқда. Ана шундай дастурлардан бири – бу етим ва ижтимоий етимларнинг давлат муҳофазасига олинганлиги, уларнинг таълими ва тарбиясини ташкил этишга нисбатан жамият эътиборининг қаратилганлигини ифодаловчи “Хедстарт” дастури саналади¹.

Украина Вазирлар Маҳкамаси томонидан 2008 йилнинг 9 апрелида “Украина Вазирлар Маҳкамасининг 2005 йил 25 августдаги 823-сонли Қарорига ўзгартиришлар киритиш тўғрисида”ги Қарор қабул қилинди. Мазкур қарорга мувофиқ етим болалар ҳамда ота-она қаровидан маҳрум бўлган болалар учун ҳукумат томонидан доимий бериб бориладиган нафақа миқдори оширилиб, 1590 гривенга етказилди. 2007 йилда бу тоифа болалар учун бериладиган нафақа миқдори 795 гривенни ташкил этар эди².

Шундай қилиб, аксарият ривожланган мамлакатлар, жумладан, Россия, Германия, АҚШ ҳамда Украина Республикаси мисолида аҳоли, шу жумладан, ота-она қаровисиз қолган ва “ижтимоий етим” мақомига эга шахсларга кўрсатиладиган ижтимоий ёрдамнинг мукамал тизими ишлаб чиқилганлигини кўриш мумкин. Тизим доирасида замонавий шароитда ижтимоий етимларни моддий, маънавий ва руҳий жиҳатдан қўллаб-қувватлашнинг янги шакллари таркиб топаётганлиги даъват ва жамиятнинг улар тақдирига бефарқ эмаслигини кўрсатувчи ёрқин далилдир. Мазкур мамлакатларнинг амалиётида қўлланилаётган ижтимоий тез ёрдам марказларининг Ўзбекистон шароитида ташкил этилиши ҳам етимлар ва ижтимоий етимлар сонининг сезиларли равишда камайишига ёрдам берибгина қолмай, шу билан бирга уларни ижтимоий ҳаётга самарали тайёрлаш учун зарур шарт-шароитни яратди.

¹ Ўша маъна. 44-46-бетлар.

² Государственная помощь детям-сиротам. http://www.deti.zp.ua/show_article.php?aid.

МЕҲРИБОНЛИК УЙЛАРИ ТАРБИЯЛАНУВЧИЛАРИНИ ИЖТИМОЙ ҲАЁТГА ТАЙЁРЛАШНИНГ ПЕДАГОГИК ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ

Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ижтимоий ҳаётга тайёрлашнинг янги анъаналари ва самарали омиллари

Глобаллашув шароитида ёшларни ижтимоий ҳаётга самарали тайёрлаш, тенг ҳуқуқли, эркин фуқаро сифатида камолга етказиш муҳим ижтимоий талаб ва эҳтиёжга айланди. Айниқса, ота-оналар қаровисиз, меҳри-муҳаббатисиз вояга етаётган ёшларни интеллектуал, руҳий ва жисмоний жиҳатдан тарбиялашда самарали омиллардан унумли фойдаланиш нафақат таълим муассасаларининг, балки давлат, жамият ҳамда ижтимоий ташкилотлар олдида турган муҳим вазифа саналади. Энг аввало, объектив ёки субъектив сабабларга кўра ота-оналар қаровисиз қолган ижтимоий етимларни ҳар қандай кўринишдаги дискриминациядан ҳимоя қилиш, давлат ва жамият муҳофазасига олиш долзарб аҳамиятга эга.

Мустақиллик йилларида Ўзбекистон Республикаси томонидан олиб борилаётган давлат сиёсатида кўра Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчилари “Бола ҳуқуқлари тўғрисида”ги Конвенциянинг 1-моддасида қайд этилганидек, “болалар дискриминациянинг барча шакллари-дан ҳимояланган бўлишлари шарт”¹лиги тамойилига оғишмай амал қилиб келинмоқда. Дискриминация (лотинча “discriminfio” – ажратиш, фарқлаш) халқаро ва миллий муносабатларда бирор давлатнинг, юридик ва жисмоний шахснинг ҳуқуқ ва имтиёзларини бошқаларга нисбатан чеклаш, камситиш демакдир². Шунингдек, мазкур ҳужжатнинг 20-моддасида алоҳида эътироф этилганидек, “ўзларига тааллуқли бўлган маданиятга мувофиқ махсус муассасалар қаровига, муқобил оилаларга ва махсус

¹ Фаунтин С. Ноёб ҳуқуқлар / “Болалар ҳуқуқлари ҳақидаги Конвенция”ни ўрганиш бўйича амалий қўлланма. Тошкент: Ўзбекистон Болалар жамғармаси, 1996. 20-бет.

² Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. Биринчи жилд. А – Д / А.Мадвалиев таҳрири остида. Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. 626-бет.

химоя қилинишга муҳтож”¹ ижтимоий етимларни давлат қарамозига олишга алоҳида эътибор қаратиб келинмоқда.

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикасида болалар, шу жумладан, етим ва ижтимоий етимлар манфаатларининг химояланаётганлиги, махсус муассасалар ёки ўзга оилаларга жалб қилинаётганларида уларга жамиятнинг тўлақонли аъзоси ҳамда фуқаро сифатида муносабатда бўлинаётганлиги ҳам 1959 йилда Бирлашган Миллатлар ташкилоти томонидан қабул қилинган “Бола ҳуқуқлари тўғрисида”ги Конвенция талабларига мос келади. Мазкур ҳужжатнинг барча тамойиллари Ўзбекистон Республикасининг вояга етмаганларнинг манфаатларини муҳофаза қилишга оид қонунчилик ҳужжатларида тўла инobatга олинган.

“Етим ва қаровсиз болаларни давлат муҳофазасига олиш, уларни ҳар томонлама камол топишлари учун зарур шароитларни яратиш, бу йўлда республика таълим муассасаларининг халқаро ташкилотлар билан ўзаро ҳамкорликларини йўлга қўйиш, соҳада мавжуд бўлган камчиликларни бартараф этишнинг энг самарали йўллари топиш долзарб ижтимоий-педагогик муаммолардан бири саналади. Ушбу муаммони ижобий ҳал этиш йўллари орасида илмий анжуманларни ташкил этиш муҳим аҳамиятга касб этади. Шу боис, мустақиллик йилларида мазкур муаммога бағишланган халқаро ҳамда республика илмий анжуманларини ўтказишга алоҳида эътибор қаратилди.

ЮНИСЕФнинг 2003 йилги ижтимоий тадқиқотлари натижаларидан маълум бўлишича, Ўзбекистон Республикасида жойлашган Меҳрибонлик уйларида тарбияланаётган болаларнинг сони ҳар 100 минг аҳолига 34,8 нафар бола тўғри келади. Бу кўрсаткич Россия, Украина ҳамда Қозоғистонда ўн марта кўпдир”².

Ҳар қандай мамлакатда юзага келадиган иқтисодий муаммолар жиддий ижтимоий муаммолар, шу жумладан, “етим” ва қаровсиз болалар сонининг ошишига сабаб бўлади. XX асрнинг 90-йилларида юз берган ижтимоий ўзгаришлар ва бунинг натижасида келиб чиққан иқтисодий танглик қаровсиз болалар сонининг кўпайишига ҳамда улар ўртасида жиноятчиликнинг ўсишига олиб келди. Бу даврда кимдир “оёққа тура олди”, ўзгаришларга мослашиш учун ўзида куч топади ва бу ҳам мустаҳкам турибди. Бироқ, кўпчилик оилалар ҳали-ҳануз янги ижтимоий ва иқтисодий шароитларга мослаша олмаяпти. Бундай

¹ Фаунтин С. Ноёб ҳуқуқлар / “Болалар ҳуқуқлари ҳақидаги Конвенция”ни ўрганиш бўйича амалий қўлланма. Тошкент: Ўзбекистон Болалар жамғармаси, 1996. 24-бет.

² Вторые периодические доклады государств-участников, подлежащие представлению в 2001 году, Узбекистан, CRC/C/104/Add.6, 30 августа 2005. http://www1.umn.edu/humanrts/russian/crc/Rreport_uzbekistan2005.html.

оилаларда ўсаётган болалар шундай руҳий ҳолатларни бошларидан ўтказмоқдаларки, бу ҳолатни уруш даҳшатлари билан тенглаштириш мумкин. Урушда нафрат душманга қарши қаратилади. Аммо нотинч оилаларда болаларни қўллаб-қувватлаши лозим бўлган энг яқин кишилар уларни калтаклашади, ҳақоратлашади, устиларидан кулишади. Жуда “марҳамат кўрсатишса”, шунчаки ёрдам ва қўллаб-қувватлашдан маҳрум қилишади.

Болалар қаровсизлиги ва жиноятчилигини бартараф этиш учун давлат катта куч сарфламоқда. Болалар уйлари қаровсиз қолган болаларни аниқлаб, уларни очлик ва жиноятдан қутқариб қолишнинг энг самарали воситаси бўлиб қолмоқда. Шу сабабли қаровсиз болалар аниқланиб, болалар уйлари ва интернатларга жойлаштирилмоқдалар.

Болалар уйларининг мураккаб шароитда ҳам фаолият кўрсатишлари таъминланди. Бироқ, уларнинг деярли барчасида етим болаларга нисбатан худди олтмиш йил аввал Иккинчи жаҳон уруши йилларида кўрсатилганидек муносабат билдирилмоқда. Аммо бутунги қаровсиз, етим болалар уруш йилларининг болаларидан кескин фарқ қиладилар. Дастлаб ўз оилаларида руҳий зарба олган бу болалар, кейинчалик кўчада тасаввурга сиғмайдиган шафқатсизликларга дуч келадилар. Аксарият болалар уйлари эса улар олган руҳий зарбаларни бартараф этилишини таъминловчи дастурларга эга эмаслар. Бутунги куннинг қаровсиз ва етим болалари соғлом оила нима эканлигини билмайдилар.

Тўғри, давлат томонидан болалар қаровсизлиги ва жиноятчилигининг олдини олишга қаратилган ижтимоий ҳаракатнинг биринчи босқичи ҳал этилди, улар болалар уйларига жойлаштирилдилар. Улар озиқ-овқат, кийим-кечак, гигиеник шароит ва таълим олиш имкониятига эга бўлдилар. Аммо, бу ҳаракатнинг самарали яқунланиши учун яна бир қанча вазифалар ҳал этилиши лозим.

Оиласиз, соғлом оила намунасиз ҳар қандай бола мўътадил ривожлана олмайди. Болалар уйларида реабилитация ишлари олиб борилмас экан, ижобий натижа қўлга киритилмайди, аксинча, мудҳиш оқибатлар келиб чиқиши мумкин. Болалар уйларининг тарбияланувчилари “муассаса деворларидан ташқаридаги ҳаётга руҳий жиҳатдан тайёр бўлмаган ҳолда” мустақил ҳаётга қадам қўймоқдалар. Статистика маълумотларига қараганда мустақил ҳаётга қадам қўйгандан сўнг ўн йил ўтиб, собиқ “Болалар уйлари”нинг бирорта тарбияланувчисини ижтимоий фаол, ҳаётда ўз ўрнини топиб олган кишилар орасидан топиш қийин. Улардан баъзилари ўз жонларига қасд қилишади, айримлари жиноят содир этишади ва

жиной жавобгарликка тортилади, яна баъзилари эса шафқатсиз жиноятчиликнинг қурбони сифатида ҳалок бўладилар.

Наҳотки, қаровсиз болаларни муътадил ва соғлом ижтимоий муносабатларга тайёрлашнинг иложи бўлмаса? Бунинг иложи бор, фақат етим ва қаровсиз болаларга нисбатан жамият томонидан билдирилаётган муносабатни ўзгартириш ва бошланган хайрли ишни охирига етказиш лозим.

Етимлик бутун инсоният тарихи давомида ижтимоий ҳодиса сифатида давом этиб келмоқда. Ота-оналарнинг васийлигидан, ғамхўрлигидан маҳрум болалар масаласи бугун улкан муаммолардан бирига айланган. Ҳатто, энг шафқатсиз даврларда ҳам етим болалар тақдири замондошларини бефарқ қолдирмаган. Ҳамма замонларда уларнинг оғир қисматига бағишланган асарлар (Ғафур Ғуломнинг “Шум бола”, В.Гюгонинг “Хўрланганлар”, Г.Белий ва А.Пантеевнинг “ШКИД Республикаси”, А.Короленконинг “Ертўла болалари”, Ж.Гринвуднинг “Кичик жулдирвоқи” ва бошқалар) яратилди, фильмлар (Ш.Аббосовнинг “Сен етим эмассан”, Е.Креловнинг “Дон Кихот болалари”, А.Барановнинг “Громовлар”, А.Атанесяннинг “Аблаҳ” ва ҳоказолар) суратга олинди¹.

Дунёда мавжуд динларнинг барчаси, жумладан, ислом дини етимларга ғамхўрлик, шафқатли бўлишга чақиради. “Қуръони каримда шундай битилган: “Ва Аллоҳга ибодат қилинганлар, унга ҳеч нарсадан ширк келтирманганлар. Ота-оналарга, қариндошларга, етимларга, мискинларга, яқин қўшниларга, ён қўшниларга, ёнбошдаги соҳибларга, кўчада қолганларга ва қўлингизда мулк бўлганларга яхшилиқ қилинганлар. Албатта, Аллоҳ ўзидан юқори тутувчи одамлар устидан фахр қилувчиларни хуш кўрмас” (Нисо сураси, 36-оят)².

“Европа ва Марказий Осиёдаги бир миллионга яқин етим бола ота-оналарнинг васийлигидан маҳрум бўлганликлари учун ташкил этилган институцион муассасаларда яшайди. МДҲдаги бир ярим миллионга яқин ота-онасиз бола ўз ғамхўрликларини топган. Африка, Осиё, Латин Америкаси ва Кариб денгизи ҳудудининг 93 та давлатида 2003 йил охирига келиб етим болалар сони 143 миллионга етди. Уларнинг 15 миллиони ОИТС туфайли ота-онасидан жудо бўлган болалардир.

Афсуски, ота-онасиз қолган болалар муаммоси республикамизни ҳам четлаб ўтмаган. Бугунги кунда Ўзбекистонда 20.812 нафар бола институцион муассасаларда тарбияланмоқда. 3 ёшгача бўлган 752 нафар бола эса 13 та чақалоқлар уйига жойлаштирилган, 3 ёшдан 16 ёшгача бўлган 2881

¹ Ҳошимов З., Мўминова М. Бола бўлса бешик топилар // Жаннатмакон, 2008. 3-сон. 130-бет.

² Қуръони карим / Ўзбекчадан изоҳли таржима ва изоҳлар муаллифи А.Мансур. Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1998.

нафар бола 28 та Меҳрибонлик уйида тарбияланади. Тошкент шаҳар Меҳрибонлик уйларида тарбияланаётган болалардан 27 фойзининг ҳеч кими йўқ, 25 фойзининг ё отаси, ё онаси бор, 32 фойзининг эса ота-оналари ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум этилган.

Ота-оналар васийлигисиз қолган болалар институцион муассасаларда ёши ҳамда саломатлигига қараб қуйидагича жойлаштирилади:

- 1) 3 ёшгача бўлган гўдаклар – чақалоқлар уйлари;
- 2) 3 ёшдан 16 ёшгача бўлган болалар – Меҳрибонлик уйлари;
- 3) 4 ёшдан 18 ёшгача бўлган ногирон болалар – “Мурувват” уйлари.

Бугун республикада: 13 та чақалоқлар уйи, 28 та Меҳрибонлик уйи, 13 та “Мурувват” уйи, тарбияси қийин болалар учун 2 та ёпиқ мактаб-интернат, суяк касаллиги ва ўпка сили билан касалланган болалар учун санатория типигаги 23 та мактаб-интернат, кам таъминланган оилалар фарзандлари учун 18 та махсус мактаб-интернат фаолият кўрсатмоқда.

ЮНИСЕФ маълумотларига кўра Ўзбекистонда ота-оналар васийлигидан маҳрум 20.812 нафар боладан 16.875 нафари ногиронлиги боис, “Мурувват” уйлари ва махсус интернатларда яшайди. Уларнинг “Мурувват” уйларига келиб қолиш сабаблари турлича:

а) ота-онасининг ногирон фарзанд тарбиялашни истамаслиги (ҳали-ҳануз давом этиб келаётган яқин қариндошлар ўртасидаги никоҳ носоғлом фарзандларнинг тугилишига сабаб бўлмоқда);

б) боланинг касал онадан ёки балоғатга етмаган ёхуд оналик ҳуқуқидан маҳрум этилган аёлдан тугилаётганлиги;

в) оиладаги моддий қийинчиликлар;

г) касал фарзандларни парваришlash учун керакли шарт-шароитга эга бўлмаган кўплаб ота-оналар ногиронлар уйларида болаларнинг жисмоний ва руҳий жиҳатдан яшай олиши учун яхши шароит мавжуд, деган янглиш тасаввурга эгаликлари¹.

Республика бўйича фақатгина 2003 йилнинг ўзидагина фуқаролик судлари томонидан ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум этишга оид 493 ҳолат кўриб чиқилиб, носоғлом турмуш кечираётган, фарзандларининг ҳаёти, келгуси тақдири, таълим олишлари ва жамиятда ўз ўрниларини топиш борасида ғамхўрлик қиламаётган ота-оналар бу ҳуқуқдан маҳрум этилганлар. Ота-оналик ҳуқуқларидан маҳрум этилган шахслар спиртли ичимликлар ёки наркотик моддаларни сурункали истеъмол қилувчилар, ахлоқсиз турмуш тарзини ўзларига одат қилиб олган кимсалардан иборатдир.

¹ Ҳошимов З., Мўминова М. Бола бўлса бешик топилар // Жаннатмакон. 2008. 3-сон. 130-134-бетлар.

2005 йилда ўтказилган ижтимоий тадқиқотларга кўра, Тошкент шаҳри бўйича махсус муассасаларга жойлаштирилган ногирон болалардан 65,4 фоизининг ота-оналари бор¹.

Замонавий шароитда етим ва ижтимоий етим болаларни ҳар томонла тарбиялаш, уларда ижтимоий ҳаётга мослашувчанлик кўникмаларини шакллантириш, шунингдек, мустақил ҳаётда республиканинг барча фуқаролари каби жамият ҳаётининг барча соҳаларида фаол иштирок этиш малакаларига эга бўлишлари йўлида амалга оширилаётган кенг кўламли амалий ҳаракатлар негизида янгича анъаналари қарор топганлиги кўзга ташланади. Бу анъаналар ижтимоий етимларнинг шахси, тоифаси, ижтимоий кўмакка муҳтожлик даражаси, ёши ҳамда сонини аниқлаш билан бирга мазкур ижтимоий-педагогик ҳодисани келтириб чиқарувчи сабабларни ўрганиш, бу жараёнга таъсир этаётган салбий ижтимоий омилларни белгилаш ҳамда бартараф қилиш йўллариини излашга йўналтирилган фаолият негизида акс этади. Бевосита Меҳрибонлик уйларига жалб қилинган тарбияланувчиларни ижтимоийлаштиришда самарали натижаларни кафолатлайдиган қуйидаги анъаналарни санаб ўтиш мумкин:

1. Халқаро ҳамда республика миқёсида етимлик ва ижтимоий етимлик муаммосини тадқиқ этишга доир илмий анжуманларнинг уюштирилиши ва ўтказилиши.

2. Ота-оналар қаровисиз қолган ва ижтимоий ҳимояга муҳтож болалар ва ўсмирларни ижтимоий ҳаётга самарали мослашишларини таъминлашга кўмаклашувчи жамғарма (шу жумладан, жамоатчилик жамғарма) ларининг ташкил топиши.

3. Фаолияти доирасида Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ҳам ижтимоий ҳаёт ва муносабатларга мослаштиришга йўналтирилган ҳаракатлар тизими ҳамда механизмларининг ишлаб чиқилишига ҳам раҳбарлик қиладиган марказлар фаолиятини йўлга қўйилиши.

4. Тарбияланувчиларга тўлақонли ижтимоий, иқтисодий ва маънавий-руҳий ёрдам кўрсатилишини йўлга қўйиш мақсадида ижтимоий тез ёрдам уйлариининг ташкил этилиши.

5. Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ижтимоий ҳаётга мослаштириш тизими ва механизмлари моҳиятини ёритадиган дастурларнинг тайёрланиши ва амалиётга татбиқ этилиши.

6. Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ижтимоий ҳаётга тайёрлашда давлат ва жамоат ташкилотлари ўртасида ўзаро ҳамкорликнинг қарор топтирилиши.

¹ Ўша манба. 134-бет.

7. Тарбияланувчиларни ижтимоий ҳаётга самарали тайёрлашнинг самарали шакли сифатида “SOS – Ўзбекистон болалар шаҳарча (қишлоқ)лари” лойиҳасининг амалга оширилиши.

Куйида эътироф этиб утилган анъаналар асосида амалга ошириладиган ижтимоий-педагогик фаолият хоҳияти ва аҳамияти тўғрисида сўз юритилади.

I. Халқаро ҳамда республика миқёсида етимлик ва ижтимоий етимлик муаммосини тадқиқ этишга доир илмий анжуманларнинг уюштирилиши ва ўтказилиши. 2004 йилнинг июнь ойида Тошкент шаҳрида “Етим болаларнинг ижтимоий муҳофазаси” мавзусида Халқаро конференция ташкил этилди. Мазкур анжуманда фаолиятининг асосий йўналиши вояга етмаган болалар манфаатларини ҳимоялаш саналадиган давлат, нодавлат ва ижтимоий ташкилотларнинг имкониятларидан куйидаги вазифаларни ижобий ҳал қилиш йўлида фойдаланиш мақсадга мувофиқ эканлиги алоҳида қайд этилди:

- етим ҳамда ота-оналар қаровисиз қолган болаларни ижтимоий ва ҳуқуқий ҳимоя қилиш, қўллаб-қувватлашнинг муқобил шаклларини излашнинг ягона стратегиясини ишлаб чиқиш;

- етим ҳамда ота-оналар қаровисиз қолган болаларни ҳимоя қилиш ва ижтимоий қўллаб-қувватлашнинг меъёрий-ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш;

- етим ҳамда ота-оналар қаровисиз қолган болаларни тарбиялаш, ривожлантириш ва ўқитиш учун зарур шарт-шароитларни яратувчи таълим, реабилитация муассасалари тармоқларини кенгайтириш;

- етим ҳамда ота-оналар қаровисиз қолган болаларни ҳимоя қилиш юзасидан доимий мониторинг ўтказиш¹.

Конференцияда Меморандум қабул қилинди. Меморандумга мувофиқ Республика Вазирлар Маҳкамасининг Оила, оналик ва болаликни ижтимоий ҳимоялаш Мажмуаси (Комплекси) ҳузурида етим болалар ва ота-оналар қаровисиз болаларни муҳофаза қилиш бўйича Мувофиқлаштирувчи кенгаш ташкил этилди.

II. Ота-оналар қаровисиз қолган ва ижтимоий ҳимояга муҳтож болалар ва ўсмирларни ижтимоий ҳаётга самарали мослаштирилари таъминлашга кўмаклашувчи жамғарма (шу жумладан, жамоатчилик жамғарма) ларининг ташкил топиши. “Sen yolg‘iz emassan” Республика ижтимоий болалар жамғармаси 2002 йилнинг 22 ноябрида Тошкент

¹ Вторые периодические доклады государств-участников, подлежащие представлению в 2001 году, Узбекистан, CRC/C/104/Add.6, 30 августа 2005. http://www1.umn.edu/humanrts/russian/crc/Rreport_uzbekistan2005.htm1.

шаҳрида ташкил этилган бўлиб, жамгарма томонидан 3193 нафар тарбияланувчи тарбияланаётган Меҳрибонлик уйларига моддий ва маънавий ёрдам кўрсатилмоқда. Жамоатчилик жамгармаси Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ижтимоий ҳимоялаш, уларнинг махсус маълумотга эга бўлишлари учун зарур шарт-шароитларни яратиш ва келгусида иш билан таъминлашга қаратилган фаолиятни олиб боради¹.

III. Фаолияти доирасида Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ҳам ижтимоий ҳаёт ва муносабатларга мослаштиришга йўналтирилган ҳаракатлар тизими ҳамда механизмларининг ишлаб чиқилишига ҳам раҳбарлик қиладиган марказлар фаолиятининг йўлга қўйилиши. Бунинг энг мақбул йўли – “Болалар уйлари” тарбияланувчиларини имкон қадар оилаларга жойлаштириш зарур. Зеро, оиласиз улар тўлақонли шахс сифатида шакллана олмайдилар.

2004 йилнинг 7 сентябрида эса ўсиб келаётган авлодни маънавий ривожлантириш ва жисмоний соғломлаштиришга қаратилган ишлар самарадорлигини ошириш мақсадида Республика Вазирлар Маҳкамасининг махсус Қарорига мувофиқ Ўзбекистон Хотин-қизлар қўмитаси ҳузурида Республика болаларни ижтимоий мослаштириш маркази ташкил этилди².

Нодавлат хайрия ташкилоти бўлган “Катта ўзгаришлар” таълим марказида болалар уйларининг битирувчилари таълим оладилар. Уларнинг кўпчилиги мустақил ҳаётга қадам қўйганларидан кейин таълим олиш қанчалик муҳим эканлигини англайдилар. Асосий муаммо шундаки, болалар уйларининг тарбияланувчилари нафақат ўз вақтида билим олмайдилар, энг муҳими, мустақил фикрлаш ва ҳаракат қилиш кўникмаларига ҳам эга эмаслар.

“Катта ўзгаришлар” таълим маркази ҳар бир ўқувининг камроқ билимларни ўзлаштирувчи истеъмолчи, кўпроқ таълим олиш жараёнининг фаол иштирокчиси ва ташкилотчиси бўлишларига эътибор қаратади. Бу ерда ягона шiorга амал қилинади: таълим олишга ва ўз ҳаётида катта ўзгаришлар содир этиш истагига эга бўлиш.

Марказ уз йил аввал ташкил этилган бўлиб, унда 42 нафар ўқувчи таълим олмақда. Ушбу марказ директори Ирина Рязанованинг айтишига қараганда, ҳар йили Москва шаҳрининг ўзидагина болалар уйларининг 500 га яқин тарбияланувчиси мустақил ҳаётга қадам қўядилар.

Бугунги кунда АҚШда “Roof”, Россияда эса “Большой перемены” (“Катта ўзгаришлар”), “Соучастие в судьбе” (“Тақдирни бирга яра-

¹ Уша жойда.

² Уша жойда.

тиш”), “Женщины и детям прежде всего” (“Энг аввало, аёллар ва болалар учун) каби хайрия таълим марказлари фаолият олиб бормоқда. Уларнинг фаолияти асосан хайрия маблағлари, турли жамғармалар томонидан кўрсатилувчи ёрдамлар ва лойиҳа (грант)лар ҳисобига йўлга қўйилган. Қайд этилган ташкилотларнинг асосий мақсадлари – болалар уйлари тарбияланувчиларининг етарли даражада ўрта маълумотга эга бўлишлари ва мустақил ҳаётга руҳий ва ижтимоий жиҳатдан тайёрлаш саналади.

IV. Тарбияланувчиларга тўлақонли ижтимоий, иқтисодий ва маънавий-руҳий ёрдам кўрсатилишини йўлга қўйиш мақсадида ижтимоий ёрдам уйларининг ташкил этилиши. Россияда 5-18 ёшли болаларга қийин ҳаётий вазиятлар (шавфатсиз муносабатлар, қаровсизлик, ҳомийликсиз, турли кўринишдаги – жисмоний, руҳий ва сексуал зўравонлик содир этилган ҳолатлар)да ёрдам кўрсатиш мақсадида 1993 йилда “Бола хавф остида” ижтимоий тез ёрдам уйи ташкил этилган. Мазкур уйда 16 нафар боланинг қисқа муддатда яшаши учун шароит яратилган бўлиб, улар муниципал округларнинг васийлик ва ҳомийлик ташкилотлари, ички ишлаш органлари, таълим қўмитаси, психологик хизмат ва шаҳар Танглик хизмати марказлари, вояга етмаганлар билан ишлаш Комиссиялари ҳамда “Дунё врачлари” ташкилоти томонидан юборилдилар, шунингдек. қийин ҳаётий вазиятларга тушиб қолган шахс (ўсмир)ларнинг сўровларига кўра қабул қилинадилар.

Ижтимоий тез ёрдам уйининг фаолияти икки йўналишда, яъни, 1) стационар (болаларнинг белгиланган муддатда ижтимоий тез ёрдам уйида бўлишлари); 2) носоголом ижтимоий муҳитда яшаётган вояга етмаганларни назорат остига олиш тарзида амалга оширилади. Бу ерда вояга етмаганларга тиббий, психологик, ижтимоий-педагогик, ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатилади. Тузатиш-реабилитация ишлари психолог, психиатр, педиатр, гинеколог, малакали тиббиёт ҳамширалари, ва ижтимоий педагоглар томонидан яқка тартибда ёки гуруҳ шаклида кўрсатилади.

Кўп ҳолатларда ижтимоий тез ёрдам уйига болалар доимий очликдан толиққан ёки сурункали касалликлар билан келадилар. Бундай болалар учун махсус кун тартиби ва назорат жорий қилинади ёки даволаниш учун санаторияларга юборилдилар. Болалар озик-овқат, кийим-бош ва пойабзаллар билан таъминладилар. Асосий эътибор уларнинг таълим олишларига қаратилади. Одатда, мазкур уйга тушган болаларнинг Москва шаҳридаги 371-сонли мактабда вақтинчалик таълим олишлари йўлга қўйилган.

“Бола хавф остида” ижтимоий тез ёрдам уйининг ходимлари оилаларда уларнинг аъзолари ўртасида юзага келган зиддиятларнинг олдини олиш,

носоголом психологик муҳитни ўзгартириш, болаларни ўз оилаларига қайтариш ҳамда ота-оналар қаровисиз қолган болаларни аниқлаш каби масалаларнинг ижобий ечим топиши йўлида жонбозлик кўрсатмоқдалар. Улар, шунингдек, бу ерга келган болалар ва ўсмирларнинг ота-оналари ёки қариндош-уруғларига қуйидаги йўналишларда зарур ёрдамни кўрсатадилар:

психологик муҳитни ўзгартириш;

ота-оналарнинг болалар ва ўсмирларга нисбатан қўядиган талаблари ва уларнинг имкониятларини ўзaro мувофиқлаштириш;

- ота-оналар ўртасида фарзанд тарбияси бўйича юзага келадиган келишмовчиликларнинг олдини олиш¹.

V. Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ижтимоий ҳаётга мослаштириш тизими ва механизмлари моҳиятини ёритадиган дастурларнинг тайёралиши ва амалиётга татбиқ этилиши. “Катта ўзгаришлар” хайрия таълим маркази (Россия) да бир неча йилдан буён “Мустақил ўқиш” (“Самоучка”) дастури қўлланилиб келинмоқда. Дастурга кўра ўқувчиларнинг ўқишга, билим олишга нисбатан мустақил интилишлари қўллаб-қувватланади, мустақил шахс бўлиб вояга етишлари учун педагогик ва психологик ёрдам кўрсатилади. Ўқувчиларнинг энциклопедия, маълумотнома ҳамда лугатлар билан ишлашлари учун шароит яратилиб, қўйилган муаммони ечиш йўлида мустақил изланишлари учун педагогик раҳбарлик амалга оширилади. Дастур ўқувчиларда савол бериш, берилаган саволга мустақил жавоб топиш, фикрлаш, адабиётлар билан ишлаш ва ўқитувчи ёки тенгдошлари билан мулоқотга киришиш кўникмаларининг шаклланишини таъминлайди. Дастлаб бу борада ҳеч қандай ижобий натижа қўлга киритилмади. Изланишлар олиб борилди ва “Энг яхши савол” танлови ташкил этилди. Ўқувчилар томонидан берилган саволларнинг аксарияти хотирани мустаҳкамлаш, тафаккурни ўстиришга оид бўлди. Берилган саволларга ўзлари жавоб топишлари лозимлиги уларни ҳайратлантирди².

“Россияда етим болаларга ёрдам кўрсатиш” дастури муаллифлари томонидан “Болалар уйларида патронат тарбиясини ривожлантириш” лойиҳаси қўллаб-қувватланди.

VI. Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ижтимоий ҳаётга тайёрлашда давлат ва жамоат ташкилотлари ўртасида ўзaro ҳамкорликнинг қарор топтирилиши. Меҳрибонлик уйлари тарбия-

¹ Социальный приют для детей. <http://kid-in-danger.narod.ru/>.

² Государственные дети – как научить их отвечать за свою судьбу? <http://edunews.eurekanet.ru/vesti/info/954.html>

ланувчиларининг ҳар томонлама камол топишлари, ижтимоий ҳаётга самарали мослашишларида Республика Халқ таълими вазирлигининг Соғлиқни сақлаш, Олий ва ўрта махсус таълим, Ички ишлар, Меҳнат ва ижтимоий таъминот, шунингдек, Маданият ва спорт ишлари вазирликлари, Давлат спорт Қўмитаси ҳамда ҳудудий (вилоят, туман, шаҳар) ташкилотлар, ижтимоий муассасалар билан ҳамкорликда ташкил этилаётган ҳамкорлиги ўзининг ижобий натижасини бермоқда¹.

2001 йилнинг март ойида “Соғлом авлод учун”, Республика уй-жой қурилиш банки ва Халқ таълими вазирлиги ўртасида Меҳрибонлик уйлари фаолиятини такомиллаштириш ҳамда тарбияланувчиларнинг ҳаётда ўз ўринларини топишларига қўмаклашиш, уларни моддий жиҳатдан қўлаб-қувватлаш дастурини амалга оширишга оид шартнома имзоланди. 2003 йилнинг ноябрида эса Меҳрибонлик уйларида фаолият юритувчи психолог ва педагоглардан иборат Мувофиқлаштирувчи кенгаш ташкил этилди. Меҳрибонлик уйлари модернизациялаш ва улар фаолиятини такомиллаштириш концепцияси ишлаб чиқилди. Республика Халқ таълими вазирлиги ва “Sen yolg‘iz emassan” республика жамоатчилик жамғармаларининг ҳамкорликдаги фаолиятининг истиқболли йўналишларини белгиловчи режа, шунингдек, Ўзбекистон давлат акциядорлик уй-жой жамғарма банкнинг “Болажон” жамғармаси орқали Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчилари ўртасида ҳомийлик, ижтимоий ёрдам ва пул маблағларини тақсимлаш тартиби ишлаб чиқилди².

VII. Тарбияланувчиларни ижтимоий ҳаётга самарали тайёрлашнинг самарали шакли сифатида “SOS – Ўзбекистон болалар шаҳарча (қишлоқ) лари” лойиҳасининг амалга оширилиши. Оила жамиятнинг муҳим таркибий қисми бўлиб, улар ўзларида муайян жамиятга хос хусусиятларни ифода этади. Ота-оналар, фарзандлар ҳамда катта ёшли аъзолар (масалан, буви, бува, тоға, хола, амма, амакилар) дан иборат оилада шахслараро муносабатлар мазмуни, йўналишлари ҳал қилувчи аҳамият ҳамда катта тарбиявий таъсирга эга. Зеро, оилада қарор топган шахслараро муносабатлар вояга етмаганлар (болалар, ўсмирлар, ўспиринлар)нинг келажақда ким бўлиб етишишларини белгилаб беради. Шуни афсус билан қайд этиш лозимки, Меҳрибонлик уйлариининг аксарият тарбияланувчилари оила муҳитида яшаш ва камол топиш имкониятидан маҳрумдирлар. Сўнгги йилларда ана шу имкониятсизликни бартараф этиш йўлида тарбияланувчиларни оилавий

¹ Вторые периодические доклады государств-участников, подлежащие представлению в 2001 году, Узбекистан, CRC/C/104/Add.6, 30 августа 2005. http://www1.umn.edu/humanrts/russian/crc/Rreport_uzbekistan2005.html.

² Ўша манба.

муҳитда тарбиялаш имкониятини яратувчи “SOS шаҳарча (қишлоқ) лари”ни ташкил этиш анъанаси қарор топиб, Ўзбекистон шароитида ҳам мазкур анъананинг йил сайин тобора кўпроқ географик ҳудудни қамраб олинишига эътибор қаратилмоқда.

Кўпгина мамлакатларда ота-онасидан айрилган болаларнинг кўпчилиги “Болалар уйлари”да эмас, балки махсус ташкил этилган оилаларда тарбияланадилар. Россияда ота-оналар қаровисиз қолган ҳамда ижтимоий етим болаларни бундай тарбиялаш шакли “патронат тарбия” деб юритилади. “Патронат” тушунчаси латин тилидаги “патронаж” (“patronus” – “ҳомийлик”) атамаси¹дан келиб чиққан бўлиб, ўзбекчага таржима қилинганда “ҳомийлик” маъносини англатади.

Патронат тарбияси эса – бу давлат муҳофазасига муҳтож етим болаларни уларнинг қонуний ҳуқуқ ва қизиқишларини ҳимоя қилишда жавобгарлигини муайян даражада чегараланган ҳомий тарбиячи оиласига жойлаштириш шакли. Бундай тарбияга кўра етим болаларнинг ҳақ-ҳуқуқлари васийлик органлари, болалар уйлари ва патронат тарбиячи билан биргаликда ҳал қилинади.

Айни вақтда Ўзбекистонда Меҳрибонлик уйларида тарбияланувчилар учун қулай яшаш, овқатланиш ва таълим олиш шароитларини яратиш йўлида самарали ишлар олиб борилмоқда. Ана шундай тадбирлардан бири тарбияланувчиларни оила муҳитини ўзида мужассам этувчи оналарга бериш лойиҳаси амалга оширилди. “Соғлом авлод учун” халқаро нодавлат ташкилот, Ўзбекистон Хотин-қизлар қўмитаси ва Тошкент шаҳар ҳокимияти ташаббуси билан 2000 йилда Австриянинг 132 мамлакатда фаолият олиб бораётган “SOS – Kinderdorf International” лойиҳаси бўйича “SOS – болалар шаҳарчалари”ни яратишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Лойиҳага кўра Меҳрибонлик уйларининг айрим тарбияланувчилар она, хола, ака-ука ҳамда опа-сингилларга эга оилаларга фарзандликка берилдилар. Тошкент шаҳрида барпо этилган “SOS – болалар шаҳарчаси”да 14 та оилада Меҳрибонлик уйларининг собиқ тарбияланувчилари вояга етишмоқда.

“SOS – Ўзбекистон болалар шаҳарча (қишлоқ) лари” ассоциацияси директорининг ўринбосари К.Жўраевнинг маълум қилишича, бугунги кунда бундай болалар шаҳарча (қишлоқ) ларига 90 дан ортиқ болалар жалб этилганлар. Шаҳарча (қишлоқ) ларга асосан ота-онаси вафот этганидан сўнг уларни фарзандликка олиш имкониятига эга қариндошлари бўлмаган тарбияланувчилар “Вояга етмаганлар билан ишлаш комиссия-

¹ Ўзбек тилининг изоҳли лугати. 5 жилдди. Учинчи жилд. Н – Тартибли / А.Мадаввалиев таҳрири остида. Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2007. 239-бет.

лари” ва шаҳар ва вилоят ҳокимликлари қошида фаолият юритувчи ва-сийлик органларининг қарорига кўра юбориладилар.

Бугунги кунда Бухоро ва Навоий вилоятларида оила типигаги тўртта Меҳрибонлик уйлари мавжуд бўлиб, уларда 80 нафар тарбияланувчи тарбияланмоқда. Келгусида бу турдаги Меҳрибонлик уйларининг сонини кўпайтириш йўлида амалий ҳаракатлар олиб бориламоқда¹.

Болалар шаҳарча (қишлоқ) ларига “оналик” учун махсус тайёргарликдан ўтган, олий маълумотли аёллар танланадилар. “Она”лар, асосан, педагогик, психологик ва тиббий билимларни ўзлаштирган бўлишлари зарур. Уларнинг биринчи тиббий ёрдам кўрсатиш лаёқатларига эга бўлишлари ҳам муҳим аҳамиятга эга. “Оналар”нинг вазифалари болалар билан дарсларни бирга тайёрлаш, уй ишларини олиб бориш, хўжаликни юритишдангина иборат бўлмай, улар ижтимоий педагогик ва психологик вазифаларини ҳам бажарадилар. Болалар шаҳарча (қишлоқ)лари учун “оналик” ва “ҳолалик”ка ходимларни ишга қабул қилишда яна бир муҳим шарт инобатга олинади. Талабгорлар ишга жойлашиш вақтида ўз оиласи, болалари ва турмуш ўртоғига эга бўлмасликлари керак. Бундан қўзланган мақсад уларнинг ўз ва боқиб олинган болаларига нисбатан фарқли муносабатда бўлишларининг олдини олишдир².

Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ижтимоий ҳаётга тайёрлашда объектив ва субъектив омилларнинг аҳамиятини ҳам ўрганиш, таъсирини баҳолашга ҳам эътибор қаратиш зарур. Манбаларни таҳлил қилиш, Меҳрибонлик уйлари фаолиятини ўрганиш ва тарбияланувчилар фаолиятини кузатиш уларни ижтимоий ҳаётга тайёрлашнинг объектив ва субъектив омиллари сифатида қуйидагиларни ажратиш кўрсатиш имконини берди:

I. Объектив (ташқи) омиллар:

- таълим муассасаси эга бўлган ўқув-моддий таъминот;
- ижтимоий ҳаётга тайёрланишнинг муҳим йўналишлари тўғрисида маълумотлар берувчи зарур ўқув адабиётлари ва манбалар;
- оммавий ахборот воситалари томонидан берилётган маълумотлар, буклетлар, Интернет материаллари;
- миллий маънавий-ахлоқий қадриятлар, маънавий-ахлоқий сифатлар, жамоа ҳамда жамоада фаолият кўрсатиш, шахс билан табиат (моддий борлиқ) ҳамда жамият ўртасидаги муносабат, руҳан тетиклик, иродавийлик, ижтимоий фаоллик, соғлом турмуш тарзи, меҳнат ва касбий фаоли-

¹Вторые периодические доклады государств-участников, подлежащие представлению в 2001 году, Узбекистан, CRC/C/104/Add.6, 30 августа 2005. http://www1.umn.edu/humanrts/russian/crc/Rreport_uzbekistan2005.html.

²Грязнова О. И дом, и мама, и семья. <http://www.centrasia.ru/newsA.php4?st=1069621500>.

ятни ташкил этиш, оилавий ҳаёт, уни самарали йўлга қўйишга оид плакатлар, слайдлар, презентациялар, дастурлар, лойиҳалар, иш режалари;

- ўқув-лаборатория жиҳозлари, техник воситалар.

II. Субъектив (ички) омиллар:

- Меҳрибонлик уйларида тарбияланувчиларни ижтимоий ҳаётга тайёрлаш йўлида амалга ошириладиган ҳаракатлар тизими;

- муассасада фаолият юритаётган педагог-ҳодимларнинг билим ва ҳаётий тажрибалари, касбий маҳоратлари;

- тарбияланувчиларнинг ижтимоий ҳаётга тайёрланишга нисбатан ёндашувлари, билим даражаси, қизиқиш, эҳтиёж, шунингдек, ўз-ўзини тайёрлаш малакасига эгалликлари;

- Меҳрибонлик уйларининг тарбияланувчиларни ижтимоий ҳаётга тайёрлашда давлат ва жамоат ташкилотлари билан ҳамкорлиги;

- таълим муассасасида тарбияланувчиларни ижтимоий ҳаётга самарали, муваффақиятли тайёрлашда хорижий мамлакатлар ва республикада қўлга киритилган илғор тажрибаларнинг ўрганилишига эътибор қаратилганлиги;

- таълим муассасаси раҳбарияти, фан ўқитувчилари, ходимлар, ҳомий ташкилотларнинг вакиллари ва тарбияланувчиларнинг ташаббуслари;

- муайян вақт оралиқларида тарбияланувчиларни ижтимоий ҳаётга тайёрлашга қаратилган педагогик фаолият самарадорлигини таҳлил қилиб борилиши.

Тадқиқотни олиб бориш даврида Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ижтимоий ҳаётга тайёрлашга йўналтирилган фаолияти жараёнида юқорида қайд этилган объектив ҳамда субъектив омилларнинг қай даражада аҳамиятли, қадриятли эканлиги ўрганилди. Дастлабки (асословчи) тажриба даврида келтирилган объектив ва субъектив омилларнинг айримлари (жумладан, таълим муассасаси эга бўлган ўқув-моддий таъминот; ўқув-лаборатория жиҳозлари, техник воситалар; тарбияланувчиларнинг ижтимоий ҳаётга тайёрланишга нисбатан ёндашувлари, билим даражаси, қизиқиш, эҳтиёж, шунингдек, ўз-ўзини тайёрлаш малакасига эгалликлари; таълим муассасасида тарбияланувчиларни ижтимоий ҳаётга самарали, муваффақиятли тайёрлашда хорижий мамлакатлар ва республикада қўлга киритилган илғор тажрибаларнинг ўрганилишига эътибор қаратилганлиги; таълим муассасаси раҳбарияти, фан ўқитувчилари, ходимлар, ҳомий ташкилотларнинг вакиллари ва тарбияланувчиларнинг ташаббуслари; шунингдек, муайян вақт оралиқларида тарбияланувчиларни ижтимоий ҳаётга тайёрлашга қаратилган педагогик фаолият самарадорлигини таҳлил қилиб борилиши кабилар) га жиддий эътибор берилмаган.

лиги маълум бўлди. Бироқ, шакллантирувчи тажриба босқичида уларни инобатга олиш муҳим аҳамият касб этиши юзасидан синов ишларида иштирок этаётган амалиётчи-ўқитувчилар, тарбиячилар ҳамда тарбияланувчиларга маълумотлар берилди. Шундан сўнг мазкур омиллар синов ишларига жалб этилган барча субъектларнинг эътиборларини бирдек ўзига тортди.

Шундай қилиб, тадқиқот даврида Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ижтимоий ҳаётга самарали тайёрлашда бу борадаги янги анъаналарнинг мазмуни ўрганилди ҳамда мазкур жараёнга таъсир кўрсатувчи омиллар аниқланди. Зеро, улар тажриба-синов ишларини илмий-педагогик жиҳатдан тўғри ташкил этишга ёрдам бериш билан бирга Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ижтимоий ҳаётга тайёрлаш йўналишларини аниқ белгилаб олиш имкониятини яратди. Тадқиқот ишининг навбатдаги бўлимида бевосита Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ижтимоий ҳаётга тайёрлаш йўналишлари ҳақида сўз юритилади.

Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ижтимоий ҳаётга тайёрлашнинг асосий йўналишлари

Тадқиқот ишининг ўзига хослиги Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ижтимоий ҳаётга тайёрлашдек яхлит, бир бутун тизимнинг алоҳида қисмларини ажратиб олишдан иборат бўлди. Бу ҳаракат тадқиқот иши моҳиятини тўла англаш, аниқ мақсад йўлида муаммонинг ечимини топишга ёрдам беради.

Мавзуга оид манбаларни назарий ўрганиш, Меҳрибонлик уйлари фаолияти мазмунини таҳлил қилиш, шунингдек, амалиётни бевосита кузатиш натижасида тарбияланувчиларни ижтимоий ҳаётга тайёрлаш қуйидаги йўналишлар бўйича амалга оширилиши лозимлиги маълум бўлди:

1. Тарбияланувчиларни миллий маънавий-ахлоқий қадриятлар руҳида тарбиялаш.
2. Тарбияланувчиларда маънавий-ахлоқий сифатларни шакллантириш.
3. Тарбияланувчиларни жамоанинг тўлақонли аъзоси сифатида тарбиялаш.
4. Тарбияланувчиларда табиат (моддий борлиққа) га эҳтиёткорона муносабатни шакллантириш.
5. Тарбияланувчиларни ижтимоий муносабатни ташкил этишга тайёрлаш.

6. Тарбияланувчиларни руҳий барқарорликка эришишларини таъминлаш.

7. Тарбияланувчиларда соғлом турмуш тарзи кўникмаларини шакллантириш.

8. Тарбияланувчиларни меҳнат ва касбий фаолиятни ташкил этишга тайёрлаш.

9. Тарбияланувчиларни оилавий ҳаётга тайёрлаш.

Мазкур йўналишларнинг ҳар бири Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ижтимоий ҳаётга самарали тайёрлашда беқиёс аҳамият касб этади. Куйида ҳар бир йўналишнинг моҳияти ҳамда тарбияланувчиларни ижтимоий ҳаётга тайёрлашдаги ўрни хусусида сўз юритилади.

I. Тарбияланувчиларни миллий маънавий-ахлоқий қадриятлар руҳида тарбиялаш. Миллий маънавий-ахлоқий қадриятларнинг моҳиятини англаш учун дастлаб “миллий қадриятлар” тушунчаси билан танишиш мақсадга мувофиқдир. “Миллий қадриятлар – миллат учун муҳим ва жиддий аҳамиятга эга жиҳатлар, хусусиятлар, моддий ва маънавий бойликдир”¹. Дарҳақиқат, миллий қадриятлар у ёки бу миллатнинг ўтмиши, бугуни, эртаси, ижтимоий тараққиёти, миллатга мансуб кишиларнинг турмуш тарзи, улар ўртасида ташкил этилаётган ўзаро муносабатлар учун даҳлдор бўлган, қадр-қимматга эга, қадрли моддий ва маънавий омиллар саналади. Миллат айнан ўзига хос бўлган миллий қадриятлар туфайлигина ўзга миллат ва элатлардан фарқланади. Миллий қадриятларнинг таназзули – миллатнинг миллат сифатида йўқолиб боришини, мавжуд бўлмаслигини таъминлайди. Миллий тарих, турмуш тарзи, ижтимоий муносабатлар, қатламлар, миллий онг, миллий тил, миллий валюта, миллий ҳудуд яхлитлигини ифодаловчи давлат рамзлари, миллат вакиллари, миллатнинг равнақи, эртанги куни миллий қадриятлар асосини ташкил қилади. Шундан келиб чиққан ҳолда “миллий маънавий-ахлоқий қадриятлар” тушунчасини изоҳлаш мумкин. **Миллий маънавий-ахлоқий қадриятлар** миллий турмуш тарзи ҳамда ижтимоий муносабатларни тартибга соладиган, унинг эртанги истиқболини таъминлашга хизмат қиладиган маънавий-ахлоқий гоялар, қарашлар, муносабатлар ва ёндашувлар тизимидир.

“Қадрият” жуда кенг тушунча бўлиб, унда миллатнинг ўзига хос томонлари, феъл-атвори, донишмандлиги, миллий ғурури ўз аксини топади. Бошқача қилиб айтганда, миллатнинг маданияти, имони, миллий урф-одати, меҳру оқибатию турмуш тарзи, кўшиқ ва рақслари, миллий либоси,

¹ Мустақиллик: изоҳли илмий-оммабоп лугат // Муаллифлар: М.Абдуллаев ва бошқ. А.Жалолов ва Ҳ.Хоназаров умум.таҳ. остида. Тошкент: Шарқ нашриёт-магбаа концерни, 2000. 235-бет.

миллий тарбиянинг барча қирралари халқнинг ўзига хос қадриятларида намоён бўлади.

Қадриятлар ўз моҳиятига ва амал қилиш доирасига қараб бир неча гуруҳга бўлинади:

1) табиат билан боғлиқ қадриятлар, яъни инсониятнинг яшаши учун зарур бўлган табиий бойликлар, ўсимликлар, ҳайвонот оламини асраш, кўпайтириш, тежамли фойдаланишини тарғиб этувчи ғоялар, қарашлар;

2) иқтисодиёт соҳасидаги меҳнат ва меҳнат қуроллари малакаси билан боғлиқ қадриятлар, шунингдек, шарқона муносабатлар;

3) ижтимоий-сиёсий қадриятларга давлат тузилмаси, унинг ҳуқуқий асослари – адолат, тенглик, тинчлик, ҳақиқат сингари омилар, давлат рамзларига бўлган ҳурмат;

4) маънавий қадриятлар – миллатимиз томонидан яратилган ва бизгача келган илмий-фалсафий, ахлоқий қарашлар, диний, тарихий, бадиий, санъат билан боғлиқ ёдгорликлар киради.

Демак, миллий қадрият муайян миллатнинг авлоддан-авлодга ўтиб, узок вақт сақланиб келган ахлоқий нормалари, ғоя ва диний эътиқоди, урф-одат ва маросимларини ўз ичига олади¹.

Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ижтимоий ҳаётга тайёрлаш жараёнида уларни миллий маънавий-ахлоқий қадриятлар билан таништириб бориш муҳим аҳамиятга эга. Тарбияланувчилар ижтимоий ҳаётда эркин, мўътадил кун кечиришлари учун ўз фаолиятларини миллий маънавий-ахлоқий қадриятлар асосида ташкил этишлари лозим. Миллий маънавий-ахлоқий қадриятлар гарчи, ёзма манбаларда ифодаланмаган бўлса-да, жамият томонидан тан олиниб, оғзаки шаклда маънавий-ахлоқий муносабатларни тартибга соладиган меъёрларни ифодалайди.

Тадқиқот даврида тарбияланувчиларнинг келгуси ҳаётлари кўнгиладагидек кечишини таъминлаш, уларнинг маънавий, руҳий ва жисмоний баркамол шахс сифатида тарбиялашда устувор аҳамиятга эга, қадриятли хулқ-атвор қоидалари, талабларининг аниқланишига эътибор қаратилди. Бизнинг назаримизда, бу жараёнда қуйидагилар ўзига хос ўрин тутди:

1. Атрофдагилар билан ўзаро мулоқот ва олди-берди муносабатларини ташкил этиш шартларидан хабардор бўлиш.

2. Жамоа жойлари ҳамда таълим муассасаларида умумий ахлоқ меъёрларига риоя қилиш.

¹Ҳайдаров А. Инсон камолоти ва миллий-маънавий қадриятлар. Тошкент: Мухаррир, 2008. 42-43-бетлар.

3. Жамият (давлат) да амал қилинадиган, ижтимоий муносабатларни тартибга соладиган ҳуқуқий-ахлоқий талабларга оғишмай амал қилиш.

4. Табиатга (моддий борлиққа) оқилона муносабатда бўлиш.

Бу ўринда дастлаб тарбияланувчилар кишиларнинг ўзаро саломлашишлари, унинг ижтимоий моҳияти тўғрисидаги маълумотлардан хабардор бўдилар.

Ҳадисларда “Салом” Аллоҳнинг исмаиридан бири эканлиги, шу боис, мўминлар бир-бирларини кўрганларида бу сўзни айтишлари улар ўртасидаги оқибатни мустаҳкамлаши алоҳида қайд қилинади. Яъни “Салом” – Аллоҳнинг ердаги исмаиридан биридир. Бир-бирларингиз билан саломлашиб юринглар. Зеро, мўмин киши одамлар олдидан ўтиб бора-ётиб уларга салом берса, улар ҳам алик олишса, уларга саломни эслатгани учун бир даража кўп савобга эришади. Мабодо, алик олишмаса, унга барибир, улардан яхшироқ ва афзалроқ зотдир, яъни фаришталар алик олишади”¹.

Тажриба-синов ишларини олиб бориш чоғида тарбияланувчилар қайси шароит ва вазиятларда салом қай тарзда берилиши тўғрисидаги маълумотлар билан ҳам таништириб ўтилдилар. Бу ўринда Муҳаммад Содиқ Қошғарийнинг “Одоб ас-солиҳин” асарида келтирилган қуйидаги маълумотлардан фойдаланилди: “улуғ кичикка, отлиқ пиёдага, юрувчи ўтирувчига, оз кўпга салом бергай”².

II. Тарбияланувчиларда маънавий-ахлоқий сифатларни шакллантириш. Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ижтимоий ҳаётга тайёрлашда уларнинг маънавий-ахлоқий хислатларга эга бўлишларига алоҳида эътибор қаратиш мақсадга мувофиқдир. Зеро, тарбияланувчилар ҳам тенг ҳуқуқли аззо сифатида жамият томонидан тан олинган ахлоқ мезонларига рияз этишлари лозим. Хўш, ахлоқ мезонлари ўзи нима? Бугунги кун талабидан келиб чиққан ҳолда Меҳрибонлик уйлари тарбияларида қандай маънавий-ахлоқий хислатларни шакллантириш тақозо этилади? Ана шу мақсадни амалга оширишга йўналтирилган педагогик фаолият моҳиятида нималар акс этиши керак? Қуйида шу каби саволлар юзасидан сўз юритилади.

Инсониятнинг фикрлай бошлаши, яхши-ёмонни ажрата олиши муайян жамиятда киши муносабатларини тартибга соладиган ахлоқ мезонлари, қоидаларнинг ишлаб чиқирилишига замин яратди. “Ахлоқ (латин. “moralis” – қоидага, хуқ-атворга, урф-одатга тааллуқли, ахлоқли)

¹ Hadislar – bolalarga / G'oya muallifi O.Sharafiddinov. Toshkent: Alolat, 2004. 63 bet.

² Қошғарий, Муҳаммад Содиқ. Одоб ас-солиҳин / Нашрга тайёрловчилар М.Ҳасанов, У.Содиқов // Шарқ юлдузи. 1990. 5-сон, 6-15-бетлар.

кишилар орасидаги муносабатларни тартибга солишнинг ўзига хос усули, у ёки бу жамиятда қабул қилинган ва рия қилиниши лозим бўлган тартиб, одоб, ўзаро муносабат ҳамда мулоқотнинг қонун-қоидалари, мезонлар”¹; “ижтимоий онг шаклларида бири бўлиб, муайян жамиятда яшовчи кишилар амал қилиши зарур бўлган маълум хатти-ҳаракат қоидалари йиғиндиси”². Манбаларда, шунингдек, ахлоқ йиғиндиси ҳар бир инсон тан оладиган этик қадрият; инсон мавжудлигининг ўз-ўзини тарбиялаш, тартибга солиш ва бошқаришнинг ўзига хос усули³ сифатида ҳам таърифланади.

“Ахлоқ кишилар хулқ-атворлари, мулоқотлари, муносабатларининг ёзилмаган, лекин жамият томонидан қабул қилинган ҳамда қўллаб-қувватланадиган “олтин қоидалар”⁴ни ифодалаб, одамларнинг бир-бирларига, жамиятга, давлатга, халқ мулкига, оилага, ишлаб чиқариш воситаларига, меҳнат маҳсулотлари ва шу кабиларга муносабатни муайян тартибга соладиган хатти-ҳаракат қоидалари тизимида намоён бўлади”⁵.

Шахслараро муносабатларда ахлоқ хусусиятлари қай тарзда ва қандай шаклларда намоён бўлади? Мазкур масала юзасидан маълумот берувчи манбаларда билдирилган фикрларни қуйидаги тарзда умумлаштириш мумкин:

- 1) ахлоқ ижтимоий шахслараро муносабатларни тартибга солади;
- 2) шахслараро муносабатлар мазмунини белгилашга хизмат қилади;
- 3) маънавий-ахлоқий меъёр (мезон)лар худди қонун, ҳуқуқий меъёрлар каби ёзма равишда тартибга солинмайди;
- 4) ахлоқ жамоатчилик фикри билан бошқарилади;
- 5) шахснинг маънавий-ахлоқий мезонларга рия қилиши унинг миллий-маънавий қадриятларга муносабатини, жамиятдаги ўрни ва ролини, шунингдек, дунёқарашини белгилайди;
- 6) ахлоқ шахсга хос хислатларнинг муҳим томонини ифодалайди;
- 7) шахснинг умумжамят томонидан тан олинган қадриятларини, яъни бошқалар субъектларнинг ҳақ-ҳуқуқларини тан олиш, улар билан келишиш, жамоада ўзини тута билиш кабиларни ўзида акс эттиради.

Жамиятда ҳар бир шахснинг ахлоққа бўлган муносабати уларнинг ахлоқий онгга эгаликлари билан белгиланади. Ахлоқий онг, ўз навбати-

¹ Фалсафа. Қисқача изоҳли лугат // Масъул муҳарир. А.Жалолов. Тошкент: Шарқ нашриёт-матбаа компанияси Бош таҳририяти, 2004. 49-бет.

² Мавлонова Р., Тураева О., Ҳолиқбердиев К. Педагогика. Тошкент: Ўқитувчи, 2001. 398-бет.

³ Фалсафа. Қисқача изоҳли лугат. 49-бет.

⁴ Уша манба. 49-бет.

⁵ Мавлонова Р., Тураева О., Ҳолиқбердиев К. Педагогика. 398-бет.

да, ахлоқий хатти-ҳаракатлар ва муносабатларнинг ифодаси ҳисобланади. Ахлоқий ҳис-туйғу, ирода, ақл-заковат, интуиция, хаёл ва хотира кабилар ахлоқий онг таркибини ташкил қилади.

Тарихий ва назарий таҳлил инсоният томонидан асрлар давомида шахслараро муносабатларда уларнинг муваффақиятини таъминлашга хизмат қилувчи маънавий-ахлоқий ҳислатларни белгилаб олишга нисбатан жиддий ёндашилган. Ўзбек халқининг тарихий тараққиёти жараёнида ҳам бу йўлдаги амалий ҳаракатлар ташкил этилган ҳамда назарий ғоялар шакллантирилган.

Кишилик тараққиётининг турли даврларида ахлоқий мезонларнинг белгиланиши турлича кечган. Ғарчи, турли ижтимоий тузумлар даврида ахлоқий мезонларнинг белгиланишига нисбатан ёндашувларда қисман ўзига хослик мавжуд бўлган бўлса-да, бироқ ахлоқий хатти-ҳаракатларнинг инъикоси сифатида айрим мезонлар барча даврлар учун бирдек аҳамият касб этган. Жумладан, табиий борлиққа нисбатан оқилона ёндашиш, табиатни асраб-авайлаш, кишиларга яхшилик қилиш, уларга ёмонлик қилишдан сақланиш, зиммадаги бурч ва мажбуриятни сидқидилдан адо этиш, масъулиятни ҳис қилиш, шахсий манфаатларни умумжамоа манфаатларидан устун қўйиш, Ватанни ҳимоя қилиш, ўзига мансуб қабила, миллат ёки элатнинг бахт-саодати учун курашиш кабилар шулар жумласидандир.

Зардуштийлик динининг муқаддас китоби “Авесто”да шахсга хос барча ахлоқий ҳислатлар негизини эзгу фикр, эзгу сўз ва эзгу амал ташкил қилади. Ислом дини ғояларига кўра эса ҳалоллик, савоб, иймон, нафсга берилмаслик, ростгўйлик ва билимлилик барча ахлоқий ҳислатларнинг асоси сифатида эътироф этилган. Аксинча, ҳаром, гуноҳ, иймонсизлик, ҳавойи нафсга берилиш, ёлғончилик ва билимсизлик барча ёвузликларни келтириб чиқарувчи омил дея баҳоланган. Ислом динининг муқаддас китоби “Қуръони карим” ҳамда пайгамбар Муҳаммад а.с.в.нинг суннатлари бўлган ҳадисларда ахлоқийликнинг муҳим белгилари сифатида ифодаланган ҳислатлар ижтимоий тараққиётнинг кейинги босқичларида ҳам изчил ўрганилган.

Ахлоқ мезонини ўрганиш, унинг таркибий тузилмасини таҳлил этиш масаласи Ғарбда бўлгани каби Шарқда ҳам мутафаккирларнинг эътиборини ўзига тортиб келган. Жумладан, Абу Райҳон Беруний, Абу Наср Форобий, Абу Али ибн Сино, Унсурул-Моалий Кайковус, Аҳмад Югнакий, Алишер Навоий, Жалолиддин Девоний, Ҳусайн Воиз Кошифий, Муҳаммад Содик Қошғарий ҳамда Абдулла Авлонийларнинг асарларида ҳам шахс қиёфасида акс этувчи ахлоқий ҳислатлар тартибланган. Жумла-

дан, Шарқ мутафаккирлари Абу Райҳон Беруний¹, Абу Али ибн Сино², Алишер Навоий³, Абдулла Авлоний⁴ асарларида маънавий-ахлоқий хислатлар сифатида қуйидагилар келтирилади (1-жадвал).

1-жадвал

**Шарқ мутафаккирларининг асарларида келтирилган
ижобий маънавий-ахлоқий сифатлар**

Абу Райҳон Беруний	Абу Али ибн Сино	Алишер Навоий	Абдулла Авлоний
Ахлоқийлик	Билимлик Аҳлилик	Ақллилик	Ақллилик
Тугрилик	Донолик	Фаросатлик	Дирёнатлик
Одиллик	Ахлоқилик	Ахлоқий поклик	Саришталик
Узини вазмин тутиш	Жасуралик	Сабралик	Ғайратлик
Инсоф	Мардлиқ	Қаноатлик	Иймонлик
Камтарлик	Адолатпарварлик	Сахийлик	Шижоатлик
Лутф	Қаноатлик	Ҳимматлик	Қаноатлик
Собитқадамлик	Чидамлик	Муруватлик	Билимлик
Эҳтиёткорлик	Эҳтиёткорлик	Тугрилик	Сабралик
Сахийлик	Зийраклик	Ростғўйлик	Юмшоқлик
Саховатлик	Сахийлик	Тавозеълик	Интизомлик
Муруватлик	Садоқатлик	Одоблик	Виждонлик
Ҳалолик	Уятчанлик	Меҳнатеварлик	Ватанпарварлик
Ҳақғўйлик	Софдиллик	Виждонлик	Ҳақғўйлик
Меҳнатсеварлик	Раҳм-шафқатлик	Инсофлик	Оқиллик
Озодалиқ	Босиқлик	Саховатлик	Иффатлик
Тартиблилик	Дўстлик	Камтарлик	Ҳаёлик
Ҳаёли бўлиш	Ҳамкорлик	Ҳаёлик	Зукколик
Дидали бўлиш	Хушхўдалиқ	Муруватлик	Тежамкорлик
Латофатлик	Билимлик	Қўнғи очиқлик	Ғурурлик
Ширинсуханлик	Меҳрибонлик	Вафодорлик	Оқибатлик
Адолатлик	Оилапарварлик	Ҳилмалик (юмшоқлик)	Итоатғўйлик
Тадбиркорлик	Меҳнатсеварлик	Инсонийлик	Хайрихошлиқ
Олижаноблик	Баркамодлик	Нафса берилмаслик	Мунислик
Билимлик	Зукколик	Адолатпарварлик	Садоқатлик
Дўстлик	Қобилиятлик	Ижодкорлик	Адолатпарварлик
Ҳамкорлик			Муҳаббатлик
			Олижаноблик
			Кечиримлик

1 Абу Райҳон Беруний. Ўтмиш халқлардан қолган ёдгорликлар // Танланган асарлар. 1-том. Тошкент: Бадий адабиёт нашриёти, 1968.

2 Педагогика тарихи // Ўқув қўлланма. К.Ҳошимов, М.Иномова, С.Нишонава, Р.Ҳасанов. Тошкент: Ўқитувчи, 1996.

3 Алишер Навоий. Маҳбуб ул-қулуб // Асарлар. 15 томлик. 13-том. Тошкент: Бадий адабиёт нашриёти, 1966.

4 Абдулла Авлоний. Адабиёт ёхуд миллий шеърлар // Танланган асарлар. 2 томлик. 2-том. Тошкент: Маънавият, 2006; Мактаб гулистони // Танланган асарлар. 2 томлик. 2-том. Тошкент: Маънавият, 2006.

Қадимги ёзма манбалар ва мутафаккирларнинг ахлоқий қарашларига таянган ҳолда маънавий-ахлоқий сифатлар ва уларга зид бўлган иллатларнинг тартибини шакллантириш мумкин (2-жадвал).

2-жадвал

Шарқ мутафаккирларининг асарларида келтирилган ижобий ва салбий маънавий-ахлоқий сифатларнинг ўзаро қиёсланиши

Маънавий-ахлоқий хислатлар		Ахлоқсизликни ифодаловчи иллатлар	
Ахлоқлилик	Катталарни ҳурмат қилиш	Ахлоқсизлик	Кичикларни иззат қилмаслик
Ҳалоолик	Кичикларни иззат қилиш	Ҳаром луқма ейиш	Бахиллик
Эътиқодлилик	Зукколик	Эътиқодсизлик	Жоҳиллик
Меъда тўқлиги	Ҳаё	Баднафсликка бери-лиш	Зинокорлик
Ростгўйлик	Андиша	Ёлғончилик	Таъмагирилик
Билимлилик	Ғурур	Билимсизлик	Андишасизлик
Меҳнатсеварлик	Ахлоқий поклик	Қўрслик	Интизомсизлик
Хушмуомалаалилик	Интизомлилик	Сабрсизлик (қаноатсизлик)	Тартибсизлик
Сабр-қаноатлилик	Тартиблилик	Вафосизлик	Масъулиятсизлик
Вафодорлик	Масъулиятлилик	Ҳиёнат	Дангасалик, ялқовлик
Садоқаталилик	Интилувчанлик	Манманлик	Қатъиясизлик
Олижаноблилик	Қатъиятлилик	Худбинлик	Иродасизлик
Мурувватилик	Иродали бўлиш	Ҳасадгўйлик	Дийдаси қаттиқлик
Камтарлик	Кунгилчанлик	Ғийбатчилик	Журъатсизлик
Адолатпарварлик	Журъатлилик	Очкўзлик	Қўрқоқлик
Инсонпарварлик	Мардлик	Хасислик	Феъли торлик
Меҳрибонлик	Ботирлик	Нафсга берилиш	Енгилтаклик
Бурчга содиқлик	Кенг феълилик	Адолатсизлик	Жиззакилик
Ватанпарварлик	Босиқлик	Қаҳри қаттиқлик	Қайсарлик
Ваъдага вафо қилиш	Ҳиссиётга бериламас-лик	Ваҳшийлик	Ўзини тута олмаслик
Багрикенглик	Ўзини тутиш	Ваъдага вафосизлик	Ўзини баҳолай ол-маслик
Раҳм-шафқатлилик	Ўзини баҳолаш	Атрофдагиларни ёқтирмаслик	Ўзини таҳлил қила олмаслик
Меҳмондўстлик	Ўзини таҳлил қилиш	Шафқатсизлик	Ўзини назорат қила олмаслик
Болажонлик	Ўзини назорат қилиш	Болаларни ёқтирмаслик	Ўзини бошқара бил-маслик
Етим (бева)ларга ғамхўрлик	Ўзини бошқариш	Нодонлик	Ўзини тарбиялай олмаслик
Оилапарварлик	Ўзини тарбиялаш	Етим (бева)ларни камситиш	
Жамоавийлик		Ҳаёсизлик	
		Катталарга ҳурматсизлик	

Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларида маънавий-ахлоқий сифатларни шакллантиришга қаратилган педагогик фаолиятни ташкил этишдан аввал улар ҳақида аниқ тасаввурга эга бўлиш талаб этилади.

Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларида маънавий-ахлоқий хислатларни шакллантиришда юқоридаги жадвалда келтирилган ижобий хислатларни тарбиялаш, аксинча, салбий иллатларга эга бўлишларининг олдини олиш муҳим аҳамиятга эга.

III. Тарбияланувчиларни жамоанинг тўлақонли аъзоси сифатида тарбиялаш. Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларида таълим муассасаси ҳаёти (фаолияти) ни йўлга қўйишда фаол иштирок этиш кўникма ва малакаларини тарбиялаш муҳим аҳамиятга эга. Ҳар қандай шахсда ўзи яшаб турган, истиқомат қиладиган муҳитга нисбатан табиий интилиш мавжуд бўлади. Зеро, ана шу маскан шахс ҳаётининг асосий, дастлабки босқичида кечадиган муҳит саналади. Бу масканда шахснинг қандай шаклланиши у учун келгуси ҳаёт йўлининг йўналишини белгилаб беради. Шу боис, Меҳрибонлик уйи тарбияланувчиларида ўзлари яшаётган муҳитга нисбатан илиқ, меҳрли муносабатни шакллантириш мазкур муассасада фаолият олиб бораётган педагог-ҳодимлар олдида турган муҳим вазифалардан биридир.

Айни ўринда тарбияланувчиларда таълим муассасасига нисбатан ижобий-руҳий муносабатни шакллантиришга йўналтирилган амалий педагогик фаолиятнинг назарий моҳияти тўғрисида тўхталиб ўтилади.

Тарбияланувчиларда таълим муассасасига нисбатан ижобий-руҳий муносабатни шакллантиришда қуйидагилар асосий йўналишлар сифатида белгиланди:

- 1) Меҳрибонлик уйларида тарбияланувчилар томонидан “ўз оиласи”дек қабул қилинишига эришиш;
- 2) тарбияланувчиларда муассаса жамоасига нисбатан меҳрли муносабатни шакллантириш;
- 3) муассаса тарбияланувчиларини ушбу муҳитда ўзларини эркин, қулай ҳис қилишларига эришиш;
- 4) тарбияланувчиларнинг бу масканга нисбатан инотолерант муносабатда бўлишларига йўл қўймаслик.

IV. Тарбияланувчиларда табиат (моддий борлиққа)га эҳтиёткорона муносабатни шакллантириш. “Ижтимоий мавжудот бўлган шахснинг шаклланишида атроф-муҳит, шу жумладан, табиат муҳим ўрин тутлади. Инсон ва атроф-муҳит (табиат) ўртасидаги муносабат, унинг мазмуни асосида ижтимоий қарашлар юзага келади, ахлоқий-эстетик сифатлар борасидаги тушунчалар қарор топади. Шу боис, экологик таълим ва тарбияни шахсни шакллантиришга йўналтирилган фаолият жараёнидан ажратилган ҳолда ташкил этиш мумкин эмас. Ижтимоий-ахлоқий тарбия мазмунига экологик гоаяларни сингдириб юбориш,

маънавий-ахлоқий, меҳнат, ақлий, жисмоний, ҳуқуқий, иқтисодий ва эстетик таълим-тарбияни ўзаро мустаҳкам алоқадорлик ва бирлик тамойили асосида ташкил этиш-ижтимоий зарурият ҳамда давр талаби бўлиб қолмоқда”¹.

Айни вақтда табиатни муҳофаза қилиш, нафақат инсоният, балки Ер юзида мавжуд бўлган барча тирик мавжудотнинг ҳаётига хавф соладиган экологик муаммоларни бартараф этиш умуминсоният олдида турган энг муҳим вазифалардан бири ҳисобланади. Мазкур масалага Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг қуйидагича ўз фикрларини қайд этиб ўтиш ўринли: “Экологик хавфсизлик муаммоси алақачон миллий ва минтақавий доирадан чиқиб, бутун инсониятнинг умумий муаммосига айланган. Экология ҳозирги замоннинг кенг миқёсидаги кескин ижтимоий муаммоларидан биридир. Уни ҳал этиш барча халқларнинг манфаатларига мос бўлиб, цивилизациянинг ҳозирги куни ва келажаги кўп жиҳатдан ана шу муаммонинг ҳал қилинишига боғлиқдир”².

Мустақилликнинг дастлабки йиллариданоқ Ўзбекистон Республикасида атроф-муҳит экологик ҳолатини яхшилаш, табиат ҳамда экологик муҳитни асраб қолиш масаласи давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири сифатида белгиланиб, бу йўлда амалий ҳаракатларнинг ташкил этилишига жиддий эътибор қаратилди. Ана шу эътиборнинг яққол мисоли сифатида “Ўзбекистон Республикасининг Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш Миллий ҳаракат режаси” ишлаб чиқилганини қайд этиб ўтиш лозим. Мазкур ҳужжатда кўрсатилишича, Ўзбекистон Республикаси Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш Миллий ҳаракат режаси (АММКМХР) нинг асосий мақсади – мамлакат барқарор ривожланишининг бошлангич босқичига ўтишида устувор экологик муаммоларни олдиндан белгилаб берувчи умумий стратегияни шакллантириш, уларнинг ечимини топиш воситаларини аниқлаш ва тегишли равишда ташкилий ҳамда ихтисослаштирилган ўзгаришлар қилишдан иборат бўлиб, ушбу мақсадда қуйидаги йўналишларда муайян тадбирлар амалга оширилади:

1. Мамлакатда яшаётган аҳолига соғлом муҳит яратиш.
2. Табиатдан фойдаланиш самарадорлигини ошириш ва табиий ресурсларнинг озайиши натижасида етказиладиган иқтисодий зарарни камайтириш.

¹ Берданова П.У. Қорақалпоқ оилаларида болаларнинг экологик маданиятини шакллантиришнинг педагогик асослари (Усмирлар мисолида): Пед.фен.номз. ... дисс. Тошкент, 2005. 15-бет.

² Ислом Каримов. Ўзбекистон буюк келажак сари. Тошкент: Ўзбекистон, 1998.

3. Ўзбекистон табиатининг энг нозик ва қимматбаҳо унсурлари, айниқса, унинг флора ва фаунасини муҳофаза қилиш¹.

Педагог Ф.Берданова томонидан олиб борилган илмий тадқиқот ишида оила мисолида экологик маданиятга эга шахс ўзида қуйидаги билим, кўникма ва малакаларни акс эттира олиши лозим деб ҳисоблайди:

1. Экологик билимлардан хабардорлик.

2. Табиат ва атроф-муҳит ўзгаришлари, унинг сабаб ҳамда оқибатлари борасидаги тасаввурга эга бўлиш.

3. Инсон фаолияти туфайли табиат ва атроф-муҳитга етказилаётган зарарни англаш ва уларга қарши курашиш ҳиссига эга бўлиш.

4. Экологик фаолиятни йўлга қўйиш борасидаги кўникма ва малакаларни ўзлаштириш.

5. Табиат ва атроф-муҳит муҳофазасини таъминлашга қаратилган ижтимоий-амалий фаолият жараёнида фаол иштирок этиш².

V. Тарбияланувчиларни ижтимоий муносабатни ташкил этишга тайёрлаш. Тарбияланувчиларнинг таълим муассасаси ҳаёти (фаолияти) ни йўлга қўйишда иштирок этишларига эришиш йўлида амалга оширилган бу каби ҳаракатлар ўзининг ижобий натижасини беради.

Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ижтимоий ҳаётга тайёрлашда уларнинг маиший ҳаётни йўлга қўйиш кўникма ва малакаларига эга бўлишлари ҳам муҳим аҳамиятга эгадир. Бинобарин, маиший турмуш шахс ҳаётининг асосий қисми бўлиб, тирикликнинг негизи саналади. Тадқиқотни олиб боришда Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларининг маиший турмушни оқилона йўлга қўйиш борасидаги билим, кўникма ва малакаларга эга бўлишларига эътибор қаратилади.

Маълумки, Меҳрибонлик уйлариининг тарбияланувчилари шароит тақозосига кўра оилаларда вояга етаётган тенгдошларидан фарқли равишда маиший турмушни ташкил қилиш жараёнида иштирок этмайдилар. Бироқ, ҳар бир шахснинг ижтимоий жиҳатдан турмушга тайёр бўлиши унда маиший ҳаёт билан боғлиқ билим, кўникма ва малакаларни шакллантиришга ҳам боғлиқ. Тарбияланувчиларда уларни ижтимоий ҳаётга тайёрлаш жараёнида муайян йўналишлар бўйича билим, кўникма ва малакаларни шакллантириш мақсадга мувофиқдир. Уларнинг жинси ҳамда ёшларини инобатга олган ҳолда тадқиқот даврида қуйидаги йўналишлар бўйича билим, кўникма ва малакаларга эга бўлишлари диққат-эътиборда бўлди:

¹ Ўзбекистон Республикасининг Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш Миллий ҳаракат режаси. Тошкент: Адолат, 1998. 13-бет.

² Берданова П.У. Қорақалпоқ оилаларида болаларнинг экологик маданиятини шакллантиришнинг педагогик асослари (ўсмирлар мисолида): Пед. фен. номз. ... дисс. Тошкент: 2005. 29-30-бетлар.

1. Уй-жой қуриш ва уларни таъмирлаш.
2. Рўзгор учун зарур, муҳим буюмларни харид қилиш.
3. Уй жиҳозлари, жумладан, электр асбоб-ускуналардан фойдаланиш ҳамда уларга нисбатан техник қаровни йўлга қўйиш.
4. Маиший хизматларга бўлган эҳтиёжларни қондириш.

Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларида муассасага ва унинг жамоасига нисбатан ижобий муносабатни қарор топтириш қай даражада муҳим бўлса, уларда келгусида қўни-қўшнилар, танишлар, ҳатто, бегона саналувчи маҳалладошлар билан илиқ, самимий муносабатда бўлишга ўргатиб бориш фойдадан ҳоли эмас. Шу сабабли тажрибасинов ишлари даврида тарбияланувчилар бу борадаги маълумотлардан ҳам хабардор қилиб борилдилар. Жумладан, тарбияланувчилар қўни-қўшнилар билан аҳил, иноқ ва ҳамжиҳат бўлиб яшашнинг афзалликларини ёритувчи маълумотларга эга бўлдилар. Бу ўринда миллий мероснинг бебаҳо дурдоналари – Қуръони карим ва Ҳадиси шариф, шунингдек, Шарқ мутафаккирларининг асарларида келтирилган ғоялардан фойдаланиш тарбияланувчиларда қўни-қўшнилар билан ўзаро аҳиллик, тотувлик ва ҳамжиҳатликка эришишга оид билимларини янада бойитади.

Меҳрибонлик уйларининг талабларида қўни-қўшнилар билан самимий муносабатда бўлиш, ўзаро тинчлик-тотувлик, ҳамжиҳатликка эриш борасидаги қўникма ва малакаларни шакллантиришда дастлаб “қўшни”, “қўни-қўшни” ҳамда “қўни-қўшничилик” тушунчаларининг моҳияти очиб берилди. “Ўзбек тилининг изоҳли лугати”да мазкур тушунчалар қуйидагича мазмунларни ифода этиши айтилади: “қўни-қўшни”, “қўшни” – бир-бирига нисбатан яқин атрофда яшовчи кишилар, қўшнилар¹; бир-бирига нисбатан уйлари, ҳовли-жойлари ёнма-ён ёки яқин бўлган кишилар, оилалар, хонадонлар²; “қўни-қўшничилик”, “қўшничилик” – қўни-қўшниларнинг ўзаро борди-келди муносабатлари, қўшничилик³, қўни-қўшнилар ўртасидаги борди-келди муносабатлари⁴.

Педагог-олимлар О.Сафаров ҳамда М.Маҳмудовларнинг эътироф этишларича, “қўшничилик” бир жойда муқим қўним топган қўшнилар орасидаги маънавий-ахлоқий негизда содир бўлувчи ўзаро борди-келдилар, ижтимоий-иқтисодий муносабатлардир. Бундай муносабатлар асрлар давомида чуқурлашиб борган ва қўшниларнинг ўзаро ҳамкорликларига,

¹ Ўзбек тилининг изоҳли лугати. 5 жилдди. Бешинчи жилд. Шукрона – Ҳ / А.Мадаввалиев таҳрири остида. Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2008. 409-бет.

² Уша манба. 421-бет.

³ Уша манба. 409-бет.

⁴ Уша манба. 421-бет.

ўзаро мададкорликларига масъулик туйғуларини шакллантирган ҳамда кучайтирган”¹.

Ҳадиси шарифда кўшнининг мақоми янада аниқроқ белгиланган. Унда келтирилишича, ҳовлининг олд томонидан қирқ ҳовли, орқа томонидан қирқ, ўнг томонидан қирқ ва чап томонидан қирқ ҳовлилар ҳаммаси кўшни ҳисобланади”².

Кўшни ҳаққи – кўшнининг кўшниси олдадаги масъулияти ва бурчлари йигиндиси бўлиб, фақат эзгуликка қаратилган хатти-ҳаракатларидан иборат³.

Ҳар бир шахс оилавий ҳаётининг тинч кечишига унинг қўни-қўшнилари билан муносабати, олд-бердиси, мулоқоти, ўзаро ҳамдардлиги ёки келиша олмаслиги сабаб бўлади. Шу сабабли Меҳрибонлик уйи тарбияланувчиларини қўни-қўшнилари билан тўғри муомала, муносабат қилишга ўргатиб бориш таълим муассасасида ташкил этиладиган маънавий-маърифий ишларнинг ўзига хос йўналиши сифатида намоён бўлиши лозим.

Тажриба-синов ишларини олиб боришда тарбияланувчиларда қўни-қўшнига нисбатан ижобий муносабатга бўлиш қўнималарини шакллантиришда миллий маънавий қадриятлар ва уларда илгари сурилган ғоялардан кенг фойдаланилди. Тарбияланувчилар Ҳадиси шарифда келтирилган ўғитлар билан таништириб борилдилар. Жумладан, “Ойша р.а. қуйидагича ривоят қилдилар: Ҳазрати Жаброил кўшни ҳақига риоя қилиш тўғрисида менга шу қадар кўп васият (топшириқ) қилдиларки, мен уни ҳатто, молимга ҳам меросхўр қилиб қўйсалар керак деб ўйладим”⁴

“Саҳобалардан Абу Ҳурайранинг: “Ё Расулуллоҳ, кўшнининг кўшнига қандай ҳақлари бор” деган саволига жавоб бера туриб, пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо саллаллоҳу алайҳи васаллам булар тубандаги ўн ҳақдан иборатлигини бирма-бир санаб ўтганлар: “Биринчи ҳақ – агар кўшни қарз сўраса беришлик. Чунки кўшнига энг яқин киши сиз бўласиз. Иккинчи ҳақ – кўшни агар бирор тўйми, йигинми, маъраками ўтказса, чақирганда бошқа ишларни ташлаб уникига чиқасиз. Учинчи ҳақ – кўшнингиз бетоб бўлиб қолса, ҳолидан хабар оласиз. Бирор дори-дармон зарурати бўлса, уни топиб, ёрдам берасиз. Тўртинчи ҳақ – кўшни уйида бирор ҳашарми ё бошқа юмуш бўлса, ёрдам сўраганида кўмаклашасиз. Бешинчи ҳақ – кўшнингиз бошига мусибат тушганда ташвишига ше-

¹ Сафаров О., Маҳмудов М. Оила маънавияти. Тошкент: Маънавият, 2009. 228-229-бетлар.

² Ал-Бухорий, Имом Исмоил. Ал-адаб ал-муфрад (Адаб дурдоналари). Тошкент: Ўзбекистон, 1990. 48-бет.

³ Сафаров О., Маҳмудов М. Оила маънавияти. Тошкент: Маънавият, 2009. 246 бет.

⁴ Ал-Бухорий, Имом Исмоил. Ал-адаб ал-муфрад (Адаб дурдоналари). Тошкент: Ўзбекистон, 1990. 48-бет.

рик бўласиз. Олтинчи ҳақ – яхшиликка эришганида уни қутлайсиз, дуо қиласиз, хурсандчилигига шерик бўласиз. Еттинчи ҳақ – қўшнингиз оламдан ўтса, жанозасида иштирок этишингиз шарт. Саккизинчи ҳақ – қўшни йўқлигида уйига қараб турасиз. Агар қўшнингиз бошлиғи бўлмаса, унинг бола-чақасидан хабардор бўлиб турасиз. Тўққизинчи ҳақ – қўшни дилига озор беришдан тийилиш. Унинчи ҳақ – қўшнингиз розилигини олиб, қарши бўлмаса, иморатни баланд қилиб қурасиз”¹.

Ўзбек халқи ҳам асрлар давомида атрофдагилар билан қўшничилик муносабатларини ўрнатишга интилиб келган. Мазкур интилиш натижасида бугунги кунда ҳам амал қилиб келинаётган бир қанча анъаналар шакланган. Мисол учун, эрта баҳорда қўни-қўшнилари ўзаро йиғилишиб, Наврўз ҳамда ҳайит байрамларини нишонлашган. Ўртада масалликлар тўпланиб, сумалак, ҳалим ва паловлар тайёрланган. Агарда қўшнилари бирортаси нон ёпса, тансиқроқ таом тайёрласа, томорқа ва боғларда меваги дарахтлар илк бор мева қилса, полизда янги нав маҳсулотлар нишона берса ҳамда ҳосил йигим-терим даври якунланса “қўшни ҳаққи” сифатида улардан атрофдаги қўшниларига насиба улашилган.

VI. Тарбияланувчиларнинг руҳий барқарорликка эришишларини таъминлаш. Шахснинг руҳий барқарорлиги уни ижтимоий ҳаётга самарали тайёрлашнинг муҳим омилларидан биридир. Руҳий барқарорлик негизда ўз-ўзига ишонч, кўтаринки кайфият, ўзини ўзи тута олиш, ўз-ўзини назорат ва таҳлил қилиш, ўзини ўзи бошқариш, рўй берадиган ҳар бир ҳолатни (ҳатто, бировнинг танқидини, кутилмаганда ким томондандир танқид эшитишни, фаолиятда муваффақиятсизликка дуч келишни, гоҳо омадга эришиш, гоҳо омадсизликнинг содир бўлиши, қувончу шодликлар ўрнини гам-алам, баъзан кулфат эгаллаши ва ҳоказоларнинг барчасини ҳаётнинг доимий қонуниятлари сифатида) табиий қабул қилиш, зиммадаги бурч ва мажбуриятларни адо этишга ижодий ёндашиш, ҳаётни севиш, атрофдагиларга меҳр қўйиш, инсон сифатида ўз-ўзини англаш, ким учундир керакли, азиз эканлигини ҳис этиб яшаш каби ҳолатлар намоян бўлади.

Руҳий барқарорлик шахсни инқирозга етақлайдиган узлуксиз равишда ёмон кайфиятга эга бўлиш, тушкунликка тушиш, ўз-ўзига ҳамда эртанги кунга ишончсизлик, ҳаётдан нолиш, атрофдагиларни ёқтирмаслик, уларга нафрат билан қараш, барча вазиятларда фақат ўзини, ўз манфаа-

¹ Сафаров О., Маҳмудов М. Оила маънавияти. Тошкент: Маънавият, 2009. 246 бет; Болаларни оилага қабул қилиш ва унинг ижтимоийлашувини амалга ошириш бўйича йул-йўриқлар. Услубий қўлланма. Тошкент: Республика Болалар ижтимоий мослашуви маркази, 2008. 113 бет.

тини уйлаш, бирор кимсага далда берадиган сўзларни айтмаслик, ёрдамга муҳтожларга кўмаклашмаслик, ўзини камситилган кимса сифатида кўриш, омадсиз, бахтсиз эканлигини тинмай такрорлайвериш, худбинлик, манманлик, ўта даражада бегамлик, ҳаракатсизлик, ялқовлик, сустанкашлик, майдакашлик ёки ҳар бир воқеа-ҳодиса ва нарсалардан ёмонлик ахтариш, гумонсираш, ваҳимага берилиш, доимий хавотирда яшаш каби ҳолатлардан халос бўлишни англади. Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларнинг ана шу каби салбий ҳолатлардан муҳофаза қила олиш уларни ижтимоий ҳаётга самарали тайёрлашга ёрдам беради.

VII. Тарбияланувчиларда соғлом турмуш тарзи кўникмаларини шакллантириш. Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ижтимоий ҳаётга самарали тайёрлашда улар томонидан соғлом турмуш тарзи кўникмаларининг эгалланишига эришиш муҳим аҳамиятга эга. Хўш, “соғлом турмуш тарзи” тушунчасининг ўзи қандай маънони англади?

Манбаларни ўрганиш натижасида гарчи, муаллифлар “соғлом турмуш тарзи” тушунчаси мазмунини шарҳлашга турлича ёндашган бўлсалар-да, бироқ ҳар бир индивидуал ёндашув умумий моҳиятни акс эттиришга хизмат қилганлиги маълум бўлди. Жумладан, соғлом турмуш тарзи Ф.Юлдашев¹ томонидан “жамиятдаги мавжуд ижтимоий-иқтисодий тузум учун хос бўлган, организмнинг мослашиш қобилиятини мустақкамловчи, шахс томонидан ижтимоий вазибаларнинг тўлиқ бажарилиши, шунингдек, унинг узоқ фаол умр кўришига ёрдам берувчи ҳаётий фаолият усули ва турлари” негизида қарор топиши айтилса, А.Исимованинг фикрича, соғлом турмуш тарзи – бу “инсоннинг ҳаёти ва саломатлиги хавфсизлигини таъминлашга хизмат қилувчи кўникмаларга эга бўлиш асосида ҳаёт тарзини йўлга қўйиш ҳамда саломатлигининг юқори даражада бўлишига эришишни таъминловчи турмуш тарзи шакли”² саналади. К.Алиқулов “соғлом турмуш тарзи” тушунчаси моҳиятини ёритишда жамият ёки шахсга нисбатан ёндашув инobatга олинishi лозимлиги қайд этади. Муаллиф соғлом турмуш тарзи жамиятга нисбатан: “муайян жамиятда устувор ўрин эгаллаган ҳамда илғор, тараққийпарвар ва бунёдкор ғояларга асосланувчи ижтимоий муносабатлар ва фаолият мазмуни”; шахсга нисбатан: “шахс томонидан ўз саломатлигини муҳофазалаш, шунингдек, ижтимоий, маънавий-

¹ Юлдашев Ф.К. Совершенствования теоретических знаний старшеклассников в процессе преподавания физического воспитания на основе использования наследия Ибн Сино: Автореф. дис. .. канд. пед. наук. Ташкент, 1995. 23 с.

² Исимова А.Е. Дарсдан ташқари таълим-тарбия жараёнида ўқувчиларда соғлом турмуш тарзини шакллантиришнинг педагогик асослари (V-IX синфлар мисолида): Пед. фанл. номз. дисс. Тошкент: 2005. 176 бет.

ахлоқий ва жисмоний жиҳатдан камолга етишиш йўлида амалга оширилётган фаолият мазмуни” эканлигига урғу беради¹.

Экологик хавф тобора глобал характер касб этаётган, аҳоли, хусусан, ёшлар ўртасида гиёҳвандлик моддаларини истеъмол қилиш, ОИТС касаллиги географик ҳудуд нуқтаи назаридан Ер шарининг тобора кўпроқ қисмига қўшилаётган мавжуд шароитда жамиятда соғлом турмуш тарзини қарор топтириш масаласи ҳар бир давлатнинг миллий сиёсати асосларидан бири бўлиши ижтимоий эҳтиёж ва заруриятга айланмоқда. Мазкур эҳтиёж Ўзбекистон Республикаси мустақиллигининг илк йилларидаёқ мустақил давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири қилиб белгиланди. Бу йўлда бир қатор ижобий ишлар амалга оширилди. Хусусан, 1993 йили “Соғлом авлод учун” ордени таъсис этилди, Ўзбекистон Республикасининг “Соғлиқни сақлаш тўғрисида”ги ҳамда “Жисмоний маданият ва спорт тўғрисида”ги Қонуни, Республика Вазирлар Маҳкамасининг “Ўсиб келаётган авлодни соғломлаштириш муаммоларини мажмуавий ҳал этиш тўғрисида”ги (1993 йил 3 декабр) Қарори, “Баркамол авлод йили” Давлат дастури қабул қилинди, “Соғлом авлод учун” халқаро нодавлат хайрия жамғармаси ташкил этилди, 2000 йил “Соғлом авлод йили”, 2001 йил “Оналар ва болалар йили”, 2004 йил “Меҳр-мурувват йили”, 2005 йил “Саломатлик йили”, 2007 йил “Ижтимоий ҳимоя йили”, 2008 йил “Ёшлар йили”, 2010 йил “Баркамол авлод йили” деб номланди.

Шунингдек, “1999 йилдан бошлаб ёшлар ўртасида жисмоний тарбия ва спортни кенг тарғиб қилиш, уларни оммавий равишда жисмоний тарбия ва спортга жалб этиш, уларда жисмоний маданият ва шахсий саломатликни муҳофаза қилиш кўникмаларини шакллантириш мақсадида уч босқичда “Умид ниҳоллари”, “Баркамол авлод” ва “Универсиада” мусобақалари узлуксиз равишда ўтказиб келинмоқда².

Соғлом турмуш тарзига эришиш шахс томонидан бу борада муайян кўникмалар ўзлаштирилишини тақозо этади. Соғлом турмуш тарзи кўникмалари “шахс томонидан ўзлаштирилган саломатликни сақлаш, шу-

¹ Адиқулов К. Бўлажак ўқитувчиларни ўқувчиларда соғлом турмуш тарзи кўникмаларини шакллантиришга тайёрлашнинг педагогик асослари (жисмоний маданият институтлари ва жисмоний тарбия факультетлари мисолида): Пед.фац.номз. ... дисс. Тошкент: 2007. 145 бет; Аксенова Л.И. Социальная педагогика в специальном образовании. М.: Академия, 2001. 191 с.; Ал-Бухорий, Имом Исмоил. Ал-адаб ал-муфрад (Адаб дурдоналари). Тошкент: Ўзбекистон, 1990. 47-бет.

² Ахматов М. Умумтаълим мактаблари ўқувчиларининг “Умид ниҳоллари” спорт мусобақаларининг янги ташкилий асослари // Халқ таълими. Тошкент: 2004. 1-сон. 4-11-бетлар; Исломо Каримов. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. Тошкент: Ўзбекистон, 2009. 56 бет; Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни (1997 йил 29 августда қабул қилинган / Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. Тошкент: Ўзбекистон, 1997. 214 бет.

нингдек, ижтимоий, маънавий-ахлоқан ва жисмонан камолга етишга оид назарий билимлар асосида амалга оширилувчи доимий, турғун ва муҳим хусусиятга эга бўлган онгли ҳаракатлар, одатлардир”¹.

VIII. Тарбияланувчиларни меҳнат ва касбий фаолиятни ташкил этишга тайёрлаш. Меҳрибонлик уйлари тарбиячиларини ижтимоийлаштиришда уларга меҳнат ва касбий фаолиятни самарали ташкил этишга оид маълумотларни ҳам бериб бориш педагогик жиҳатдан мақсадга мувофиқдир. Ана шу мақсадга йўналтирилган педагогик фаолиятни ташкил этишда тарбияланувчиларга ўзбекона миллий кадриятларга кўра меҳнат фаолиятини ташкил этишда асрлар давомида жамоавийлик тамойилига таяниб иш кўриб келинганлиги, мазкур тамойил асосида ташкил этилувчи меҳнат фаолиятининг асосий шакли ҳашар эканлигини англайтиш ҳамда унга нисбатан ижобий муносабатни қарор топтириш лозим. Тажириба-синов ишлари даврида тарбияланувчиларни бу борадаги назарий билимлар билангина қуроллантириб қолмай, уларда жамоа, яъни ҳашар асосида меҳнат фаолиятини ташкил этиш кўникмаларини ҳам шакллантириш диққат марказида бўлишига эътибор қаратилади. Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчилари қуйидаги жараёнларда бевосита ҳашарларга жалб этилдилар:

- 1) муассаса ҳудудида кўкаламзорлаштириш ишларини ташкил этишда;
- 2) Меҳрибонлик уйи биноларини жорий ва капитал таъмирлашда;
- 3) муассаса ҳудудида тозалаш ишларини олиб боришда;
- 4) Меҳрибонлик уйи ахборот-ресурс марказида яроқсиз ҳолга келган бадий ва ўқув адабиётларини таъмирлашда;
- 5) умумхалқ ҳашари доирасида муассасада ободонлаштириш ишларини олиб боришда;
- 6) Меҳрибонлик уйи жойлашган маҳалла ҳудудларида оммавий меҳнат фаолиятини уюштиришда;
- 7) муассаса тарбияланувчилари томонидан экологик ҳаракатни олиб боришда.

IX. Тарбияланувчиларни оилавий ҳаётга тайёрлаш. Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ижтимоийлаштиришда уларнинг оилавий ҳаётга тайёрлаш муҳим аҳамиятга эга. Ота-онасиз, уларнинг меҳриси, шунингдек, оила муҳитдан четда вояга етган тарбияланувчиларининг аксарияти оилавий ҳаёт тўғрисидаги нотўғри тасаввурларнинг шаклланиш

¹ Алиқулов К. Булажак ўқитувчиларни ўқувчиларда соғлом турмуш тарзи кўникмаларини шакллантиришга тайёрлашнинг педагогик асослари (жисмоний маданият институтлари ва жисмоний тарбия факультетлари мисолида): Пед.фан.номз. ... дисс. Тошкент: 2007. 145 бет; Аксенова А.И. Социальная педагогика в специальном образовании. М.: Академия, 2001. 191 с.; Ал-Бухорий, Имом Исмоил. Ал-адаб ал-муфрад (Адаб дураоналари). Тошкент: Ўзбекистон, 1990. 47-бет.

эҳтимоли юқори. Бу, ниҳоятда салбий ҳолат бўлиб, уни бартараф этиш, тарбияланувчиларда оила ва оилавий муҳит ҳақидаги ижобий тушунчалар, тасаввурларни ҳосил қилишга йўналтирилган педагогик фаолиятни ташкил этиш мақсадга мувофиқ саналади. Педагогик фаолият тизими, изчил, узлуксиз ва аниқ мақсадга йўналтирилган ҳолда ташкил этилсагина кутилган натижани бериши мумкин. Шу боис, тадқиқотни олиб бориш жараёнида Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини оилавий ҳаётга тайёрлаш масаласига алоҳида эътибор қаратилди. Куйида тадқиқот жараёнида Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини оилавий ҳаётга тайёрлаш йўлида амалга оширилган амалий-педагогик фаолият тўғрисида батафсил сўз юритилади.

Амалий-педагогик фаолиятнинг муайян дастур асосида тизими, изчил ташкил этилиши Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини оилавий ҳаётга тайёрлашда юқори самарадорликка эришишни кафолатлаши назарда тутилди. Шу сабабли дастлаб дастур ишлаб чиқилди. Дастурда Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини оилавий ҳаётга тайёрлашга қаратилган педагогик фаолиятнинг куйидаги йўналишлар асосида ташкил этилиши мақсадга мувофиқ деб топилди:

1. Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчилари онгида оила ва оилавий ҳаёт тўғрисидаги тушунча ҳамда тасаввурларни ҳосил қилиш.

2. Тарбияланувчиларда муҳаббатга нисбатан масъулиятли ёндашувни қарор топтириш.

3. Тарбияланувчиларнинг никоҳ ва никоҳга кириш шартлари билан таништириш.

4. Тарбияланувчиларда оила хўжалигини юритиш ва оилавий бюджетни шакллантира олиш кўникмаларини ҳосил қилиш.

5. Тарбияланувчиларда оилада шахслараро муносабатларни тўғри ташкил этиш кўникмаларини шакллантириш.

6. Тарбияланувчиларни оилавий низоларнинг олдини олишга тайёрлаш.

7. Тарбияланувчи қизларда репродуктив саломатликни сақлаш кўникмаларини шакллантириш.

Шундай қилиб, Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ижтимоий ҳаётга тайёрлашга қаратилган педагогик фаолият йўналишларини аниқ белгилаб олиш амалиёт учун тавсия этилаётган методика ғояларининг аҳамиятли эканлигининг тажриба орқали асослаш имконини беради. Шакллантирувчи тажриба босқичида кўрсатилган йўналишлар бўйича амалий ишлар ташкил этилди.

МЕҲРИБОНЛИК УЙЛАРИ ТАРБИЯЛАНУВЧИЛАРИНИ ИЖТИМОЙ ҲАЁТГА ТАЙЁРЛАШНИНГ ТЕХНОЛОГИК АСОСЛАРИ

Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ижтимоий ҳаётга тайёрлашга тизимли-технологик ёндашув

Тадқиқотнинг муҳим босқичи – тажриба-синов ишларини ташкил этишда ишнинг аввалги бўлимларида қайд этиб ўтилган муайян йўналишлар бўйича Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларининг назарий ва амалий билимларга эга бўлишлари таъминланди.

Тажриба-синов ишлари даврида тарбияланувчиларга миллий маънавий-ахлоқий қадриятлар туғрисидаги назарий маълумотлар берилиб, улар асосида амалий кўникма ва малакаларнинг шаклланиши муҳим вазифалардан бири сифатида белгиланди.

Меҳрибонлик уйларида ижтимоий тарбиянинг ташкил этишда юзага келадиган асосий муаммолардан бири – бу тарбияланувчиларнинг этник-миллий келиб чиқиши нуқтаи назаридан уларни миллий қадриятлар руҳида тарбиялаш саналади. Республикада фаолият юритаётган деярли барча Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчилари турли миллат ва элатларга мансубдирлар. Тарбияланувчиларнинг байнасмилаллик руҳида тарбияланишлари, уларда толерантлик ҳиссининг шаклланиши ижобий ҳолат, албатта. Бироқ, психологик нуқтаи назаридан шахс ўзида миллий руҳият, миллий менталитет хусусиятларини ифодалай олиши ҳам зарур. Шу сабабли мазкур таълим муассасаларида таълим ва маънавий-маърифий ишлар жараёнида мазкур масаланинг ижобий ечимини топиш чора-тадбирларини белгилаш мақсадга мувофиқдир.

Тажриба-синов ишлари олиб борилган Меҳрибонлик уйларида маънавий-маърифий ишлар режасидан тарбияланувчилар ўртасида миллий қадриятлар ва улар моҳиятини тарғиб қилишга қаратилган тадбирларнинг ўрин олишига алоҳида эътибор қаратилди.

Тадқиқот жараёнида тарбияланувчиларга шахслараро муносабат ва мулоқотни туғри ташкил этишда саломлашиш қоидаларидан хабардор

бўлиш ва уларга қатъий амал қилиш мақсадга мувофиқлиги тушунтириб борилди. Тушунтиришлар орқали тарбияланувчиларнинг саломлашишга оид қоидалардан хабар бўлишларига эришилди:

1. Исломи дини ғояларига кўра салом бериш суннат (қарз), унга жавоб қайтариш (алиқ олиш) фарз саналади.

2. Ҳадисларда таниш-нотаниш мусулмонларнинг бир-бирларига тез-тез салом бериб туришлари улар ўртасида оқибатни юзага келтирувчи, уни мустақкамловчи восита эканлиги айтилади.

3. Миллий тарбия хусусиятларига кўра салом беришда чеҳранинг очиқ бўлиши, саломнинг самимийлиги муҳим аҳамиятга эга.

4. Саломлашишда ўнг қўлни чап кўкракка қўйган ҳолда “Ассалому алайкум” дейиш энг гўзал дея баҳоланади.

5. Алиқ олганда ҳам жавобни тўла айтиш, яъни “Валайкум ассалом” дейиш мақсадга мувофиқдир.

Сўхбатлар жараёнида Меҳрибонлик уйларининг тарбияланувчилари қандай вазиятларда саломлашмаслик кераклигидан ҳам хабардор қилиб борилдилар. Булар қуйидаги вазиятлардир: ҳаммомда, ҳожатхонада ва қабристонда кишиларнинг бир-бирлари билан саломлашишлари ножоиздир. Шу ўринда ҳадислар, Шарқ мутафаккирларининг қарашлари ҳамда замонавий ёндашувларга таянган ҳолда бугунги кунда ёшлар ўртасида кенг урфга кирган ўпиб саломлашиш хусусида ҳам тўхталиб ўтилди.

Маълумки, гигиеник нуқтаи назардан ўпиб кўришиш асло мумкин эмас. Ўпиб кўришиш истисно тарзида қуйидаги ҳолатлардагина мумкинлиги тарбияланувчиларга тушунтирилди.:

1) яқин кишиларнинг узоқ сафардан қайтган қариндоши ёки биродари билан;

2) онанинг ўз фарзандлари билан.

Ушбу ҳолатларда ҳам яқин кишиларнинг ўз биродарларини қучоқлашиб кўришишлари гигиеник жиҳадан хавфсиз саналади.

Эркак ва аёлларнинг ўзаро саломлашишлари чоғида ҳам муайян қоидаларга риоя қилиш яхши хулққа эгалликни ифодалайди. Жумладан, саломлашиш чоғида аёл киши қўл узатсагина қўл бериб саломлашиш мумкин. Агарда бу жинс вакиллари буни хоҳлашмаса, шунчаки самимийлик (имкон қадар табассум) билан оғзаки салом беришнинг ўзи kifoya. Қўл бериб саломлашишда ҳам: қўлни сиқмаслик, силтамасликка, аксинча, самимий, илиқ саломлашишга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ саналади.

Шахслараро муносабат ва мулоқотни тўғри ташкил этишда шахснинг ўзини тута олиши ҳам муҳимдир. Бунда қуйидаги қоидаларга риоя қилиш сўхбат ёки мулоқот жараёнининг самарали бўлишини таъминлайди:

- кийимини, ўзини тартибга келтириш, галстуги ёки соч турмагини тўғрилаш (бундай хатти-ҳаракатларни уйда, меҳмонхонада ва махсус жойларда содир этиш мумкин);
- соч тараш ва ҳурпайтириш;
- жимжилоқда тиш тозалаш;
- бармоқ қирсиллатиш;
- кафтни бир-бирига ишқаш;
- кийимни тортқилаш;
- хиргойи қилиш;
- норозилигини қўпол, таҳқиромуз сўзлар билан билдириш;
- қўлни чўнтакка солиб, орқага қилиб ёки кўкракда наполеончасига ча-лиштириб туриш; ўтириш;
- қўл силтаб гапириш;
- елка қисиш;
- инкор маъносида бош чайқаш;
- нутқни турли имо-ишоралар билан бойитиш;
- бармоқ билан бирор нарсани чертиш, узук, маржон ёки сумка боғичини ўйнаш, бармоққа соч толасини ўраш;
- суҳбатдошини туртиш, елка ё тиззасига қўл қўйиш, елкасига қоқиш, енги ёки пиджагининг тутмасини ушлаш;
- суҳбатдошга орқа ўгириш;
- эснаш, тез-тез соатга қараш (бу суҳбатдош жонингизга текканини ва суҳбатни тезроқ тугатмоқчи эканлигининг билдиради);
- гапни баланд қаҳқаҳа билан тугатиш¹;
- суҳбатлашганда (айниқса жамоат жойларида) баланд овозда гапи-риш;
- ҳуда-беҳудага кулиш, оғизни очиб эснаш;
- йўталганда бошни бир оз четга буриш, оғизни қўл билан беркитиш, қаттиқ йўталганда ёки аксирганда имкон бўлса оғиз-бурунни дастрўмол билан ёпиш;
- ҳадеб бурун тортавериш ёки бурунни қаттиқ қоқиш мумкин эмас;
- агарда ҳиқичоқ тутса, ошхона ёки ҳаммом (ванна)га бориб, уни тўхтатишга уриниш лозим (бунда қўл билан бурунни беркитиб, нафас ол-май сув ҳўплаш самарали саналади);
- суҳбатлашиш чоғида қўлни пиджак, пальто ёки шимнинг чўнтагига солиш ман этилади, фақат зарурият туғилсагина бирор нарсани чўнтакдан олиш мумкин).

¹ Этикет. Расмий муомала маданияти. Яхши таассурот уйғотиш усуллари. Раҳбарлик санъати. Тошкент: Yangi asr avlodi, 2004. 63 бет; Абдураимов П. Миллий тарбия тамойиллари // Касб-ҳунар таълими. Тошкент, 2002. 4-сон. 16 бет.

Ички тартиб-қоидалар муассаса, ташкилот ёки уюшмалар фаолиятини ташкилий жиҳатдан тўғри, самарали ташкил этиш имконини беради. Шу сабабли ҳар бир муассаса, ташкилот ёки уюшмалар ўзларининг фаолият йўналишлари асосида ички тартиб-қоидаларни ишлаб чиқадилар. Муассаса фаолияти йўналтирувчи асос бўлгани ҳолда ички тартиб қоидаларини ишлаб чиқишда асосий субъектлар, уларнинг ёш, психологик ва физиологик хусусиятлари, асосий ва хусусий мақсадлар, уларни амалга ошириш борасидаги жамоа имконияти, барча учун бирдек аҳамиятга эга бўла оладиган талаблар инobatга олинади.

Меҳрибонлик уйлариининг ички тартиб-қоидалари бевосита тарбияланувчилар учун ишлаб чиқилади ва уларни ижтимоий ҳаётга самарали тайёрлашга хизмат қилади. Муассаса ички тартиб қоидаларини ишлаб чиқишда қуйидагилар инobatга олинади:

1) тарбияланувчиларнинг муассаса ҳаётида фаол иштирок этишларини таъминлаш;

2) уларнинг кундалик режимга эга бўлишлари учун шароит яратиш;

3) тарбияланувчиларнинг кундалик режимга қатъий, оғишмай рию этишга нисбатан масъулиятли ёндаша олишларини инobatга олиш;

4) ҳар бир тарбияланувчи томонидан муассаса жамоаси ва унинг аъзолари билан самимий, очиққўнгилик билан муносабатда бўлишини назорат қилиш.

Мавжуд манбалар билан танишиш, Меҳрибонлик уйлари фаолиятини ўрганиш, тарбияланувчиларга хос бўлган умумий сифатларни таҳлил қилиш асосида муассаса ички тартиб-қоидалари сирасида қуйидагиларнинг ўрин олиши мақсадга мувофиқ деб топилди:

- муассасада ўрнатилган кун тартиби;

- ётоқхонада ўрнатилган тартиб-қоидалар;

- таълим олиш жараёнининг муътадил кечишини таъминловчи тартиб-қоидалар;

- тарбияланувчиларнинг юриш-туришлари, атрофдагилар билан мулоқотда бўлишларига қўйиладиган талаблар.

“Меҳрибон уйлари”да тарбияланувчиларни ижтимоий-ахлоқий қоидалар билан таништириб бориш уларнинг ахлоқий жиҳатдан тўғри тарбияланишларига замин яратади. Зеро, тарбияланувчилар томонидан ижтимоий-ахлоқий қоидаларнинг етарли даражада англаниши уларга зид хатти-ҳаракатлар содир этилишининг олдини олади. Шу сабабли муассасада ташкил этиладиган таълим-тарбия жараёнида масаланинг мазкур жиҳатига жиддий эътибор қаратилиши лозим. Тадқиқотни олиб бориш

чогида ана шу мақсадга йўналтирилган педагогик фаолиятда нималарни инobatта олиш зарурлиги ўрганилди. Манбалар билан танишиш, шунингдек, жамиятда қарор топган шахслараро ижтимоий муносабатлар мазмунини таҳлил қилиш асосида тарбияланувчиларнинг қуйидаги йўналишлардаги ижтимоий-ахлоқий қоидалардан хабардор бўлишлари келгусида уларнинг ҳар томонлама етук шахс бўлиб вояга етишларида муҳим эканлиги аниқланди:

1. Шахслараро муносабат ва мулоқотни тўғри ташкил этиш.
2. Меҳнат ва касбий фаолиятни самарали ташкил этиш.
3. Таълим муассасаси ҳаёти (фаолияти) ни йўлга қўйишда иштирок этиш.
4. Маиший турмушни йўлга қўйиш.
5. Жамият ижтимоий ҳаётида фаол иштирок этиш.

Тажириба-синов ишлари даврида тарбияланувчилар учун кун тартибини тузишда турли ёшдаги тарбияланувчиларнинг кундалик фаолиятлари, уларнинг қизиқиш, хоҳиш-истаклари ҳам инobatта олинди. Шу билан бирга турли ёш даври ўқувчилари учун ишлаб чиқилган кун тартибида айрим талабларнинг бир хил бўлишига эътибор қаратилди. Жумладан:

- доимо бир вақтда уйқудан туриш;
- эрталабки чиниқиш ва сув муолажасини ўтказиш;
- кунига уч-тўрт (етти) маҳал белгиланган вақтда овқатланиш;
- бир кунда камида икки соат тоза ҳавода бўлиш;
- доимо бир вақтда дарс тайёрлаш;
- ҳар ҳафтада (камида икки марта) икки соатдан жисмоний машқлар ёки (қулай жисмоний юкланма) спорт билан шуғулланиш;
- бир кунда камида саккиз соат ухлаш;
- ҳар куни бир вақтда уйқуга ётиш.

Меҳрибонлик уйлариининг ҳар бирида уларнинг бутун фаолияти давомида амалда бўлиб келаётган кун тартиблари мавжуд. Бироқ, тадқиқотни олиб бориш жараёнида Меҳрибонлик уйлари учун қуйидаги кун тартиби тавсия қилинди (3-жадвал):

3-жадвал

Меҳрибонлик уйлариининг тарбияланувчилари учун тавсия қилинган кун тартиби

№	Бажариладиган ишлар	Вақти
1.	Уйқудан уйғониш, эрталабки бадантарбия	7.00-7.30
2.	Нонушта	7.30-8.00
3.	Таълим олиш	8.00-14.00
4.	Тушлик	13.00-13.30

№	Бажариладиган ишлар	Вақти
5.	Дам олиш	14.00-16.00
6.	Қўшимча машғулотлар	16.00-18.00
7.	Тўғарак машғулотлари	18.00-19.00
8.	Кечки овқатланиш	19.00-19.30
9.	Дам олиш	19.30-20.30
10.	Дарс тайёрлаш	20.30-21.30
11.	Кечки сайр	21.30-22.00
12.	Уйкуга ётиш	22.00

Мазкур кун тартибига риоя қилиш Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларнинг интеллектуал, жисмоний ва руҳий жиҳатдан баркамол бўлиб вояга етишларини таъминлай олди.

Тадқиқот даврида тарбияланувчиларни ижтимоийлаштиришда уларнинг келгуси ҳаётлари учун алоҳида аҳамиятли бўлган уй-жой, уни яхши ҳолатда сақлашга оид билим, кўникма ва малакалар билан қуроолантириш зарур деб топилди. Бу борада улар қуйидаги маълумотлардан хабардор қилиндилар: уй-жой ёки уни қуриш учун ер сотиб олишда, энг аввало, қўшнилар кимлар эканлиги билан қизиқиш лозим. Зеро, бўлажак қўшнилар яхши, эзгу ниятли кишилар бўлсагина, тинч яшаш мумкин. Бу ўринда Унсурул Маолий Кайковус шунауй дейди: “Агар уй сотиб олмоқчи бўлсанг, тўғри одамлар яшайдиргон кўчадин сотиб олғил, шаҳар атрофиндин, девор тагидаги уйлардин сотиб олмағил. Арзон бўлур деб бузуқ уй сотиб олмағил. Уй олмоқчи бўлсанг, аввал қўшнини кўр, араблар “Аввал қўшни, кейин уй” деганлар.

Донишманд Абузуржмеҳр дейди: “Тўрт нарса оғир фалокатдир: биринчиси – ёмон қўшни; иккинчиси – катта оила, учинчиси – жиззаки хотин, тўртинчиси – муҳтожлик”.

Шундай бир кўчадан уй сотиб олгинки, қўшнинг инсофли одам бўлсин”¹.

Амалий ҳаракатни олиб боришда тарбияланувчиларга ижтимоий муносабатни самарали ташкил этишга оид Муҳаммад Содиқ Қошғарийнинг “Одоб ас-солиҳин”² асаида келтирилган қуйидаги маълумотлар тақдим этилди:

¹ Кайковус. Қобуснома / Форсчадан Муҳаммад Ризо Огагий таржимаси. Тошкент: “O'qituvchi” нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2006. 205 бет; Куронбаев К.К. Педагогические основы развития духовной и социальной активности студентов (на примере молодёжных организаций): Автореф.дисс. ... канд.пед.наук. Ташкент, 2000. 23 с.; Мавлонова Р., Тўраева О., Ҳолиқбердиев К. Педагогика. Тошкент: Ўқитувчи, 2001. 510 бет.

² Педагогика тарихи // Ўқув қўлланма. К.Ҳошимов, М.Иномова, С.Нишонава, Р.Ҳасанов. Тошкент: Ўқитувчи, 1996. 447 бет.

1. Кийиниш хусусида: киши имкон даражасида кийиниши лозим; либос кишининг ёшига, жинсига, фаслга мос бўлиши керак, шунингдек, кийим кишининг қаерга, қандай даврага бораётганлигига қараб танланади; либосларни тоза сақлаш талаб этилади; яхши либосни кийганда манманлик қилиш одобдан саналмайди; ортиқча либосларни муҳтожларга инъом қилиш савоб саналади, шу билан бирга уларнинг исроф бўлмаслигини таъминлайди.

2. Йўл юриш тўғрисида: йўл юрганда меъёрида қадам ташланади; атрофга алангланмайди; жамоат жойларида бошқаларга озор берилмайди; кексалардан кейин юриш, устозлар билан бирга кетаётганда уларнинг ҳурматларини сақлаш, ҳамроҳлар бўлса улар билан бирга кетиш, бирор киши учраб қолса саломлашиб, тез ўтиб кетиш, агар зарур бўлса четга чиқиб суҳбатлашиш талаб қилинади; оғиз суви ёки балғам ўнг томонга ёки олдинга эмас, чап томонга ёки орқага ташланади; йўлда учраган ёрдамга муҳтож кишиларга қўмаклашилади; йўловчиларга азият етказадиган нарсалар четга олиб ташланади.

3. Меҳмонга бориш ва меҳмон кутиш хусусида, меҳмондорчиликдаги мулоқот ҳақида: кишининг бойлиги, мавқеига қараб меҳмон чақирилмайди; оила аъзоларини ҳам ажратмаслик лозим; меҳмоннинг иззат-ҳурмати жойига қўйилади; лекин уч кундан сўнг ортиқча такаллуфлар, дабадаба қилинмайди; меҳмон учун уй ортиқча безатиламайди, бироқ, озода, тоза дастурхон, сочиқ, кўрпа-тўшаклардан фойдаланилади; дастурхон тузашда исрофгарчиликка йўл қўйилмайди; таом қўйилганда меҳмон бошлаб, охирида таомдан қўл тортади; мезбон меҳмондан олдин қўл узатмаслиги керак; ортиқча такаллуф ҳам қилинмайди; меҳмон имкони бўлса, лаззатли таомлар билан сийланади, кетишга рухсат сўралганда ҳурмат билан кузатиб қўйилади.

4. Меҳмондорчилик (зиёфат) даги мулоқот (муаллиф эса буни “суҳбат” деб юритган) тўғрисида: меҳмондорчилик мулоқотини яхши ниятда олиб борилиши, беғараз бўлиши лозим; мулоқотдошлар бир-бирларига ҳурмат ва илтифот кўрсатишлари мақсадга мувофиқ; мулоқот жараёнида хонага бирор киши кирганда ёки чиққанда ўриндан турилади; ёши катталар юқорига ўтказилади; беадаб сўзлар, ёмон хатти-ҳаракатлар ҳамда ноўрин жимликдан сақланади; барчага яхши муомалада бўлиниб, улар иззат қилинади; акса келса оғизни тўсиб, паст овозда акса урилади; меҳмонлардан бирига иш буюрилмайди; аксинча, имкон бўлса уларга беминнат хизмат кўрсатиш лозим; дўст ва нотанишлар билан бир хил очик чеҳра билан муомалада ва ширинсўз бўлинади; меҳмонлардан бирининг ёмон қилиги, қабиҳ феъли ҳақида гапирилмайди, имкони борича уни суҳбатдан четлатиш мақсадга мувофиқдир; аҳли жамоанинг хотиржамли-

гини бузганларга уларнинг ҳаракатлари ножоизлигини имо-ишора билан тушунтириш керак; меҳмондорчиликда ухланмайди; ўзгалардан ўзни юқори тутилмайди; суҳбатдошнинг сўзи бўлинмайди; ҳамсуҳбат билан баҳслашилмайди; газаб келганда ўзни босиш ахлоқлиликнинг юксак намунаси саналади; ортиқча қизиқчилик, ҳазил-мутойиба, хушомадгўйлик қилинмайди, бунда меъёрга риоя қилинади, кишиларга лақаб қўйилмайди; суҳбатдошлар ўзаро бир-бирлари билан пинҳона, бошқалар тушунмайдиган тилда гаплашилмайди; агарда кимлардир пинҳона гаплашишаётган бўлишса, уларнинг гапларига қулоқ солинмайди.

Ўз навбатида, меҳмон ҳам айрим қоидалардан хабардор бўлиши мақсадга мувофиқдир. Улар куйидагилардир: меҳмонга чақирилганда, у фақирми, улуғ мартабалими, албатта, бориш лозим; зolim, ахлоқсиз, иккиюзламачи ва хурофотга берилган кимсаларникига бормаслик айб саналмайди. Замо-навий шароитда меҳмонга айтилган вақтда бориш, узоқ ўтириб, мезбонларнинг вақтини олмаслик одобнинг юксак намунаси саналади.

5. Беморнинг ҳолидан хабар олиш хусусида: дўстлар учун бемор ҳолини сўраш зарурдир; беморнинг миллати, динидан қатъи назар унинг ёнига очик юз билан кирилади; кўнглини кўтарадиган сўзлар билан мурожаат қилинади; беморнинг олдига башанг кийинган ёки кир либосда бориб бўлмайди; эшиқдан кулиб кириш, беморнинг бош томониغا ўтириш лозим; кўп сўзлашиб беморни толиқтириб қўймасликка эътибор бериш керак; шунингдек, кунда келиб беморни толиқтириб қўймаслик лозим; беморнинг кўнгли тусаётган нарсаларни сўраб-суриштириши ва топиб келиши савоб саналади; шу билан бирга беморнинг парваришида ҳаром нарсалардан сақланиш зарур; бемор олдида кўп ўтирилмайди; агар унинг ёнида бўлишни зарурият талаб қилса, унга хуш келадиган сўзлардан, ҳикоятлардан сўзлаб ўтириш жоиз.

Бемор ҳам маълум қоидаларга риоя қилиши лозим. Жумладан, касалидан ҳадеб нолимаслиги, аксинча, оғир дардга чалинганда ҳам ўзига ўлим тиламасдан умр тилаши, оғирлашгани сезила бошлаганда гуноҳларидан тавба қилиши; қарзларини адо этиб, фарзандлари, қариндош ва дўстларидан розилик сўраши ва васият қилиши, уларга сабр-қаноат тилаши энг муҳим қоидалар саналади.

6. Овқатланиш тўғрисида: таомни оз ейиш, шубҳали таомни емаслик, камтарин дастурхонга ҳам қаноат қилиш, гўштли таомларни кам танаввул қилиш лозим; танаввул қилишда айрим таомларни бир-бири билан аралаштириб юбориб бўлмайди, яъни:

- балиқ билан сутни;
- сут билан нордон нарсани;
- сут билан тухумни;

- қовурилган гўшт билан қайнатилган гўштни;
- қотган (эски) гўшт билан янги гўштни;
- иссиқ таом (ичимлик) билан совуқ таом (ичимлик) ни;
- ични қотирувчи таом билан ични сурувчи, ҳидли таомни.

Таомни ўтириб истеъмол қилинади; катталар таомга қўл урмагуналарига қадар, қўл чўзилмайди; таом ейишда озодалик (санитария) қоидаларига риоя қилинади; овқатланишдан аввал ва кейин қўл ювилади; қўл тоза сочиққа артилади; овқатланиб бўлингач, уй соҳиблари ҳақларига дуо қилинади; дуо доимо ёши катталар томонидан қилинади.

7. Сув ичиш одоби ҳақида: сувни бирдан симирмай, балки бўлиб-бўлиб ичилади ва унга нафас уримайди; сувни ўта эҳтиёткорлик билан, бирор нарса тушмаганига ишонч ҳосил қилгач, ичилади; Агар оғиз ёки қўл ёғли бўлса, сувли идишнинг дастасини ушламаслик, жимжилок ва бармоқлар ёрдамида ушлаш ёки қўлни ювиб, кейин ушлаш лозим; чети учган идиш ёки пиёлада сув ичмаслик мақсадга мувофиқдир, чунки у ерда микроблар тўпланиб қолади; ариқ ёки ҳовуздан бошни эккан ҳолда сув ичилмайди, чунки бу ҳолда зарарли ҳашарот ичга тушиши мумкин; ҳамроҳлар билан бирга бўлганда сувли идишни аввал ўзи эмас, балки уларга узатиш лозим; кўпчилик билан бўлганда сувли идиш аввал ўнг томонга узатилади, сув узатган кишини дуо қилиш одоблиликнинг кўринишидир; таом истеъмол қилишдан ёши катталар бошлаб берса, сувни ичиш ёши кичиклардан бошланади.

8. Сафарга чиқиш ҳақида: сафар бирор бир мақсад (ҳаж, тижорат, жиҳод, илм олиш, муборак жойларни зиёрат қилиш мақсади) асосида уюштирилади; сафар олдидан бирор-бир доно киши билан маслаҳатлашилади, ота-она ёки бошқа ҳақли кимсалардан рухсат сўралади, ёр-биродарлар билан видолашиб, уларнинг дуолари олинади; сафарга имкон борича ҳамроҳ (камида уч киши) билан чиқиш лозим; кўпчилик билан сафарга чиқилганда бир-бирларига яқин манзилга тушиш мақсадга мувофиқдир; гуруҳ билан сафарга чиқилганда бир киши сардор этиб тайинланиши, унинг маслаҳати билан иш тутиш, заиф ҳамроҳлар бўлса, улардан ёрдамни аямаслик энг муҳим шартлардир; сафарга чиқишда энг зарур ашёлар, яъни либос, оёқ кийим, соқолтарош, мисвок (тиш тозалагич), қайчи, игна-ип олишни ёдда тутиш лозим; сафардан қайтганда тўсатдан уйга кириб бормай, аввал уйдагиларни хабардор қилиш мақсадга мувофиқдир, шунингдек, кечаси кириб бориш нолайик саналади; сафардан қайтганда оила аъзоларига, қариндошларга, ёр-дўстларга совғалар улашиш, уни кўргани келганларни таом билан сийлаш одоблиликнинг кўринишидир; агар хабар келса, мусофирни кутиб олиш учун пешвоз чиқиш, уни ҳурмат билан кутиб олиш; дарровда саволга тутмаслик, унинг хоҳиш-истакларини имкон қадар бажариш, манзили, турар-жойи, ейиш-ичишидан хабардор бўлиб туриш, агар саёҳат қилишни хоҳласа,

диққатга сазовор жойларни кўрсатиш, унинг нима мақсадда келганидан хабардор бўлиб, ёрдам кўрсатиш зарур.

9. Таъзия хусусида: дафн маросимидан олдин ёки кейин бошларига мусибат тушган хонадон эгаларига таъзия билдириш; исломий ғояларга кўра вафот этганлар учун аза тутиш уч кунгача жоиз, кейин эса макруҳ саналади; тобутни олиб чиқаётганлар сукут сақлашлари даркор; аёллар тобутга ҳамроҳ бўлиб, эшикка чиқмайдилар; аҳли мусибат йиғилганда овоз кўтарилмаслиги, майитни кўмгандан сўнг ҳар ким ўз ишига кетиши, бир ерда йиғилиб, ўтирмаслиги керак; йиғилиш учун турли тадбирларни излаб топиш ва ўтказиш бидъат ҳисобланади; таом тайёрлаб аҳли мусибат уйига юбориш жоиз; ислом дини талабларига кўра қабр устига пишиқ гишт, тош ва мрамрлардан ёдгорликлар ўрнатиш, қубба ва иморатлар тиклаш бидъат саналади; қабристонни зиёрат қилиш эрта тонгда амалга оширилади; қабрларни босмаслик, қабрлар ўртасидан юрмаслик, қабр устига ўтирмаслик лозим.

Тажриба-синов ишлари жараёнида Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларида уларнинг ёш хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда куйидаги маънавий-ахлоқий сифатлар шакллантириб борилди (4-жадвал).

4-жадвал

Турли ёшдаги Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларида шакллантириладиган маънавий-ахлоқий сифатлар

Ёш давлари	Тарбияланувчиларда шакллантирилган маънавий-ахлоқий сифатлар
Мактабгача таълим ёши	Одоблилик, ростгўйлик, билимдонлик, меҳнатсеварлик, ширинсўзлик, сабрлилик, содиқлик, меҳрибонлик, раҳмдиллик, жамоавийлик, катталарни ҳурмат ва кичикларни иззат қилиш, тартиблилик, тиришқоқ бўлиш, қўрқмаслик, ўзини тутиш.
Бошлангич таълим ёши	Одоблилик, ростгўйлик, билимдонлик, меҳнатсеварлик, ширинсўзлик, сабрлилик, содиқлик, камтарлик, меҳрибонлик, бурчга содиқлик, ватанпарварлик, раҳмдиллик, жамоавийлик, катталарни ҳурмат ва кичикларни иззат қилиш, тартиблилик, интизомлилик, тиришқоқ бўлиш, қўрқмаслик, ўзини тутиш.
Ўсмир (ўспирин) лар	Ахлоқлилик, ҳалоллик, эътиқодлилик, ростгўйлик, билимлилик, меҳнатсеварлик, хушмуомалалилик, сабр-қаноатлилик, садоқатлилик, камтарлик, адолатпарварлик, меҳрибонлик, бурчга содиқлик, ватанпарварлик, ваъдага вафо қилиш, бағрикенглик, раҳм-шафқатлилик, меҳмондўстлик, оилапарварлик, жамоавийлик, катталарни ҳурмат ва кичикларни иззат қилиш, ҳаё, андиша, гурур, интизомлилик, тартиблилик, масъулиятлилик, интилувчанлик, қатъиятлилик, иродали бўлиш, кўнгилчанлик, журъатлилик, ботирлик, босиқлик, ҳиссиётга берилмаслик, ўзини тутиш, ўзини баҳолаш, ўзини бошқариш, ўзини тарбиялаш.

Тажриба-синов ишлари даврида, яна шунингдек, тарбияланувчиларнинг салбий маънавий-ахлоқий иллатларга эга бўлмасликларига эътибор қаратилди. Тарбияланувчиларнинг ёш хусусиятлари инobatта олинган ҳолда улар шахсида намоён бўладиган салбий хислатларни бартараф этиш алоҳида эътиборда тутилди (5-жадвал).

5-жадвал

Турли ёшдаги Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчилари шахсида намоён бўладиган салбий хислатлар

Ёш давлари	Тарбияланувчиларда шакллантирилган маънавий-ахлоқий сифатлар
Мактабгача таълим ёши	Одобсизлик, ёлгончилик, сабрсизлик, манманлик, атрофдагиларни ёқтирмаслик, шафқатсизлик, нодонлик, ҳаёсизлик, катталарга хурматсизлик, кичикларни иззат қилмаслик, тартибсизлик, дангасалик, ялқовлик, қўрқоқлик, қайсарлик, ўзини тута олмаслик.
Бошланғич таълим ёши	Одобсизлик, ёлгончилик, билимсизлик, сабрсизлик, манманлик, ҳақсизлик, қаҳри қаттиқлик, атрофдагиларни ёқтирмаслик, шафқатсизлик, нодонлик, ҳаёсизлик, катталарга хурматсизлик, кичикларни иззат қилмаслик, интизомсизлик, тартибсизлик, дангасалик, ялқовлик, иродасизлик, қўрқоқлик, қайсарлик, ўзини тута олмаслик.
Ўсмир (ўспирин) лар	Ахлоқсизлик, ҳаром луқма ейиш, эътиқодсизлик, баднафслик, ёлгончилик, билимсизлик, қўрслик, сабрсизлик, вафосизлик, ҳиёнат, манманлик, такаббурилик, ҳасадгўйлик, худбинлик, ғийбатчилик, очкўзлик, хасислик, нафсга берилиш, ҳақсизлик, қаҳри қаттиқлик, ваъдага вафосизлик, атрофдагиларни ёқтирмаслик, шафқатсизлик, нодонлик, ҳаёсизлик, катталарга хурматсизлик, кичикларни иззат қилмаслик, бахиллик, жоҳиллик, зинокорлик, таъмагирлик, андишасизлик, интизомсизлик, тартибсизлик, масъулиятсизлик, дангасалик, ялқовлик, қатъиятсизлик, иродасизлик, журъатсизлик, қўрқоқлик, енгилтаклик, жиззакилик, қайсарлик, ўзини тута олмаслик, ўзини баҳололай олмаслик, ўзини назорат қила олмаслик, ўзини бошқара билмаслик, ўзини тарбиялай олмаслик.

Тажриба-синов ишларини олиб бориш даврида тарбияланувчиларнинг ўзлари яшаб турган муҳитга нисбатан илиқ, самимий муносабатда бўлишлари, муассасани ижобий қабул қилишлари, унга нисбатан меҳр кўрсата олишлари уларнинг руҳий жиҳатдан тўлақонли шаклланишларини таъминловчи муҳим омиллардан бири, деган хулосага келинди. Ана шу хулосага таянган ҳолда тарбияланувчилар ҳаётининг таълим муассасаси фаолияти билан ўзаро уйғунлигини таъминлаш йўлида амалий ҳаракатлар олиб борилди.

Тадқиқот олиб бориш даврида тарбияланувчиларда табиат ва атроф-муҳитни муҳофаза қилишда қуйидаги хислатларнинг тарбияланишига эришилади:

- табиат ва атроф-муҳит билан яқиндан танишиш орқали гўзалликни ҳис қилиш, мавжуд гўзалликни асраш ва бойитишга бўлган масъулик, эҳтиёткорлик, билимлик;

- табиат ва атроф-муҳит муҳофазаси борасидаги фаолиятни ташкил этиш жараёнида ташаббускорлик, фидойлик, тежамкорлик, онглилик¹.

Шунингдек, уларнинг экологик маданиятга эга бўлишларига эътибор қаратилади. Тадқиқот жараёнида бу йўлда олиб борилган назарий ва амалий ишлар натижасида тарбияланувчиларда табиат ва атроф-муҳитга нисбатан масъулият, эҳтиёткорлик ҳисси шакллантирилади. Уларнинг табиатга ва атроф-муҳитга ёндашувлари Ф.Берданова томонидан ишлаб чиқилган қуйидаги мезонлар асосида баҳолаб борилади:

1. Ижтимоий-экологик ўзгаришларнинг сабаб ва оқибатини тушуниш.

2. Инсон фаолияти экологик ўзгаришларнинг асосий омил эканлигини англаш.

3. Муайян минтақадаги ижтимоий-экологик ўзгаришларнинг мавжуд даражасини баҳолай олиш.

4. Табиат ва атроф-муҳит муҳофазасини ташкил этишга йўнаалтирилган фаолият моҳиятини тушуниш.

5. Экологик билимларни ўзлаштиришга нисбатан эҳтиёж ва қизиқишнинг мавжудлиги.

6. Экологик билимлардан хабардорлик.

7. Табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш, уларни кўпайтириш ҳақида ғамхўрлик қилиш.

8. Табиат ва атроф-муҳит муҳофазаси борасида мустақил фаолият юритиш кўникма ва малакасига эга бўлиш.

9. Экологик ўзгаришларнинг олдини олиш, шунингдек, экологик хавфни бартараф этишга қаратилган ижтимоий фаолиятни ташкил этиш жараёнида фаол иштирок этиш².

Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларида руҳий барқарорликни қарор топтиришда шифокор А.Усмонхўжаев ҳамда психолог

¹ Берданова П.У. Қорақалпоқ оилаларида болаларнинг экологик маданиятини шакллантиришнинг педагогик асослари (ўсмирлар мисолида): Пед.фан.номз. ... дисс. Тошкент, 2005. 154 бет; Андреев В.И. Педагогика творческого саморазвития. Казань, КГУ, 1996. – 567 с., Аниқеева Н.П. Жамоада руҳий муҳит. Тошкент: Уқитувчи, 1993. 4-бет.

² Уша жойда.

Ф.Ақромовалар томонидан таклиф этилган тавсиянома¹ дан фойдаланиш мақсадга мувофиқ деб топилди. Зеро, мазкур тавсиянома тарбияланувчиларда руҳий барқарорликни қарор топтириш билан бирга уларнинг муассаса ва унинг жамоасига нисбатан меҳри муносабатда бўлишларига қўмаклашувчи ғояларга эга. Тажриба-синов ишлари жараёнида А.Усмонхўжаев ҳамда психолог Ф.Ақромовалар томонидан таклиф этилган тавсияномадан фойдаланишга ижодий ёндашилди. Яъни тавсиянома мазмунига Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиси киритилди. Қуйида ана шу тавсиянома келтирилади:

1. Гарчи қийин бўлса-да, бир ҳақиқатни тан олинг: Меҳрибонлик уйи Сизнинг яшаш жойингиз, истиқомат масканингиз. Шу сабабли бу масканни севишга, унга меҳр беришга ҳаракат қилинг. Инсон нимагаки, кимгаки меҳр кўрсатса, ундан меҳр олиши ёдингизда бўлсин!

2. Таълим муассасаси ва унинг аъзоси бўлган ҳар кишини ёқтиришга, севишга ўзингизни мажбур қилинг. Асосий вақтингизни улар билан бирга ўтказишга интилинг. Шундагина ўзингизни бахтиёр, бахтли ҳис қиласиз.

3. Муассасада кечаётган ҳар бир кунингизнинг бахтли, бахтиёр кечигига ўзингизни ишонтиринг. Ёдингизда бўлсин, тўла оилаларда яшаётган болаларнинг барчаси ҳам бахтли эмаслар! Қаерда, кимлар билан бахтли бўлиш айнан инсоннинг ўзига боғлиқ.

4. Умрингизнинг ҳар дақиқасини бахтли лаҳзаларга айлантиринг. Тушкунликка тушмасдан, сеvimли машғулотларингиз билан шуғулланинг! Бир машғулотдан зериксангиз уни янада қизиқарлироқ қиккинчи машғулот билан алмаштиринг! Кўпроқ тенгдошларингиз, ўзингиз барчадан кўпроқ ёқтирадиган кишилар билан мулоқотда бўлинг! Муассаса фаолиятини йўлга қўйишда уларга қўмаклашинг!

5. Ўзингизни жамоанинг тенг ҳуқуқли, эркин аъзоси эканлигингизга ишонтиринг! Барча ҳаракатларингиз билан ана шунга муносиб эканлигингизни намойиш қилинг!

6. Зиммангиздаги бурч ва вазифаларни бажаришни ҳаётнинг, тирикликнинг энг оддий қоидаси сифатида қабул қилинг. Аслида буларсиз ҳаётнинг мазмуни бўлмаслигини унутманг! Вазифаларни бажаришда уларни азоб деб қабул қилманг, аксинча, улар Сизга завқ-шавқ, ҳаётгий иштиёқ, кўтаринки кайфият, руҳий тетиклик ва бахтиёрлик ҳадя этишига ўзингизни ишонтиринг!

¹ Усмонхўжаев А., Ақромова Ф. Руҳиятни соғломлаштириш усуллари (шифокор ва психолог ҳамкорлиги). Тошкент: Янги аср авлоди, 2002. 63 бет; Ислоом Каримов. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. Тошкент: Ўзбекистон, 2009. 56 бет; Ислоом Каримов. Юксак маалакали мутахассислар – тараққиёт омили. Тошкент: Ўзбекистон, 1995. 24 бет.

7. Атрофингиздаги кишиларга ёрдам беринг. Ҳар бир инсонда альтруизм (атрофдагиларга беғараз ёрдам бериш) эҳтиёжига эга. Ана шу эҳтиёжни қондириш йўлида амалий ҳаракатни олиб боринг. Шунинг билан Сиз биринчидан, ўзингизга бўлган ҳурматни оширасиз; иккинчидан, атрофдагиларга керакли эканлигингизни англаб етасиз, учинчидан, руҳингиз ва танангизда юзага келган жисмоний ва психологик зўриқишни, тарангликни бартараф қиласиз, тўртинчидан, яшашдан, ҳаётдан қониқиш ҳосил қиласиз, ўзингизни бахтли ҳис қиласиз.

8. Ўзингизни кузатишга урининг, айнан нималар Сизнинг кайфиятингизга ижобий ёки салбий таъсир кўрсатишини аниқланг. Эзгуликка хизмат қилувчи нимаики нарса Сизни қувонтира олса, шунга интилинг.

9. Жисмонан фаол бўлинг! Зеро, жисмоний фаоллик туфайли инсон миёсида кишига лаззат, завқ бағишлайдиган табиий модда (эндорфин) лар ишлаб чиқарилади. Шу сабабли жисмоний фаоллик инсонга бахт ҳиссини ато этади.

10. Ҳаётингизнинг бир маромда кечишига йўл қўйманг, аксинча, уни янгиликлар билан бойитишга ҳаракат қилинг. Айниқса, таълимдан сўнгги бўш вақтингизни қизиқарли, янгиликларга бой ҳолда кечишини таъминланг.

11. Имкон қадар ўзингизни эзилган, бахтсиз ҳис қилишдан халос этинг. Шунинг қатъий ёдда тутинг: инсон тақдирини кўп ҳолларда унинг руҳий ҳолати белгилайди. Сиз ўзингизни бахтга лойиқ деб ҳисобласангиз, омад, муваффақиятни ўзингизга чақирасиз; агарда бахтсиз деб санасангиз омадсизлик, муваффақиятсизлик тақдирингизнинг ажралмас йўлдошига айланади. Шу сабабли ҳамиша ўзингизни бахтли, омадли инсон сифатида ҳис қилинг!

Тарбияланувчиларни ижтимоий ҳаётга тайёрлашда уларнинг соғлом турмуш тарзи кўникмаларига эга бўлишлари муҳим аҳамиятга эга. Шахсда соғлом турмуш тарзи кўникмаларини шакллантириш “уларга саломатликни сақлаш, шунингдек, ижтимоий, маънавий-ахлоқан ва жисмонан камолга етишишга оид назарий билимларни бериш асосида уларнинг соғлом турмуш тарзини йўлга қўйишдек амалий кўникмаларга эга бўлишларини таъминловчи педагогик фаолиятнинг ташкил этилиши” ҳисобланади¹.

Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларининг соғлом турмуш тарзи кўникмаларига эга бўлишлари учун улар томонидан қуйидаги одатларни ўзлаштиришларига эришишлари муҳим натижалардан бири саналади:

¹ Аксенова Л.И. Социальная педагогика в специальном образовании. М.: Академия, 2001. – 191 с.

1) тоза ва озода юриш (ҳафтада бир марта (ёз ойларида эса ҳафтасига икки марта) чўмилиш, кийимлари, айниқса, ички кийимларини ҳафтада камида бир марта алмаштириб туриш, қўл ва оёқ тирноқларини доимо калта қилиб олиб юриш) га одатлантириш;

2) овқатланишдан олдин ва кейин қўлларини яхшилаб ювишга ўргатиш;

3) ҳожатхонадан чиққандан кейин албатта, қўлларни совунлаб ювишга кўниктириш;

4) хом сабзавот ва меваларни аввал қайнатилган, сўнгра совуқ сувда ювиб, чайиб ейишга одатлантириш;

5) очиқ сув ҳавзалари (арик, қудуқ, канал, қўл ва дарё) сувларини фақат қайнатиб ичишга ўргатиш;

6) озиқ-овқат маҳсулотларини зарарли ҳашаротлар (пашша ва су-варакалар) дан эҳтиёт қилиш, тураржойларда уларнинг бўлиши ва кўпайишининг олдини олишга ўргатиш;

7) ювиниш, кийиниш ва овқатланишда фақатгина шахсий буюмлардан фойдаланиш кўникмасини ҳосил қилиш;

8) сўнгги йилларда аҳоли, шу жумладан, ёшлар ўртасида тобора ом-малашаётган одат – ўпиб кўришишнинг зарарли оқибати тўғрисидаги тушунчаларга эга бўлиш ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Шунингдек, улар соғлом турмуш тарзи кечиришнинг муҳим талаблари бўлган қуйидаги шартларни тўла бажаришга эришишлари лозим:

1. Кун тартибига эга бўлиш.

2. Гигиена қоидаларига риоя қилиш.

3. Организмни чиниқтириш.

4. Тўғри овқатланиш.

5. Зарарли одатлар (тамаки чекиш, спиртли ва наркотик моддаларни истеъмол қилиш) дан сақланиш.

6. Турли кўринишдаги шикастланиш ва жароҳатланишларнинг олдини олиш кўникмларига эга бўлиш.

7. Биринчи ёрдам кўрсатиш кўникмасига эга бўлиш.

8. Санитария муҳофазаси қоидаларига амал қилиш.

9. Жинсий ҳаётнинг тўғри йўлга қўйилишига эришиш.

10. Психогигиена талабларига риоя этиш.

11. Бўш вақтни кўнглили ташкил этиш.

А.Исимова томонидан олиб борилган тадқиқотда ўқувчиларнинг соғлом турмуш тарзи кўникмаларига эгалликлари даражасини қуйидаги мезонлар асосида баҳолаш мақсадга мувофиқ эканлигига урғу берилган:

ўқувчиларнинг мустақил кун тартибига эга бўлишлари ва унга қатъий риоя қилишлари;

- фаол ҳаракат асосида организмни чиниқтиришлари ҳамда мунтазам равишда спорт билан шуғулланишлари;
- тўғри овқатланиш қоидаларидан хабардорликлари ва уларга онгли равишда амал қилишлари;
- шахсий ва умумий гигиена қоидаларига риоя қилишлари;
- психогигиена талабларига амал қилишлари;
- жинсий тарбия асосларидан хабардорликлари;
- турли хилдаги жароҳатланишларнинг олдини олиш малакасига эгалликлари¹.

Тажриба-синов ишлари жараёнида самарали деб топилган шакллар ёрдамида ташкил этилган педагогик фаолият учун қуйидаги мавзулар танланди: “Оилавий ҳаёт асослари”, “Балоғат бўсағасида” (суҳбат); “Балоғат ёшининг ўзига хос хусусиятлари” (гинеколог билан учрашув), “Қулоққа айтиладиган гаплар” (уролог билан учрашув); “Оила хўжалигини самарали юрита оласизми?”, “Оилавий низоларнинг олдини олиш йўллари” (савол-жавоб); “Оилавий муносабатларни тўғри ташкил этиш шартлари”, “ОИТС (СПИД): келиб чиқиш омиллари ва оқибатлари” (мини маъруза); “Сиз оила қуришга тайёрмисиз?” (қизлар иштирокидаги беллашув), “Сиз оила устунисиз, бек йигитлар!” (ўғил болалар иштирокидаги беллашув); “Балоғат ёшидаги хатолар”, “Оилавий ҳаётда нима муҳим: муҳаббатми ёки ишонч?”, “Репродуктив саломатлик: уни қандай асраш мумкин?” (баҳс-мунозара); “Замонавий оила: у қандай бўлиши керак?”, “Менинг фикримча, бахтли оила – бу ...!” (дебат); “Самарали оилавий муносабатларни беш муҳим шарт”, “Оила бюджети маблағларини оқилона сарфлашнинг асосий қоидалари” (тренинг).

Тадқиқот даврида Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини оилавий ҳаётга тайёрлаш мақсадида турли номларда ташкил этилган педагогик фаолият шакллариининг технологик лойиҳалар, интерфаол методлар, тарбияланувчиларнинг фаол иштироклари, уларнинг мустақил фикр юритишларига асосланганлиги уларнинг самарадорлигини кафолатлади. Айни ўринда тажриба-синов ишлари жараёнида ташкил этилган мазкур тадбирлар тузилмаларининг умумий моҳиятини схемалар ёрдамида очиб бериш мумкин. Қуйида тарбияланувчиларни оилавий ҳаётга тайёрлашга хизмат қилувчи тадбирларнинг тузилмалари тўғрисидаги маълумотлар юқорида қайд этилган икки гуруҳ асосида ифодаланади (6-жадвал):

¹ Исимова А.Е. Дарсдан ташқари таълим-тарбия жараёнида ўқувчиларда соғлом турмуш тарзини шакллантиришнинг педагогик асослари (V-IX синфлар мисолида).: Пед. фанл. номз. дисс. Тошкент, 2005. 176 бет.

**Тарбияланувчиларни оилавий ҳаётга тайёрлашга оид назарий
билимларни тарғиб этувчи тадбирлар схемаси**

№	Тадбирлар номи	Тадбирлар схемаси
1.	Оилавий ҳаёт асослари (суҳбат)	<p>I. Кириш нутқи</p> <p>II. Назарий тушунчаларни аниқлаш учун бериладиган саволлар:</p> <p>1. “Оилавий ҳаёт” деганда нимани тушунасиз?</p> <p>2. Сизнинг оилавий ҳаётингиз нималардан таркиб топади?</p> <p>3. Оилавий муносабатлар: у қандай мазмунга эга бўлиши лозим?</p> <p>4. Сизнингча, тўлақонли бахтли оила бўлиши мумкинми?</p> <p>III. Билдирилган мулоҳазаларни умумлаштириш ва якуний хулосани шакллантириш.</p> <p>IV. Якуний нутқ</p>
2	Балоғат бусағасида (суҳбат)	<p>I. Кириш нутқи</p> <p>II. Ўсмирлик, балоғат ёши, ўсмирларнинг севги ҳисларига эга бўлишлари ҳамда эрта жинсий муносабатга киришишнинг зарарли оқибатлари тўғрисида мутахассис фикр-мулоҳазалари.</p> <p>III. Тарбияланувчиларнинг қарама-қарши жинсга бўлган муносабат, севги, шахсий гигиена ва унга риоя этишга оид фикр-мулоҳазалари.</p> <p>IV. Билдирилган мулоҳазаларни умумлаштириш ва якуний хулосани шакллантириш.</p> <p>V. Якуний нутқ</p>
3.	Балоғат ёшининг ўзига хос хусусиятлари (гинеколог билан учрашув)	<p>I. Кириш нутқи</p> <p>II. Мутахассиснинг балоғат ёши ва унинг кечиши тўғрисидаги фикрлари.</p> <p>III. Тарбияланувчи қизларнинг балоғат ёши хусусиятларига оид саволлари.</p> <p>IV. Мутахассиснинг берилган саволларга жавоблари.</p> <p>V. Якуний нутқ (хулоса)</p>
4.	Қулоққа айтиладиган гаплар (уролог билан учрашув)	<p>I. Кириш нутқи</p> <p>II. Мутахассиснинг балоғат ёши ва бу ёшда ўғил болалар организмида кечадиган ўзгаришлар тўғрисидаги фикрлари.</p> <p>III. Тарбияланувчи (ўғил болалар) нинг балоғат ёши ва йигитлик хусусиятларига оид саволлари.</p> <p>IV. Мутахассиснинг берилган саволларга жавоблари.</p> <p>V. Якуний нутқ (хулоса)</p>

5.	Оила ҳўжалигини самарали юрита оласизми? (савол-жавоб)	<p>I. Кириш нутқи</p> <p>II. Тарбияланувчиларга бериладиган саволлар:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. “Оила ҳўжалиги” тушунчаси қандай маънони англатади? 2. Оила ҳўжалигини нималар ташкил этади? 3. Оила ҳўжалиги кимлар томонидан юритилади. 4. Оила ҳўжалигини муваффақиятли ташкил этиш учун нималарга эътибор қаратиш лозим? 5. “Оила бюджети” нима? 6. Оила бюджетини яратишда кимлар асосий роль уйнайди? 7. Шахсан Сиз оила ҳўжалигини юритиш ва оила бюджетини шакллантириш кўникмаларига эгамисиз? 8. Бу борадаги кўникмаларни эгаллашингизда қандай омиллар асос бўлиб хизмат қилди? 9. Агарда “оила ҳўжалигини юритиш ва оила бюджетини шакллантириш кўникмаларига эга эмасман” деб ҳисобласангиз, бунинг сабаблари нима? <p>III. Тадбир иштирокчиларининг мулоҳазаларини умумлаштириш ва хулосалаш.</p> <p>IV. Якуний нутқ</p>
6.	Оилавий низоларнинг олдини олиш йўллари (савол-жавоб)	<p>I. Кириш нутқи</p> <p>II. Тарбияланувчилар учун саволлар:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. “Оилавий низо” тушунчаси қандай маънони англатади? 2. Сиз қандай фикрдасиз, оилавий ҳаётни низоларсиз ташкил этиш мумкинми? 3. Сизнингча, оилавий низоларнинг келиб чиқишига кимлар сабабчи бўлишади? 4. Оилавий низоларнинг олдини олиш ёки бартараф этиш мумкинми? <p>III. Тадбир жараёнида билдирилган фикр-мулоҳазаларни умумлаштириш ва хулосалаш.</p> <p>IV. Якуний нутқ</p>

Тадбирларнинг юқорида келтирилган лойиҳалар асосида ташкил этилиши Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ижтимоий ҳаётга самарали тайёрлашга ёрдам беради.

Шундай қилиб, тажриба-синов ишларини ташкил этишга тизимли ёндашув кутилган натижаларни қўлга киритиш имконини берди. Тадбирларнинг муайян технологик лойиҳаларга асосланганлиги улар самардорлигини ошириш билан бирга, тарбияланувчиларнинг қизиқиш ва фаолликларини таъминлади.

Таълим жараёни ҳамда маънавий-маърифий тадбирларнинг Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ижтимоий ҳаётга тайёрлаш борасидаги имкониятлари

Замонавий жамиятда етим болалар ва болаларни ижтимоий муносабатларни ташкил этишга тайёрлаш, уларнинг ижтимоий мослашувларини таъминлаш долзарб ижтимоий-педагогик муаммолардан бири бўлиб қолмоқда. Мустақил ҳаётга қадам қўйишнинг дастлабки босқичида ҳар қандай ўспирин ижтимоий ёрдамга эҳтиёж сезади. Бу эҳтиёж одатда оила муҳитида қондирилади. Бироқ, ота-онасиз ёки уларнинг қаровидан маҳрум бўлган болалар ва ўсмирларни мустақил ҳаётга тўлақонли шахс сифатида тайёрлаш давлат ва жамият томонидан катта куч сарфланишини талаб қилади.

Болалар уйлари тарбияланувчиларини ижтимоийлаштириш тарбия ва таълим ишлари ўзаро мувофиқликда олиб борилгандагина таъминланади.

Болалар уйларининг асосий вазифаси тарбияланувчиларни ижтимоийлаштириш саналади. Бунинг учун оила муносабатларини ўзида ифода этувчи тадбирларни ташкил этиш мақсадга мувофиқдир. Бундай тадбирлар жараёнида улар катталарнинг кичиклар тўғрисида ғамхўрлик қилишлари; катталарга ҳурмат билан муносабатда бўлиш; ота-онани ҳурмат қилиш; ота-оналар, оиланинг катта аъзолари билан самимий муносабатда бўлиш; бир-бирларини тушуниш ҳамда ўй-кечинмаларини ҳурмат қилиш каби фазилатларни ўрнатири олишлари лозим.

Меҳрибонлик уйларида таълим ва маънавий-маърифий ишларнинг миллий қадриятлар ҳамда тамойилларга асосланишига эришишда қуйидаги вазифаларнинг ижобий ҳал этилиши муҳим аҳамиятга эга:

миллий тарбияни йўлга қўйишнинг дифференциал (табақавий) педагогик-психологик дастурини яратиш;

тарбияланувчилар онгига миллий истиқлол гоёясини сингдириш ишларини узлуксиз равишда, яъни дарсда, дарсдан ташқари шароитда изчил йўлга қўйиш;

ўқув дастурлари, дарслик, тавсиянома ва қўлланмаларда миллий мафкура, миллий истиқлол гоёяси ва миллий тарбия масалаларини етарлича акс эттириш;

миллий тарбияни бугунги кун талаблари даражасида амалга ошириш учун тарбиявий соатлар мажмуасини ишлаб чиқиш;

педагогик кадрларнинг маънавиятини юксалтириш борасида таълим ходимларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш факультетлари, ин-

ститутларида миллий тарбия муаммолари бўйича махсус курсларни ташкил этиш¹.

Махсус муассасаларда тарбияланётган болалар ва ўсмирлар шахсини ўрганиш натижасида уларни икки гуруҳга ажратиш мумкин. Яъни:

1) ота-онаси ёки улардан бири вафот этганлиги, оила боқувчисидан ажралганлиги, бахтсиз ҳодисалар рўй берганлиги учун етим бўлиб қолган болалар ва ўсмирлар;

2) ота-онаси бор бўлса-да, бироқ, уларнинг ота-оналик ҳуқуқидан махрум этилганликлари, носоғлом турмуш тарзини ўзлаштирганликлари, фарзандларининг ҳаёти ва тақдирига бефарқ муносабатда бўлишлари натижасида “қаровсиз” деб топилган болалар ва ўсмирлар.

Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларининг шахсини тўла ўрганилгандан сўнг уларга кўрсатиладиган психологик ёрдам тури ҳам аниқлаб олинishi лозим. Шундан сўнг бажарилиши лозим бўлган асосий вазифалардан бири – бу Меҳрибонлик уйлари психологининг йиллик иш режасини ишлаб чиқиш саналади. Психологнинг йиллик иш режаси мустақил равишда тузилиб, ҳудудий ташхис Маркази билан келишилган ҳолда муассаса директори томонидан тасдиқланади. Меҳрибонлик уйининг психологи йиллик иш режасини тузишда асосан қуйидаги йўналишларни асос қилиб олади:

1. Психологик маърифат ва ташвиқот ишлари.
2. Психологик профилактика.
3. Психологик диагностика.
4. Психологик коррекцион ривожлантириш ишлари.
5. Психологик маслаҳат.
6. Касб-хунарга йўналтириш ва оилавий ҳаётга тайёрлаш².

Е.М.Борисов томонидан қайд этилган қуйидаги типик ҳолатлар ҳам Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини касбга йўналтиришда психолог маслаҳатига таяниб иш кўриш заруриятини ифодалайди:

1. Аниқ бир касбгагина эмас, балки бирор фаолият турига яққол қизиқиш ва майилнинг йўқлиги.

2. Гуманитар ва техник соҳа бўйича касб танлаш доирасини чеклаш эҳтиёжининг юзага келиши.

3. Муайян касб танланган, бироқ, қобилияти, ўқуви ва билими етарли бўлмаганлиги сабабли етук мутахассис бўлиш ишончига эга эмаслик.

¹ Абдураимов П. Миллий тарбия тамойиллари // Касб-хунар таълими. Тошкент, 2002. 4-сон. 16 бет; Абдуллажонов М.А. Формирование профессиональных качеств будущего учителя в процессе обучения в педвузах: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. Ташкент, 1991. – 21 с.

² Ходжаева Ш. Меҳрибонлик уйлари психологларининг вазифалари ва уларга қўйиладиган талаблар. Услубий тавсия // Мактаб ва ҳаёт. Тошкент, 2004. 2-сон, 5-7-бетлар; Ислам Каримов. Юксак малакали мутахассислар – тараққиёт омили. Тошкент: Ўзбекистон, 1995. 24 бет.

Меҳрибонлик уйларида тарбияланувчиларни касбий фаолиятга йўналтиришга қаратилган амалий ишлар қуйидаги икки йўналишда олиб борилади:

1. Ахборот-маърифий ишлар.

2. Ўқувчилар билан яқка тартибда ишлаш, ташҳис қилиш, тузатишлар киритиш ва кумак бериш мақсадида маслаҳатлар уюштириш¹.

Меҳрибонлик уйларида амалий психолог қуйидаги вазифаларни бажара олиши лозим:

- бошқа мутахассис (тарбиячи, педагог, дефектолог, раҳбар ва ҳоказолар) ларнинг билимларини, салоҳиятини, қобилиятини ҳурмат қилган ҳолда ҳамкорликда иш олиб бориш;

- замонавий психодиагностика услубларидан фойдаланиш қоидалари билан доимо танишишлари ва мунтазам малакаларини оширишга эътибор қаратиш;

- иш жараёнида эътиборлилик, ташкилотчилик, жавобгарлик ҳисси, аналитик ақл, эмоционал барқарорлик, образли эслаш қобилияти, яхши нутқ, мантикий тафаккур, эрудиция (кенг маълумотга эга бўлиш), чидамлик каби касбий сифатларга эга бўлиш;

- касбдаги умумий ахлоқий меъёрлар, яъни шахсга ҳурмат билан қараш, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, тарбияланувчиларга нисбатан самимий бўлиш, психологик услубларни қўллашда ва сужбат жараёнида эҳтиёткор, фаолият жараёнида эса қатъиятли бўлиш ва мақсадга эришиш каби тамойилларга асосланиб иш кўриш².

Кузатишлар шуни кўрсатадики, Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларининг аксариятида агрессивлик кайфияти кузатилади. Шу сабабли тажриба-синов ишларини олиб боришда амалиётчи-тарбиячиларга хулқ-атворида агрессивликнинг намоён бўлиши ҳақида маълумотлар бериб ўтилади. Улар қуйидагилардан иборат:

1. Баъзан унинг ичига шайтон кириб олгандек туюлади.

2. Нимадандир норози бўлганда жим ўтириб олади.

3. Кимдир унга ёмонлик қилган бўлса, албатта, у ҳам шу йўл билан аламини “олишга” ҳаракат қилади.

4. Баъзан ҳеч бир сабабсиз ким биландир уришиб олгиси келади.

5. Мамнуният билан ўйинчоқларини бузиши, “ичак-чавоқлари”ни ковлаши ёки ниманидир синдириши мумкин.

¹ Орипова Г. Касб таълаш муаммолари // Касб-хунар таълими. Тошкент, 2004. 3-сон. 12-13-бетлар; Абдукаримов Х. Профессиональное воспитание личности учителя в процессе непрерывного педагогического образования: Автореф. дис. ... докт. пед. наук. Ташкент, 1997. – 46 с.

² Ходжаева Ш. Меҳрибонлик уйлари психологларининг вазифалари ва уларга қўйиладиган талаблар. Усубий тавсия // Мактаб ва ҳаёт. Тошкент, 2004. 2-сон, 5-7-бетлар; Ислоҳ Каримов. Юксак малакали мутахассислар – тараққиёт омили. Тошкент: Ўзбекистон, 1995. 24 бет.

6. Баъзан ниманидир қаттиқ талаб қилиб туриб олганидан атрофдагиларнинг сабр-тоқати тугайди.

7. Ҳайвонларнинг “жиғи”га тегишдан бош тортмайди.

8. Фикридан қайтариш жуда ҳам қийин.

9. Агарда кимдир унинг устидан мазах қилаётганидек туюлса, жуда қаттиқ жаҳди чиқади.

10. Баъзан унда атрофдагиларни ҳайрон қолдирадиган даражада қандайдир ёмонлик қилиш истаги пайдо бўлади.

11. Одатдаги талабларга жавобан ҳаммасини тесқари қилишга ҳаракат қилади.

12. Баъзан ёшига мос келмаган даражада “вайсақи” бўлади.

13. Ўзини мустақил ва қатъий деб ҳисоблайди.

14. Ҳар нарсада биринчи бўлишни, буйруқ беришни, бошқаларни ўзига бўйсундиришни яхши кўради.

15. Омадсизликлар кучли асабийлашувини, айбдорларни топиш истагини уйғотади.

16. Осонгина жанжаллашиб, мушглашиб кетиши мумкин.

17. Ўзидан кичиклар ва жисмонан кучсизроқ болалар билан муомалага киришга интилади.

18. Кўпинча аразлаб қолиши ҳам мумкин.

19. Тенгдошлари билан ҳисоблашмайди, бўйсунмайди, ўз фикри билан бўлишмайди.

20. Исталган топшириқни ҳаммадан яхшироқ бажара олишига қаттиқ ишонади.

Болаларда кузатиладиган агрессивлик даражасини аниқлаш учун юқорида кўрсатилган ҳолатларнинг ҳар бири учун 1 баллдан қўйиш мақсадга мувофиқдир. Ҳар бир тарбияланувчининг хулқ-атвори, хатти-ҳаракатлари асосида йиғилган умумий баллар асосида уларда кузатиладиган агрессивлик ҳолати ҳамда унинг даражаси аниқланади. Йиғилган баллар асосида агрессивликнинг қуйидаги даражаларини белгилаш мумкин:

1. Юқори даражадаги агрессивлик – 15-20 балл.

2. Ўртача даражадаги агрессивлик – 7-14 балл.

3. Паст даражадаги агрессивлик – 1-6 балл.

Кўрсатилган даражалар бўйича тарбияланувчиларда аниқланган агрессивлик ҳолати тарбиячилар, фан ўқитувчилари ҳамда Меҳрибонлик уйлариининг раҳбари томонидан уларни бартараф этиш чора-тадбирларини кўришни тақозо этади.

Агрессив хулқли тарбияланувчиларга нисбатан тарбиявий чораларни қўлашнинг энг самарали усули – бу тарбиячилар, фан ўқитувчилари

ҳамда таълим муассасасининг раҳбарлари уларнинг ички кечинмалари, ўй-хаёллари, ҳаётий интилишларини тўғри тушуна олишлари, уларга хайрихоҳ эканликларини сўзлари, ҳаракатлари билан ифодалай билишлари, самимий муносабатда бўлишлари, шахсини танқид қилмаган ҳолда унда ушбу хислатни бартараф этишга ёрдам беришлари мақсадга мувофиқ саналади.

Хўш, шахсда кузатиладиган агрессивликни қандай бартараф этиш, унга бу борада қандай ёрдам кўрсатиш мумкин? Мазкур саволга ижобий жавоб топиш Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ҳам ана шу салбий хислатдан “озод бўлиши”ни таъминлаган бўларди.

Педагогик, психологик ва ёш физиологиясига оид билимларни ўрганиш шахсда кузатиладиган агрессивликни бартараф этишнинг куйидаги усуллари самарали эканлигини тасдиқлайди:

1. Энг аввало, шахс хулқ-атворида агрессивлик ҳолатининг кузатилиш сабабларини аниқлаш.

2. Шахснинг ўзига мурожаат қилган ҳолда унинг агрессивликка хос бўлган хатти-ҳаракатларни содир этиши тўғри ёки нотўғри (яхши ёки ёмон) эканлиги ҳақидаги фикрини билиш (болалар, ўсмирлар ва кўп ҳолларда ўспиринлар ҳам ўзларини қандай тутишни билмасликлари учун ҳам шундай йўлни маъқул деб билишади).

3. Агрессивликка мойил тарбияланувчиларга панд-насиҳат қилиш эмас, балки уларни мулоқотга киришишга ундаш, бунга шароит яратиб бериш мумкин.

4. Тарбияланувчилар билан жаҳд устида ишлаш (жаҳд чикқанликнинг бир оз “юмшоқ” усулларини, ана шу вазиятда турли воситалардан фойдаланиш йўлларини ўргатиш. Бу ўринда ичида ўнгача санаш, ўринда сакраш, қўлни мушт қилиб тутиш, бирор буюмни қаттиқ сиқиш, чуқур нафас олган ҳолда уни ичида 10-15 сония тутиб туриш ва аста-секин чиқариш, вазиятдан келиб чиққан ҳолда бор овози билан бақаришга имкон бериш лозим).

Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларида хавотирга берилиш (ўз келажагидан хавотирга тушиш), безовталиқ, одамовилиқ, ўз кучига ишончсизлик, ўзини кераксиз ҳисоблаш, ўз шахсини камситиш, умидсизлик каби салбий психологик хусусиятлар кўзга ташланади. Тажрибасинов ишларини ташкил этишда бунга янада тўла ишонч ҳосил қилинди. Шу сабабли тарбияланувчилар шахсида намоён бўлувчи салбий психологик ҳолатларни бартараф этиш мақсадга мувофиқ деб топилди.

Бу йўлда амалий ҳаракатлар ташкил этилди. Куйида синов ишлари жараёнида тарбияланувчиларни руҳий безовталикдан халос қилишга ёрдам берувчи бир қанча амалий тренинглардан фойдаланилди. Тренинглар

учун Л.И.Агеева, М.И.Чистякова (Психогимнастика”) ҳамда К.Фопел (“Болаларни қандай қилиб ҳамкорликка ўргатиш мумкин”) томонидан асосланган машқлардан ижодий фойдаланилди. Қуйида уларнинг мазмуни ва қўлланиш шартлари синов ишлари жараёнида қўлланилгани каби технологик лойиҳалар асосида баён этилади.

Тренинг номи: Ҳаво шари (Л.И.Агеева гоёси).

Тренингни ташкил этишдан қўзланган мақсад: тарбияланувчиларда руҳий зўриқишни енгитиш орқали хотиржамликни ҳосил қилиш.

Тренинг иштирокчилари: бошловчи (1 нафар) гуруҳ аъзолари (15-25 нафар).

Тренинг ташкил этиладиган жой: гуруҳ хонаси, синф хонаси ёки очиқ майдон.

Тренинг вақти: 5-7 дақиқа.

Тренинг жараёни:

1. Тарбияланувчилар турган ёки ўтирган ҳолда доира ҳосил қиладилар.

2. Олиб борувчи тарбияланувчиларга қуйидаги йўриқномани тақдим этади:

“Тасаввур қилинг, биз ҳозир шарчаларни шиширамит. Чуқур нафас олган ҳолда лабларингизни шиширинг. Сўнгра тасаввурингиздаги шарчани лабларингизга олиб келиб, аста-секин бир оз очиқ лабларингиз ёрдамида уни шиширинг. Қўзларингизни шарчага қаратинг. Унинг аста-секин катталашиб, ёзувлари ҳам йириклашиб бораётганлигини кўрасиз. Тасаввур қилдингизми? Мен ҳам сизларнинг шарчаларингизни тасаввур қилдим. Шарчаларни шиширишда давом этинг. Эҳтиёт бўлинг, улар ёрилиб кетмасин. Энди ҳар бирингиз шарчангизни ўртоқларингизга кўрсатинг” (машқни 3 марта такрорлаш лозим).

Кутилган натижа: тарбияланувчиларда юзага келган руҳий зўриқишнинг бартараф этилиши ва хотиржамликнинг қарор топиши.

Тренинг номи: Ҳаво тўлдиргич ва копток (М.И.Чистякова гоёси).

Тренингни ташкил этишдан қўзланган мақсад: тарбияланувчилар таналарининг катта қисмидаги мускуللарни бўшаштириш.

Тренинг иштирокчилари: бошловчи (1 нафар), гуруҳ аъзолари (15-25 нафар), уч кишидан иборат кичик гуруҳлар.

Тренинг ташкил этиладиган жой: ўқув ёки гуруҳ хонаси, очиқ майдон.

Тренинг вақти: 5-10 дақиқа.

Тренинг жараёни:

1. Тарбияланувчилар бир-бирлари билан ўзаро (уч кишидан иборат) жуфтлик ҳосил қиладилар.

2. Жуфтликлардан бири “бола”, иккинчиси “копток”, учинчиси эса “ҳаво тўлдиргич” (“насос”) бўлади.

3. “Копток” ролидаги тарбияланувчи танаси шалвираган, оёқлари ча-лишган (ёки букилган), қўллари ва боши осилган ҳолда туради.

4. “Бола” “копток”ка “ҳаво тўлдиргич”нинг “шланги”ни улайди.

5. “Бола” “ҳаво тўлдиргич” ролидаги тарбияланувчининг қўлларидан улаган ҳолда “копток”ни шишира бошлайди, қўлларнинг ҳар бир ҳаракатида “с” деган товуш чиқади.

6. “Ҳаво тўлдиргич”нинг ҳар бир ҳаракатида “копток”ка ҳаво юбори-лади.

7. “Копток” ролидаги тарбияланувчи:

1) биринчи “с” товушини эшитгач, оёқларини тўғрилайди;

2) иккинчи “с” товушини эшитгач, танасини ростлайди;

3) учинчи “с” товушини эшитгач, бошини кўтаради;

4) тўртинчи “с” товушини эшитгач, юзлари тўлишади;

5) бешинчи “с” товушини эшитгач, қўллари текисланади.

8. “Копток” ҳавога тўлгач, “ҳаво тўлдиргич” ҳаракатни тўхтатади.

9. Шериги “копток”ка бириктирилган шлангни тортиб, узади.

10. “Копток”дан куч билан “ш” деган товуш чиқа бошлайди.

11. “Копток” шалпайиб, асл ҳолатига қайтади.

12. Тренинг иштирокчилари ўз ролларини алмашадилар. Тренинг бир неча марта такрорлангач, бола “копток”дан шлангни тортиб олиб, ўрнига тикин (пробка) ўрнатади (машқни 3-4 марта такрорлаш лозим).

Кутилган натижа: тарбияланувчиларнинг бўйин, қўл, оёқ ҳамда қорин қисми мускуллари бўшашади; бошлари енгиллашади.

Тренинг номи: Шаршара (К.Фопел ғояси).

Тренингни ташкил этишдан кўзланган мақсад: тарбияланувчилар-ни руҳан бўшашишларига эришиш.

Тренинг иштирокчилари: 1 нафар бошловчи, гуруҳ аъзолари.

Тренинг ташкил этиладиган жой: очиқ майдон ёки ўқув хонаси.

Тренинг вақти: 10-15 дақиқа.

Тренингни бажариш шарти: тарбияланувчилар бошловчи томо-нидан баён этилаётган ҳаракатларни кўзлари ёпиқ ҳолда бажарадилар. Фақатгина унинг буйруғи билан кўзларини очишлари лозим.

Тренинг жараёни:

1. Тарбияланувчилар қулай ўтириб оладилар.

2. Кўзларни юмган ҳолда 2-3 марта чуқур нафас олиб, чиқарадилар.

3. Тарбияланувчилар бошловчи томонидан баён этилган куйидаги амалий машқни бажарадилар:

“Тасаввур қилинг сиз шаршара олдида турибсиз. У оддий шаршара эмас, чунки ундан сув эмас, нур оқмоқда. Аста-секин ана шу шаршара остига ўтинг. Тасаввур қилинг шаршарадан оқаётган оппоқ нур бошингиз устидан қўйилмоқда. Сиз пешонангиз жимираётганлигини ҳис қилдингиз. Сўнгра оғзингиз устидан ўтаётганда оғзингизнинг жимираётганлигини, бўйингизга нур оқиб тушаётганда эса танангизнинг бўшашаётганлигини ҳис қилдингиз.

Оппоқ нур елкаларингиздан оқиб, уларнинг бўшашишига ёрдам бермоқда. Сиз мускуллар зўриқшининг пасайганлигини ҳис қилдингиз. Мускулларингиз буткул бўшади.

Нур энди сизнинг кўкрагингиз, қорнингиз устидан оқиб тушмоқда. Сиз уларнинг қандай бўшашаётганлигини ҳис қиляпсиз. Ҳеч бир қийинчиликсиз чуқур нафар олиб, нафас чиқарасиз. Бу сизга бўшашигизга, ёқимли ҳисларни туйишингизга ёрдам беради.

Энди нур сизнинг қўлларингиз, кафт ва бармоқларингиз устидан оқиб тушмоқда. Қўлларингиз ва кафтларингиз борган сари юмшаб, бўшашиб бораётганлигини ҳис қиляпсиз.

Нур оёқларингиздан ўтиб, товонларингизга оқиб тушмоқда. Энди сиз уларнинг ҳам бўшашаётганлигини ҳис қиляпсиз.

Оппоқ нурдан иборат шаршара бутун танангиз узра оқиб тушмоқда. Сиз ўзингизни хотиржам ҳис қила бошладингиз. Ҳар бир нафас олиб чиқарганингизда тобора бўшашиб боряпсиз.

Сизга шундай роҳат бағишлагани учун шаршарага миннатдорчилик билдиринг. Бунинг учун ўнг қўлингизни чап кўкрагингизга қўйиб, бир оз эгилинг.

Сўнгра танангизни ростланг ва кўзларингизни очинг”.

Қутилган натижа: тарбияланувчиларда руҳий зўриқиш бартароф этилиб, хотиржамлик қарор топтиради.

I. Психологик маърифат ва ташвиқот ишлари.

II. Психологик профилактика.

III. Психологик диагностика.

IV. Психологик коррекцион ривожлантириш ишлари.

V. Психологик маслаҳат.

VI. Касб-ҳунарга йўналтириш ва оилавий ҳаётга тайёрлаш.

Тадқиқотни олиб бориш жараёнида тарбияланувчиларни ижтимоий ҳаётга тайёрлашга доир туркум маънавий-маърифий ишлар амалга оширилди. Мазкур “маънавий-маърифий (тарбиявий) тадбирлар қуйидаги хусусиятларни намоён этди:

1. Таълим олувчиларнинг кундалик ҳаётининг таркибий қисми сифатида намоён бўлади.

2. Таълим-тарбия жараёнида таълим олувчиларнинг билим, кўникма ва малакаларини шакллантириш, уларни қўшимча маълумотлар билан бойитиш, маънавий меросга қизиқишини орттириш мақсадида ташкил этилиши.

3. Тарбиявий тадбирлар жараёнида олинadиган билимларнинг так-рорланмаслиги, аксинча, уларнинг таълим олувчилар қизиқиши, майли, интилиши, маънавий эҳтиёж асосида янги мазмун, шакл ва усулларда уюштирилиши.

4. Мазмунига даврнинг ижтимоий, иқтисодий, маданий ҳаёти билан боғлиқ маълумотларнинг сингдирилиши, давр учун характерли бўлган таъсирчан восита ва усулларга мурожаат қилиниши.

5. Маънавий-маърифий ва тарбиявий тадбирларни ўқитувчи раҳбарлигида таълим олувчиларнинг ўзлари мустақил уюштиришлари, уларда ижодкорлик қобилиятининг ривожлантирилиши¹.

Юқоридаги фикрларга таянган ҳолда Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларида соғлом турмуш тарзи кўникмаларини шакллантиришга йўналтирилган тадбирлар ҳам моҳиятига кўра бир неча гуруҳларга бўлиниши мумкин. Жумладан:

1) Меҳрибонлик уйи доирасида амалга оширилувчи (маъруза, амалий семинар, конференция, учрашув, суҳбат, давра суҳбати, кеча, ҳафталик ва бошқа шакллардаги) тадбирлар;

2) Меҳрибонлик уйларида ташкил этилувчи (кўрик-танлов, мусобақа (спорт ўйинлари ва биринчи тиббий ёрдам кўрсатиш бўйича), амалий семинар, конференция ва ҳоказо шакллардаги) тадбирлар;

3) республика Меҳрибонлик уйлари миқёсида амалга оширилувчи (форум, манифест, фестивал, акция ("Тўрт марта йўқ!" акцияси каби) ва бошқа шакллардаги) тадбирлар;

4) халқаро миқёсда амалга оширилувчи (экспедиция, саммит ва ҳоказо шакллардаги) тадбирлар².

Тарбиявий тадбирлар учун материал танлашда қуйидаги тамойилларга амал қилинади:

¹ Ҳимматалиев Д. Тарбиявий тадбирлар асосида талаба-ёшларнинг касбий маданиятини шакллантириш // Касб-хунар таълими. Тошкент, 2002. 5-6-сонлар. 8-бет; Ислои Каримов. Ўзбекистон буюк келажак сари. Тошкент: Ўзбекистон, 1998. 686 бет.

² Адиккулов К.Бўлажак ўқитувчиларни ўқувчиларда соғлом турмуш тарзи кўникмаларини шакллантиришга тайёрлашнинг педагогик асослари (жисмоний маданият институтлари ва жисмоний тарбия факультетлари мисолида): Пед.фан.номз. ... дисс. Тошкент, 2007. 145 бет; Абдураимов П. Миллий тарбия тамойиллари // Касб-хунар таълими. Тошкент, 2002. 4-сон. 16 бет.

1. Таълим олувчиларнинг фаолияти ва руҳий ҳолатларига мослиги.
2. Таълим олувчиларнинг шахсий имкониятлари ва таълим муассасаси йўналишига мослиги.
3. Таълим олувчиларнинг ақлий заковати, ҳиссиёти, иродаси, маънавий дунёси ва амалий фаолиятига таъсири.
4. Маънавий маданиятнинг барча қирраларини ўзида мужассам этиши.
5. Таълим олувчиларнинг малака ва кўникмаларини шакллантириш имкониятлари.
6. Мақбуллиги, ишончилиги, тарихий изчиллиги.
7. Миллий қадриятларни тушунтиришдаги ўрни.
8. Дарсда ўрганилган мавзуларни мустақкамлаш, тўлдириш, чуқурлаштиришга хизмат қилиши¹.

Тарбияланувчиларда ижобий маънавий-ахлоқий хислатларни тарбиялашда уларнинг ёш хусусиятларини инобатга олиш мақсадга мувофиқдир. Шу боис, тадқиқотни олиб бориш жараёнида тарбияланувчиларнинг ёш хусусиятларига таянган ҳолда тарбияланадиган ижобий хислатлар таркиби аниқланди. Жумладан:

1. Мактабгача таълим ёши тарбияланувчиларида: ростгўйлик, меҳнатсеварлик, ширинсўзлик, сабрлилик, меҳрибонлик, катталарни ҳурмат қилиш, одоблилик, тартиблилик.

2. Бошлангич таълим ёши тарбияланувчиларида: ахлоқлилик, билимлилик, меҳнатсеварлик, хушмуомалалилик, сабрлилик, камтарлик, меҳрибонлик, жамоавийлик, катталарни ҳурмат қилиш, кичикларни иззат қилиш, одоблилик, интизомлилик, тартиблилик, интилувчанлик, босиқлик, ўзини тутиш.

3. Ўсмирлик ёши тарбияланувчиларида: ахлоқлилик, ҳалоллик, ростгўйлик, билимлилик, меҳнатсеварлик, хушмуомалалилик, сабрқаноатлилик, садоқатлилик, камтарлик, адолатпарварлик, меҳрибонлик, бурчга содиқлик, ватанпарварлик, ваъдага вафо қилиш, раҳмшафқатлилик, меҳмондўстлик, жамоавийлик, катталарни ҳурмат қилиш, кичикларни иззат қилиш, ақллилик, ҳаё, гурур, андиша, интизомлилик, тартиблилик, масъулиятлилик, интилувчанлик, қатъиятлилик, иродали бўлиш, кўнгилчанлик, журъатлилик, ботирлик, босиқлик, ҳиссиётга берилмаслик, ўзини тутиш, ўзини баҳолаш, ўзини тарбиялаш.

4. Ўспиринлик ёши тарбияланувчиларида: ахлоқлилик, ҳалоллик, эътиқодлилик, нафсга бериамаслик, ростгўйлик, билимлилик,

¹ Ҳимматалиев Д. Тарбиявий тадбирлар асосида талаба-ёшларнинг касбий маданиятини шакллантириш // Касб-ҳунар таълими. Тошкент, 2002. 5-6-сонлар. 8-бет; Ўзбекистон Республикасининг Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш Миллий ҳаракат режаси. Тошкент: Адолат, 1998. 81 бет.

меҳнатсеварлик, хушмуомалалилик, сабр-қаноатлилик, вафодорлик, садоқатлилик, инсонпарварлик, олижаноблилик, мурувватлилик, камтарлик, адолатпарварлик, меҳрибонлик, бурчга содиқлик, ватанпарварлик, ваъдага вафо қилиш, бағрикенглик, оилапарварлик, раҳм-шафқатлилик, меҳмондўстлик, атрофдагиларга гамхўрлик қилиш, жамоавийлик, катталарни ҳурмат қилиш, кичикларни иззат қилиш, зукколик, ҳаё, ғурур, андишалилик, ахлоқий поклик, интизомлилик, тартиблилик, масъулиятлилик, иродали бўлиш, интилувчанлик, қатъиятлилик, кўнгилчанлик, журъатлилик, мардлик, ботирлик, кенг феъллик, босиқлик, ҳиссиётга берилмаслик, ўзини тутиш, ўзини баҳолаш, ўзини таҳлил қилиш, ўзини назорат қилиш, ўзини бошқариш, ўзини тарбиялаш.

Юқорида келтирилган ижобий хислат ва салбий иллатларга таянган ҳолда айтиш мумкинки, Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларида маънавий-ахлоқий хислатларни тарбиялашда уларга нафақат ўзга шахслар, шу билан бирга кишилар жамоаси (жамият) учун фойдали бўлган хатти-ҳаракатларни содир этиш, аксинча, зарар етказувчи ишни қилмаслик, фаолиятни ташкил этмаслик зарурлигини тушунтириш мақсадга мувофиқдир. Жамият томонидан муайян ахлоқий меъёр, мезонлар тан олинар экан, унинг негизида шахс, жамоа манфаатларини ҳимоя қилиш, шаъни, қадр-қимматини ерга урмаслик, обрўсини тўкмаслик, ҳақ-ҳуқуқларини поймол қилмаслик талаби ётади. Шу боис, тарбияланувчиларнинг маънавий-ахлоқий онгининг таркиб топиши, ривожланиб бориши натижасида улар жамиятда устувор бўлган ахлоқ мезонларидан хабардор бўлиб борадилар, ҳар бир хатти-ҳаракатида уларга амал қилишни ўрганадилар. Тарбияланувчилар томонидан ижтимоий ахлоқий мезон, меъёрларнинг ўзлаштирилиши мураккаб жараён бўлиб, у:

- 1) ахлоқий мезонлар асосида шаклланган тартиб-қоидалардан хабардор бўлиш;
- 2) уларнинг моҳиятини англаш;
- 3) маънавий-ахлоқий қоидаларга риоя қилиш;
- 4) ўз хатти-ҳаракатларини ижтимоий ахлоқий тартиб-қоидалар асосида таҳлил қилиш;
- 5) маънавий-ахлоқий қоидаларга риоя этишда йўл қўйилган хатоларни англаш ва уларни тузатиш тарзида амалга ошади.

Маънавий-маърифий ишлар жараёнида тарбияланувчилар иштирокида “Ўзбек халқ мақолларида ижтимоий муносабатлар мазмунининг акс этиши” мавзусида кичик тадқиқот амалга оширилди. Бунда тарбияланувчиларнинг эътиборларига қуйидаги қўшничилик, биродарлик ва

ҳамжиҳатликни ифодаловчи қуйидаги ўзбек халқ мақоллари ҳавола этилиб, уларнинг маъноларини шарҳлаш вазифаси юклатилди:

Қўшничиликнинг шартлари, маҳалладаги тинчлик-тотувлик, ободончилик ва ободликни таъминлашдаги роли халқ оғзаки ижодида ҳам алоҳида тилга олинган. Хусусан:

Авлиё ҳам қўшини қўллар.
Бўри ҳамсоясига ола қарамас.
Гилам сотсанг, қўшнингга сот,
Бир четида ўзинг ўтирасан.
Қўшнинг яхши бўлса – берди Худо,
Қўшнинг ёмон бўлса – урди Худо.
Қўшнинг ёмон бўлса – ёмонлик келар,
Қўшнинг яхши бўлса – омонлик.
Қўшининг ёмони – жонингнинг эгови.
Қўшнинг ёмон бўлса – қонун ўрганарсан,
Экканинг ёмон бўлса, нимани ўрасан.
Овулга айтсанг ошар,
Қўшнингга айтсанг қўшар.
Овуддошимнинг оти ўзгунча,
Ҳамсоямнинг тойи ўзсин.
Яхши ҳамсоя гулдир,
Ёмон ҳамсоя чўлдир.
Яхши ҳамсоя орасидан
Қисир эчкининг қили ўтмас.
Қўшни қўшнидан эрта туришни ўрганар.
Қўшнингга қасд этма, баст эт.
Қўшнингга пишар,
Бизга ҳам тушар.
Қўшнинг кўр бўлса, кўзингни қис.
Қўшнинг яхши бўлса,
Кўр қизинг ҳам эрга кетар.
Қўшнингга ёмонлик согинма.
Қўшнингга ялинма, киноя сўз доғ етар,
Қурбинг етса кўмаклаш, эшигингни боғ етар.
Қўшниси яхши қаримас¹.

¹ O'zbek xalq maqollari / Tuzuvchilar: T.Mirzayev, A.Musoqulov, B.Sarimsoqov. Mas'ul muharrir: Sh.Turdimov. Toshkent: Sharq, 2005. 512 bet.

Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ижтимоий ҳаётга тайёрлашда рўзгор учун зарур, муҳим буюмларни харид қилиш, улардан фойдаланиш кўникма ва малакаларини шакллантириш ҳам муҳим саналади. Тажриба-синов ишларини ташкил этиш чоғида ушбу йўналишда алоҳида ижтимоий-педагогик фаолият йўлга қўйилди. Мазкур фаолият негизда тарбияланувчиларга: 1) уй (меҳмонхона ва ётоқхона) жиҳозлари; 2) ошхона буюмлари; 3) электротехника жиҳозлари; 4) қурилиш, таъмирлаш ҳамда деҳқончиликда ишлатиладиган асбоб-ускуналар билан таништирилдилар.

Дастлабки тажриба натижаларининг кўрсатишича, тарбияланувчиларнинг аксарияти уй (меҳмонхона, ётоқхона) жиҳозлари ҳамда ошхона буюмларидан деярли; айрим электротехника жиҳозларидан қисман хабардорликлари аниқланган бўлса, уларнинг қурилиш, таъмирлаш ва деҳқончиликда ишлатиладиган асбоб-ускуналар, уларнинг нима мақсадда қўлланилиши ва улардан тўғри фойдаланиш тўғрисидаги назарий билимлари етарли эмаслиги аниқланди. Шу билан бирга тарбияланувчиларнинг уй (меҳмонхона, ётоқхона) жиҳозлари, ошхона буюмлари, электротехника жиҳозлари ҳамда қурилиш, таъмирлаш ва деҳқончиликда ишлатиладиган асбоб-ускуналар, улардан қандай мақсадларга хизмат қилишини билганликлари ҳолда фойдаланиш шартларини деярли ўзлаштирмаганликлари маълум бўлди.

Тарбиявий ишларнинг асосий йўналиши тарбияланувчиларни оилавий ҳаётга тайёрлашдан иборат бўлишига катта эътибор бериш талаб қилинади.

Замонавий тиббий ва психологик адабиётларда ёпиқ типдаги таълим муассасалари (Меҳрибонлик уйлари, махсус мактаблар) да тарбиячилар билан тарбияланувчилар ўртасидаги муносабатларда оилавий муносабатлар имкон қадар акс этмаслиги зарур эканлиги таъкидланмоқда. Оилавий ғамхўрликдан маҳрум бўлган болалар билан ишлашнинг замонавий ижтимоий технологияси нуқтан назардан “Болалар уйлари”нинг ижтимоий педагоглари фаолияти тарбияланувчиларда улар билан алоқада бўлиб турган (вақти-вақти билан ёзишмалар юбораётган, камдан-кам ҳолатларда учрашувларга келаётган) шахслар – яқин кишилари (ҳатто, ота-оналари бу ҳуқуқдан маҳрум этилган, махсус муассасаларда жазо муддатини ўтаётган, тиббиёт муассасаларида даволанаётган бўлсалар ҳам) ва қариндошларига нисбатан муносабатни оптималлаштириш мақсадга мувофиқдир. Зеро, бундай мактаблар ва айниқса, учрашувлар болаларда руҳий безовталиқни келтириб чиқаради, улар кўнглини жароҳатлайди. Бироқ, шуни ҳам таъкидлаш лозимки, гарчи, шундай бўлса-да, тарби-

яланувчилар доимо ота-оналари ва қариндошлари билан муносабатда бўлишга интиладилар.

Меҳрибонлик уйларида амалий педагогика ва психологиянинг устувор тамойиллари ўзига хос долзарблик касб этади. Бу биринчи навбатда, тарбияланувчиларни улар учун қизиқарли бўлган доимий фаолият – бошлангич касбий, техник, бадий, мусиқий, спорт ҳамда ижтимоий-фойдали меҳнатга жалб этиш лозимлиги билан тавсифланади.

Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларининг фаолиятини кузатиш, ижтимоий мақоми, руҳий хусусиятларини ўрганиш, шунингдек, кундалик фаолиятларини кузатиш натижасида қўйидаги шакл, метод ва воситалар улар ўртасида оила ва оилавий ҳаёт тўғрисидаги назарий ҳамда амалий билимларни самарали тарғиб этишга ёрдам бера олиши аниқланди:

1. Педагогик фаолият шакллари:

- суҳбат;
- учрашув;
- савол-жавоб;
- мини маъруза;
- беллашув;
- баҳс-мунозара;
- дебат;
- тренинг.

2. Педагогик фаолият методлари:

- оғзаки баён қилиш, тушунтириш;
- намуна кўрсатиш;
- кўрсатмали намойиш этиш;
- амалий машгулотлар.

3. Педагогик фаолият воситалари:

- нутқ;
- намуна;
- ўзаро мулоқот;
- оила ва оилавий ҳаёт тўғрисидаги маълумотлар;
- махсус ва бадий адабиётлар, ўқув манбалари;
- оммавий ахборот воситалари хизмати;
- техник воситалар.

Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ижтимоий ҳаётга тайёрлашда уларга соғлом турмуш тарзи ва унинг муайян қоидаларига амал қилиш кўникмаларини шакллантириш ҳам ўзига хос долзарб хусусият касб этади. Ана шу мақсадга қаратилган педагогик фаолиятни таш-

кил этишга мақсадли ёндашиш лозим”¹. Бу борада тарбияланувчиларда қуйидаги кўникмаларни ҳосил қилиш эътиборга олинди:

соғлом турмуш маданияти асослари тўғрисидаги маълумотларни излаш ва топиш (ўқитувчи-мураббийлар томонидан тақдим қилинган материалларни ўзлаштириш, луғатлар ва китоблардан тегишли маълумотларни олиш, имкон доирасида барча воситалардан ахборот олиш);

- педагоглар кузатувида соғлом турмуш маданиятига тегишли ҳар қандай воқеалик ва жараёнларни кузатиш, қайд этиш, ўқиш, ёзиб олиш ва ўзлаштириш;

- соғлом турмуш маданияти асослари ҳақида маълумотларни бевосита қабул қилиш, танлаш, таҳлил қилиш ва баҳолаш, уларни саралай олиш;

- ўз фаолиятини ўзи кузатиб боришга ўрганиш, таълим меъёрлари ва талабларини ўз вақтида бажаришга кўникиш;

- соғлом турмуш маданияти асосларини ўзида мужассам этган барча фанлардаги (биология, физиология, педагогика, психология каби) маълумотларни уйғун ўзлаштириш;

- шахсий гигиена воситаларидан фойдаланишни ўрганиш;

- соғлом турмуш маданияти муаммоларини муҳокама қилишда фаол иштирок этиш.

Шундай қилиб, тадқиқот жараёнида маънавий-маърифий ишлар тизимини ишлаб чиқиш тарбияланувчиларни ижтимоий ҳаётга самарали тайёрлаш имконини берди. Маънавий-маърифий тадбирлар сирасида тренинглар, баҳс-мунозаралар, кичик тадқиқотлар, шунингдек, беллашувларнинг ўрин олганлиги тарбияланувчиларнинг ижтимоий ҳаётга тайёрликни ифодалайдиган амалий кўникма ва малакаларга эга бўлишларини таъминлади.

¹Матчонов И. Ўсмирларда соғлом турмуш маданиятини шакллантиришнинг дидактик хусусиятлари // Узлуксиз таълим. Тошкент, 2008. 76-80-бетлар; Ибрагимова Г.Х. Ўзбек халқ миллий анъаналари воситасида муҳандис ўқитувчиларни касбий педагогик тайёрлаш: Пед.фан.ном. ... дисс. Тошкент, 1996. 146 бет; Ибрагимов Х.И., Йўлдошев У.А., Бобомирзаев Х. Педагогик психология. Тошкент: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2007. 407 бет.

УМУМИЙ ХУЛОСА ВА ТАВСИЯЛАР

Назарий ўрганиш замонавий шароитда Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ижтимоий ҳаётга самарали тайёрлаш уларни комил инсон сифатида шакллантиришнинг муҳим асоси эканлигини тасдиқлади. Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини турли салбий ижтимоий таъсирлардан ҳимоялаш, уларда яшовчанлик ва курашувчанлик кўникмаларини шакллантириш мақсадида ягона тизимни яратиш ўзига хос долзарблик касб этади.

Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ижтимоий ҳаётга тайёрлашда биологик ва ижтимоий омилларнинг таъсирларини инobatга олиш лозимлиги муассасалар фаолиятини кузатиш асосида тўла тасдиқланди.

Ўзбек халқи менталитетига хос бўлган хислат – бағрикенглик етимларга ёрдам кўрсатиш, уларни моддий, маънавий ва руҳий қўллаб-қувватлаш, шунингдек, уларни мутлақо бегона оилалар томонидан фарзандликка олишда ҳам яққол намоён бўлиши Ўзбекистонда Меҳрибонлик уйлари-нинг ташкил этилиш тарихини ўрганишда яққол намоён бўлади.

XX асрнинг дастлабки ўн йилларида асос солинган Меҳрибонлик уйлари-нинг фаолияти ўтган вақт мобайнида такомиллашиб борди. Бироқ, шунга қарамай тарбияланувчиларни ижтимоий ҳаётга тайёрлашда юқори самарадорлик таъминланмади. Мустақиллик шароитидагина Ўзбекистон Республикасида Меҳрибонлик уйлари фаолиятини такомиллаштириш ҳамда тарбияланувчиларни ижтимоий ҳаётга самарали тайёрлаш йўлида кенг қўламли амалий ҳаракатларнинг йўлга қўйилаётганлигини расмий маълумотлар тўла тасдиқлайди.

Россия, Германия, АҚШ ҳамда Украина Республикаси каби давлатларнинг тажрибасини ўрганиш уларда аҳоли, шу жумладан, ота-она қаровисиз қолган ва “ижтимоий етим” мақомига эга шахсларга кўрсатиладиган ижтимоий ёрдамнинг мукамал тизими ишлаб чиқилганлигини тасдиқлади. Тизимнинг муҳим хусусиятларидан бири – бу замонавий шароитда ижтимоий етимларнинг моддий, маънавий ва руҳий жиҳатдан қўллаб-қувватланаётганлиги саналади. Мазкур мамла-

катларда айна вақтда ижтимоий тез ёрдам Марказларининг ташкил этилаётганлиги етимлар ва ижтимоий етимлар сонини сезиларли равишда камайтирибгина қолмай, шу билан бирга уларни ижтимоий ҳаётга самарали тайёрлашнинг янги истиқболи яратилаётганлигининг исботидир.

Меҳрибонлик уйлари фаолияти билан яқиндан танишиш тарбияланувчиларни ижтимоий ҳаётга самарали тайёрлаш борасидаги янги анъаналарнинг қарор топаётганлигидан далолат беради. Шунингдек, тарбияланувчиларни ижтимоий ҳаётга тайёрлашда объектив ва субъектив омилларни инobatга олиш мақсадга мувофиқлиги аниқланиб, мазкур жараёнга таъсир кўрсатувчи омиллар ва уларнинг таъсири белгиланди.

Тадқиқотни илмий-педагогик жиҳатдан тўғри ташкил этиш Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ижтимоий ҳаётга тайёрлаш йўналишларини аниқ белгилаб олиш лозимлигини кўрсатди.

Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ижтимоий ҳаётга тайёрлашга қаратилган педагогик фаолият йўналишларини аниқ белгилаб олиш амалиёт учун тавсия этилаётган методика ғояларини тўғри шакллантириш имкониятини яратди.

Тарихий-назарий таҳлил натижасида Ўзбекистон шароитида Меҳрибонлик уйлари фаолиятини такомиллаштириш, унда ўқув ва маънавий-маърифий ишларни самарали ташкил этиш масалалари тадқиқ этилганлиги маълум бўлди. Бироқ, тарбияланувчиларни ақлий, маънавий-ахлоқий, жисмоний ҳамда руҳий камолотга етказишда айрим жиҳатларнинг инobatга олинмаганлиги уларни ижтимоий ҳаётга тайёрлашда қўтилган натижаларга эришилмаганликни кўрсатди.

Меҳрибонлик уйларида келгусида ижтимоий-педагогик тарбияни ташкил этишда қуйидагиларни инobatга олиниши мақсадга мувофиқдир:

- Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ижтимоий ҳаётга тайёрлашнинг истиқболли йўналишларини белгилаш, шакл ва методларини излаб топиш;

- таълим муассасаларида тарбияланувчиларга ижтимоий ҳамда иқтисодий муносабатларни тўғри ташкил этишга доир туркум қўшимча машғулотларнинг ташкил этилишини йўлга қўйиш;

- тарбияланувчиларни руҳий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш мақсадида амалий психологик ёрдам кўрсатиш борасидаги хорижий мамлакатларнинг илғор иш тажрибаларини ўрганиш, умумлаштириш ҳамда миллий ва маҳаллий хусусиятларни инobatга олган ҳолда республика Меҳрибонлик уйлари амалиётига кенг татбиқ этиш;

- Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ижтимоий ҳаётга тайёрлашда юқори самарадорликка эришиш мақсадида уларнинг фаолиятига

ахлоқшунос, иқтисодчи, психолог, физиолог ҳамда педагог олимлар, шунингдек, тиббиёт ходимлари, диний ҳамда солиқ идораларининг вакиллари ялб қилиш;

- тарбияланувчиларни оила муҳитига яқинлаштириш мақсадида республика “Маҳалла” жамғармаси, “Оила” илмий-амалий Маркази ҳамда маҳалла фуқаролар йиғинларининг кўмағида Меҳрибонлик уйларида “Оила куни”ни ташкил этиш, шунингдек, келишувлар асосида таътил кунларида тарбияланувчиларни оилаларда бўлишларини йўлга қўйиш;

- Меҳрибонлик уйлари билан олий таълим муассасалари ўртасида ўзаро ҳамкорликни қарор топтириш асосида тарбияланувчиларни ижтимоий ҳаётга тайёрлаш бўйича методик ёрдамларни уюштириш;

- муассасалар фаолияти кенг жамоатчилик эътиборини тортиш мақсадида маҳаллалар, барча босқичда фаолият юритаётган узлуксиз таълим муассасалари, ишлаб чиқариш муассасалари, корхоналар, ташкилотлар, фермер хўжаликлари, хусусий тадбиркорлик субъектлари ўртасида “Мурувват” хайрия тадбирининг изчил амалга оширилишига эришиш.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ислом Каримов. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. 2-том. Тошкент: Ўзбекистон, 1994. 380 бет.
2. Ислом Каримов. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. Тошкент: Ўзбекистон, 2009. 56 бет.
3. Ислом Каримов. Юсак маънавият – енгилмас куч. Тошкент: Маънавият, 2008. 176 бет.
4. Ислом Каримов. Ўзбекистон буюк келажак сари. Тошкент: Ўзбекистон, 1998. 686 бет.
5. Ўзбекистон Республикасининг Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш Миллий ҳаракат режаси. Тошкент: Адолат, 1998. 81 бет.
6. Ўзбекистон Республикасининг “Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури” /Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. Тошкент: Шарқ нашриёт-матбаа концерни. 1997. 31-61-бетлар.
7. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни (1997 йил 29 августда қабул қилинган /Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. Тошкент: Ўзбекистон, 1997. 214 бет.
8. “Баркамол авлод йили” давлат дастури. Тошкент: Ўзбекистон, 2010. 79 бет.
9. Абдураимов П. Миллий тарбия тамойиллари // Касб-ҳунар таълими. Тошкент: 2002. 4-сон. 16 бет.
10. Абдулла Авлоний. Адабиёт ёхуд миллий шеърлар // Танланган асарлар. 2 томлик. 2-том. Тошкент: Маънавият, 2006. 34-92-бетлар.
11. Абдулла Авлоний. Мактаб гулистони // Танланган асарлар. 2 томлик. 2-том. Тошкент: Маънавият, 2006. 34-92-бетлар.
12. Аждодлар ўғити / Тўпловчи ва изоҳлар муаллифи Б.Аҳмедов. Тошкент: Чўпон, 1991. 238 бет.
13. Алиқулов К. Бўлажак ўқитувчиларни ўқувчиларда соғлом турмуш тарзи кўникмаларини шакллантиришга тайёрлашнинг педагогик асосла-

ри (жисмоний маданият институтлари ва жисмоний тарбия факультетлари мисолида): Пед.фан.номз. ... дисс. Тошкент, 2007. 145 бет.

14. Ахматов М. Умумтаълим мактаблари ўқувчиларининг “Умид ниҳоллари” спорт мусобақаларининг янги ташкилий асослари // Халқ таълими. Тошкент, 2004. 1-сон. 4-11-бетлар.

15. Аҳмедова С. Ўқсик диллар фарёди / Қисса. Тошкент: Yurist-mediya markazi, 2007. 143 бет.

16. Берданова П.У Қорақалпоқ оилаларида болаларнинг экологик маданиятини шакллантиришнинг педагогик асослари (ўсмирлар мисолида): Пед.фан.номз. ... дисс. Тошкент: 2005. 154 бет.

17. Беруний, Абу Райҳон. Ўтмиш халқлардан қолган ёдгорликлар // Танланган асарлар. 1-том. Тошкент: Бадиий адабиёт нашриёти, 1968. 140-158-бетлар.

18. Болалар руҳиятига психологик-педагогик ёндашиш йўллари (болалардаги психологик муаммолар ва уларни бартараф этишда мутахассис масалаҳати). Услубий қўлланма. Тошкент: Республика Болалар ижтимоий мослашуви маркази, 2008. 152 бет.

19. Бухорий, Имом Исмоил. Ал-адаб ал-муфрад. Тошкент: Ўзбекистон, 1990.

20. Исимова А.Е. Дарсдан ташқари таълим-тарбия жараёнида ўқувчиларда соғлом турмуш тарзини шакллантиришнинг педагогик асослари (V-IX синфлар мисолида): Пед. фанл. номз. ... дисс. Тошкент, 2005. 176 бет.

21. Йўлдошев Ж.Ф., Усмонов С. Илғор педагогик технологиялар. Тошкент: Ўқитувчи, 2004. 101 бет.

22. Кайковус. Қобуснома / Форсчадан Муҳаммад Ризо Огаҳий таржимаси. Тошкент: O'qituvchi, 2006. 205 бет.

23. Магчонов И. Ўсмирларда соғлом турмуш маданиятини шакллантиришнинг дидактик хусусиятлари // Узлуксиз таълим. Тошкент: 2008. 76-80-бетлар.

24. Маҳмудова Д.Й. Махсус таълим муассасалари тарбияланувчиларига малакали психологик хизмат кўрсатишнинг педагогик шарт-шароитлари: Пед. фанл. номз. ... дисс. Тошкент: 2007. 94-96-бетлар.

25. Маҳмудова Д.Й. Махсус таълим муассасалари тарбияланувчиларига психологик хизмат кўрсатишнинг амалий жиҳатлари (Методик тавсиянома). Тошкент: Т.Н.Қори Ниёзий номидаги ЎзПФИТИ, 2007. 9-21-бетлар.

26. Меҳрибонлик уйларида педагогик ва психологик кузатиш ишини ташкиллаштириш. Тошкент: Республика Болалар ижтимоий мослашуви маркази, 2008. 50 бет.

27. Мирзо, Баҳром. Қўқон салтанати. Тошкент: Шарқ машъали, 1992. 24-25-бетлар.
28. Мудрик А.В. Социальная педагогика. М.: Владос, 1999. – 219 с.
29. Муस्ताқиллик: изоҳли илмий-оммабоп лугат //Муаллифлар: М.Абдуллаев ва бошқ. А.Жалолов ва Ҳ.Хоназаров умум.таҳ. остида. Тошкент: Шарқ нашриёт-матбаа концерни, 2000. 320 бет.
30. Навоий, Алишер. Маҳбуб ул-қулуб // Асарлар. 15 томлик. 13-том. Тошкент: Бадий адабиёт нашриёти, 1966.
31. Орипова Г. Касб танлаш муаммолари // Касб-хунар таълими. Тошкент, 2004. 3-сон. 12-13-бетлар.
32. Педагогика назарияси ва тарихи. Педагогика назарияси. 1-қисм / Олий таълим муассасалари учун дарслик. М.Х.Тохтаодаева ва бошқ. Тошкент: Iqtisod-moliya, 2007. 379 бет.
33. Педагогика тарихи // Ўқув қўлланма. К.Ҳошимов, М.Иномова, С.Нишонова, Р.Ҳасанов. Тошкент: Ўқитувчи, 1996. 447 бет.
34. Психическое развитие воспитанников детского дома / Под ред. Дубровиной И.В., Рузской А.Г. М.: НИИ общей и педагогической психологии АПН России, 1990. – 264 с.
35. Сафаров О., Маҳмудов М. Оила маънавияти. Тошкент: Маънавият, 2009. 246 бет.
36. Социальная педагогика. Курс лекций /Учебное пособие для студентов высш.учеб.заведений. Под общ. ред. Галагузовой М.А. М.: Гуманит. изд.центр Владос, 2001. – 162 с.
37. Социальная работа /Под общей ред. Курбатова В.И. Ростов-на-Дону: Феникс, 2003. – 479 с.
38. Толипов Ў., Усмонбоева М. Педагогик технология: назария ва амалиёт / Монография. Тошкент: Фаъ, 2005. 205 бет.
39. Тўхтамуродов Э. Болалар уйларида тарбияланувчиларни оилавий ҳаётга тайёрлашнинг ижтимоий ва педагогик асослари: Пед.фанл.номз. ... дисс. Тошкент, 1995. 151 бет.
40. Усмонхўжаев А., Акромова Ф. Руҳиятни соғломлаштириш усуллари (шифокор ва психолог ҳамкорлиги). Тошкент: Янги аср авлоди, 2002. 63 бет.
41. Фалсафа. Қисқача изоҳли лугат // Масъул муҳарир. А.Жалолов. Тошкент: Шарқ нашриёт-матбаа компанияси Бош таҳририяти, 2004. 383 бет.
42. Фаунтин С. Ноёб ҳуқуқлар / “Болалар ҳуқуқлари ҳақидаги Конвенция”ни ўрганиш бўйича амалий қўлланма. Тошкент: Ўзбекистон Болалар жамғармаси, 1996. 87 бет.

43. Ходжаева Ш. Мехрибонлик уйлари психологларининг вазифалари ва уларга қўйиладиган талаблар. Услубий тавсия // Мактаб ва ҳаёт. Тошкент, 2004. 2-сон, 5-7-бетлар.

44. Хос Ҳожиб, Юсуф. Қутадғу билит. Саодатга йўловчи билим /Транскрипция ва ҳозирги ўзбек тилига тавсиф. Нашрга тайёрловчи: Қ.Каримов. Тошкент: Фан, 1972.

45. Эгамбердиева Н. Ижтимоий педагогика / Олий таълим муассасалари учун дарслик. Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2009. 229 бет.

46. Этикет. Расмий муомала маданияти. Яхши таассурот уйғотиш усуллари. Раҳбарлик санъати. Тошкент: Yangi asr avlodi, 2004. 63 бет.

47. Юлдашев Ф.К. Совершенствование теоретических знаний старшеклассников в процессе преподавания физического воспитания на основе использования наследия Ибн Сины: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. Ташкент, 1995. – 23 с.

48. Ясавий, Аҳмад. Ҳикматлар / Нашрга тайёрловчи, сўзбоши ва изоҳлар муаллифи И.Ҳаққулов. Тошкент: Гафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1991. 41-45-бетлар.

49. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. Биринчи жилд. А – Д / А.Мадвалиев таҳрири остида. Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. 679 бет.

50. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. Иккинчи жилд. Е – М / А.Мадвалиев таҳрири остида. Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. 178-бет.

51. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. Учинчи жилд. Н – Тартибли / А.Мадвалиев таҳрири остида. Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2007. 641 бет.

52. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. Бешинчи жилд. Шукрона – Ҳ / А.Мадвалиев таҳрири остида. Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2008. 591 бет.

53. Ўзбек халқ мақоллари / Тузувчилар: Б.Саримсоқов, А.Мусақулов, М.Мадрәҳимова. Тошкент: Фан, 1981. 92-320-бетлар.

54. O'zbek xalq maqollari / Tuzuvchilar: T.Mirzayev, A.Musaqulov, B.Sarimsoqov. Mas'ul muharrir: Sh.Turdimov. –Toshkent: Sharq, 2005. – 512 bet.

55. Ўзбек шеърляти антологияси. 3-том. Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1961. 117-бет.

56. Қошғарий, Муҳаммад Содик. Одоб ас-солиҳин / Нашрга тайёрловчилар М.Ҳасанов, УСодиқов // Шарқ юлдузи, 1990. 5-сон. 6-15-бетлар.

57. Қуръони карим /Ўзбекча изоҳди таржима ва изоҳлар муаллифи А.Мансур. Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1998. 496 бет.
58. Hadislar – bolalarga / G'oya muallifi O.Sharafiddinov. Toshkent: Adolat, 2004. 63 bet.
59. Ҳайдаров А. Инсон камолоти ва миллий-маънавий қадриятлар. Тошкент: Муҳаррир, 2008. 95 бет.
60. Ҳимматалиев Д. Тарбиявий тадбирлар асосида талаба-ёшларнинг касбий маданиятини шакллантириш // Касб-ҳунар таълими. Тошкент, 2002. 5-6-сонлар. 8-бет.
61. Ҳошимов З., Мўминова М. Бола бўлса, бешик топилар // Жаннат-макон. Тошкент, 2008. 3-сон. 130-134-бетлар.
62. http://www1.umn.edu/humanrts/russian/crc/Rreport_uzbekistan2005.html. Вторые периодические доклады государств-участников, подлежащие представлению в 2001 году, Узбекистан, CRC/C/104/Add.6, 30 августа 2005.
63. <http://www.centrasia.ru/newsA.php4?st=1069621500>. Грязнова О. И дом, и мама, и семья.
64. <http://edunews.eurekanet.ru/vesti/info/954.html> Государственные дети – как научить их отвечать за свою судьбу?
65. http://www.deti.zp.ua/show_article.php?a_id=300105. Государственная помощь детям-сиротам.
66. <http://www.rl-online.ru/articles/1-04/413.html>. Парфенова О. История развития социального призрения детей-сирот в России XVIII – начала XX века на примере Чувашии.
67. <http://eparhia.onego.ru/sirota.htm>. Сиротство в истории России.
68. <http://kid-in-danger.narod.ru/>. Социальный приют для детей.
69. www.pnnonline.org.

МУНДАРИЖА

СУЗБОШИ.....	3
МЕҲРИБОНЛИК УЙЛАРИ ТАРБИЯЛАНУВЧИЛАРИНИ ИЖТИМОЙ ҲАЁТГА ТАЙЁРЛАШНИНГ НАЗАРИЙ-МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ.....	5
Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ижтимоий ҳаётга тайёрлашнинг умумий мазмуни.....	5
Ўзбекистонда Меҳрибонлик уйлари­нинг ташкил этилиши ва ривожланиши тарихи	19
Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ижтимоий ҳаётга тайёрлаш борасидаги хорижий тажрибалар моҳияти	35
МЕҲРИБОНЛИК УЙЛАРИ ТАРБИЯЛАНУВЧИЛАРИНИ ИЖТИМОЙ ҲАЁТГА ТАЙЁРЛАШНИНГ ПЕДАГОГИК ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ	46
Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ижтимоий ҳаётга тайёрлашнинг янги анъаналари ва самарали омиллари	46
Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ижтимоий ҳаётга тайёрлашнинг асосий йўналишлари	60
МЕҲРИБОНЛИК УЙЛАРИ ТАРБИЯЛАНУВЧИЛАРИНИ ИЖТИМОЙ ҲАЁТГА ТАЙЁРЛАШНИНГ ТЕХНОЛОГИК АСОСЛАРИ	78
Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ижтимоий ҳаётга тайёрлашга тизимли-технологик ёндашув	78
Таълим жараёни ҳамда маънавий-маърифий тадбирларнинг Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ижтимоий ҳаётга тайёрлаш борасидаги имкониятлари	96
УМУМИЙ ХУЛОСА ВА ТАВСИЯЛАР	111
ҲОЙДАЛЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ	114

УДК 37 (575.1)

ББК 74.200.6

А 86

Асқарова, Уғилой.

Меҳрибонлик уйлари тарбияланувчиларини ижтимоий ҳаётга тайёрлаш тизими / Ў.Асқарова; масъул муҳаррир Д.И.Рузиева; ЎзР Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Наманган давлат университети. —Т.: Фан, 2010. —120 б.

*Наманган давлат университети
Илмий кенгаши томонидан нашрга тавсия этилган.*

Муҳаррирлар *М. Содиқова, М. Саидова*
Техник муҳаррир *Д. Абдуллаев*
Мусаҳҳиҳ Б. Нурмуродова
Саҳифаловчи Д. Жалилов

Нашриёт лицензияси АІ №138, 27.04.2009.

Нашриёт рақами: з-140. Теришга берилди 18.11.2010.
Босишга рухсат этилди 29.11.2010. Қоғоз бичими 60x84¹/₁₆.
Офсет босма. Офсет қоғози. Arno Pro гарнитураси.
Нашриёт-ҳисоб т. 8,0. Босма-шартли т. 7,5.
Тиражи 300 нусха. Келишилган нарҳда.

ЎзР ФА “Фан” нашриёти. 100170, Тошкент, И.Мўминов кўчаси, 9-уй.

ЎзР ФА “Фан” нашриёти оригинал-макети асосида “Muharrir nashriyoti” МЧЖ
матбаа бўлимида чоп этилди. 175-буюртма.
100060, Тошкент, Элбек кўчаси, 8-уй.

